

**T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI**

**FENOMENOLOJİ VE ENAKTİVİZMDE ALIŞKANLIK
EYLEMLERİ VE FAİLLİK İLİŞKİSİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İlknur ELİŞ

**Danışman:
Prof. Dr. Emre ŞAN**

**İSTANBUL
2025**

**T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFEANABİLİM DALI**

**FENOMENOLOJİ VE ENAKTİVİZMDE ALIŞKANLIK
EYLEMLERİ VE FAİLLİK İLİŞKİSİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İlknur ELİŞ

**Danışman:
Prof. Dr. Emre ŞAN**

**İSTANBUL
2025**

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe Anabilim Dalı'nda 200221YL05 numaralı İlknur ELİŞ'in hazırladığı “*Fenomenoloji ve Enaktivizmde Alışkanlık Eylemleri ve Faillik İlişkisi*” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 25/09/2025 günü (11:⁰⁰ - 12:³⁰) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Emre ŞAN
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Ahmet Ayhan ÇİTİL
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Kaan ÖZKAN
Altınbaş Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

İlknur ELİŞ

25/09/2025

ÖZ

Alışkanlık eylemleri failliğin temeli olabilir mi? Tezin felsefî zorluğunu görünür kılan bu soru, algı felsefesindeki temsili ve doğrudan yaklaşımlar arasındaki gerilimden doğan bir araştırma sürecinin ürünüdür. Dünyayı nasıl algıladığımız sorusuyla belirginleşen özne-eylem-çevre ilişkisi, hem felsefî inceleme hem de bilimsel modelleme açısından bütüncül ve kapsayıcı yöntemleri gerekli kılmıştır. Bu bağlamda fenomenoloji ve enaktivizm, söz konusu iki disiplini titizlikle bir araya getirebileceğimiz bir köprü işlevi görmüştür. Tez, bu iki yöntemi kullanarak alışkanlık ve faillik gibi karmaşık fenomenleri birbirleriyle ilişkili biçimde ele almakta; böylece yalnızca mevcut tartışmaları keskinleştirmekle kalmayıp, gelecek araştırmalar için de üretken sorular ortaya koyan bir araştırma modeli geliştirmektedir.

Anahtar Kelimeler:

Fenomenoloji, Bilişsel Bilim, Enaktivizm, Bedenlenme, Motor Yönelimsellik,
Alışkanlık, Faillik

ABSTRACT

Can habitual actions be the foundation of agency? The philosophical challenge highlighted by this question is the outcome of a research trajectory that emerges from the tension between representational and direct approaches in the philosophy of perception. The subject-action-environment relation, which becomes salient in the question of how we perceive the world, requires comprehensive and integrative methods for both philosophical inquiry and scientific modeling. In this context, phenomenology and enactivism serve as a bridge that allows these two domains to be brought together with rigor. By employing these approaches, the thesis examines the complex phenomena of habit and agency in relation to one another, thereby not only sharpening existing debates but also developing a research model that generates productive questions for future work.

Keywords:

Phenomenology, Cognitive Science, Enactivism, Embodiment, Motor Intentionality,
Habit, Agency

ÖNSÖZ

Bu tez, yalnızca kişisel bir akademik çabanın değil, aynı zamanda yıllar boyunca yanımda olan, bana yol gösteren, katkı sunan ve destekleyen birçok değerli insanın ortak emeğinin bir ürünü olarak ortaya çıktı. Burada, hem akademik hem de hayat yolculuğumun şekillenmesinde rol oynamış bütün isimlere teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

İlk olarak, yüksek lisans dönemine başlamadan önce ve yeni başladığım dönemde bana yol gösteren Eyüp SÜZGÜN ve Prof. Dr. Ayhan ÇİTİL'e teşekkürlerimi sunmak isterim. Sorduğum soruların felsefi sorular olduğunu dahi bilmediğim bir dönemde tanıştığım, buna rağmen beni sabır ve saygıyla dinleyen; zihin felsefesi ve bilişsel bilimle tanıştıran, analitik ve sistematik düşünmeyi, soru sormayı ve araştırma yapmayı öğreten ilk felsefe hocam Eyüp SÜZGÜN'e minnettarım. Özel hayatımızda veya akademide ne olursa olsun, “biz işimize bakacağız” ilkesini öğreterek nerede ve kiminle olursak olalım hedefimize odaklanabileceğimizi göstermesi, bana ilham olduğu noktalardan yalnızca biridir. Çalışmalarımı bilişsel bilim ve nörobilim odaklı ilerletmek istememe rağmen felsefi olarak kendimi disipline etmem gereken noktaları gösteren, bunun için beni motive eden ve bana fırsat veren hocam Prof. Dr. Ayhan ÇİTİL'e de teşekkür ederim. Kendimin bile kendime inanmadığı noktalarda bana olan inancını kaybetmemesi ve yolumu kaybettiğimde bana yeniden yol göstermesi sayesinde bu noktaya gelebildim. Kendisine daima minnettarım.

Kendisiyle tanışana kadar edindiğim birikimlerin üzerine her defasında kat kat ekleyerek bana gerçekten nasıl felsefe yapılacağını gösteren, dört yıl boyunca yaz kış demeden her zaman bana yol gösteren, iletişimde kalan ve felsefi tartışmalara imkân tanıyan; felsefeyi yalnızca bir ders ya da tez konusu değil, bir eylem ve yaşam tarzı olarak öğreten ve bunu yaşayarak gösteren; bireysel ve toplumsal meseleleri bir felsefeci olarak nasıl inceleyip yeni sorular, kuramlar ve çözümler üretebileceğimizi düşündüren saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Emre ŞAN'a ise ne kadar teşekkür etsem azdır. Felsefi birikimi, soruları ortaya koyma biçimi, derslerdeki disiplini ve yöntemleri, güncel çalışmalara dair yönlendirmeleri; makaleler, dergiler, dijital ortamlar ve

konferans serileri gibi çeşitli ortamlarda yürüttüğü projeleri ve daha sayamadığım nice katkısıyla çok yönlü, katmanlı ve zengin bir felsefe eğitimi sundu. Dört yıllık bir araştırma projesinin ürünü olan bu tezin bir ayağı kendi çalışmalarım ise, diğer ayağı da hocamın bizlere sunduğu bu benzersiz eğitim ve gelişim ortamıdır. Kendisine her şey için teşekkürlerimi borç bilirim.

Prof. Dr. Mehmet Hilmi DEMİR'e eş danışmanlığı boyunca sunduğu katkılar için ve Dr. Kaan ÖZKAN'a jüri üyeliğini kabul ederek zaman ayırdığı için teşekkür ederim. Boğaziçi Üniversitesi'nden Doç. Dr. Lucas THORPE'a derslerine misafir öğrenci olarak kabul ettiği için teşekkür ederim. Medipol Üniversitesi Nöroloji Bölümü'nden Prof. Dr. Lütfü HANOĞLU'na, laboratuvarında gözlemci olarak bulunmama imkân tanıdığı için teşekkür ederim. Özellikle Seda AVCI ve Handan YAMAN'ın da destekleriyle bölüm içinde EEG, fNIRS ve TMS gibi beyin görüntüleme ve tedavi yöntemlerinin nasıl işlediğini yakından gözlemleme fırsatı buldum. Böylece tez bağlamında eleştirdiğim kognitivist yaklaşımların nörobilimdeki karşılıklarını ve sınırlılıklarını, kişilerin benlik algıları ve motor hareketleriyle ilişkilerini hem hastalar üzerinde gözlemleyebildim hem de bölümdeki doktora öğrencileriyle tartışma fırsatı buldum. Onların tezlerinde ve araştırmalarında karşılaştıkları sınırlılıkları dinlemek, alandaki güncel zorlukları görmek ve tartışmak, bu tezin bir araştırma modeli olma iddiasını yalnızca teorik bir sav olmaktan çıkarıp, alanın içindeki konumunu göstermeme katkı sağladı. Bunun, tezin en önemli çıktılarından biri olduğunu düşünüyorum.

Tez yazım ve hazırlık sürecinde en büyük katkılardan biri de alan arkadaşlarımla yaptığım tartışmalar oldu. Bu noktada teşekkür etmem gereken çok değerli araştırmacılar var. 2020'den 2025'e kadar, neredeyse kuruluşundan itibaren gerek çevirilerimle, gerek yazılarımla, online sunumlarla, yaz okulu ve okuma kulüpleri gibi organizasyonlarla, gerekse yönetimdeki görevlerimle katkı sunduğum CogIST bana hem profesyonel hem özel hayatıma dair çok şey kattı. Burada tanıştığım pek çok kişi dostum oldu.

Neslihan TURAN, bir bilgisayar mühendisi olarak okuma kulüplerine getirdiği özgün bakış açılarının yanı sıra bir kadın olarak hayatta ve akademide bütün zorluklara rağmen haklarımızın ve emeklerimizin arkasında nasıl durabileceğimizi göstermesiyle en büyük ilham kaynaklarımdan biri oldu. Bana dostluğun gerçek anlamını öğreten

Yunus Emre KARAMAN, gerek CogIST'te yaptığım işleri gerek akademideki sunum ve projelerimi yakından takip ederek destek verdi; zekâsı ve renkli bakış açılarıyla bu sürecin tamamlanmasında, farkında olmadan en büyük katkılardan birini sundu. İbrahim Ethem DEVECİ ile CogIST'te gerçekleştirdiğimiz organizasyonlar, bana hem profesyonel bir şekilde çalışmayı hem de dostluğun ve eğlencenin değerini deneyimletirken, aynı zamanda bilişsel bilimdeki gerek temel gerek güncel tartışmaları olağanüstü bir birikimle tartışmalarımıza taşıması sayesinde ufku genişletti. Onun muazzam analitik zekâsı ve soru üretme kapasitesi, bana kazandırdığı sorular ve açtığı tartışmalar, bilişsel bilim ve felsefi birikiminin temel taşlarını oluşturan en önemli kaynaklardan biri oldu. Yüksek lisansa başladığım günden bu yana ne öğrendiysem heyecanla kendisiyle paylaştım; nerede takıldıysam sorularımı ona yönelttim ve ne zaman bir yayın ya da sunum hazırlasam mutlaka ondan geribildirim aldım. Beni bir kez olsun geri çevirmemesi, desteğini esirgememesi, akademik yolculuğumda büyük bir güç kaynağı oldu. Alanda bu kadar başarılı, birikimli ve zeki bir isimle aynı zamanda bu denli keyifli ve samimi bir dostluğu paylaşmak, tüm zorluklara rağmen çalışmamı ve araştırma programımı sürdürmemi mümkün kılan en değerli unsurlardan biriydi. Kendisine çok şey borçluyum.

Bu yolda tanıştığım ve bana gerek teorik geri bildirimleri, gerek motivasyon destekleri, gerekse kütüphane arkadaşlıklarıyla eşlik eden birçok değerli dostum oldu. Bu bağlamda, Helin ERDEN'e hem teorik hem motivasyonel katkıları ve çalışma arkadaşlığı için; Neslihan ÇALIŞKAN'a dostluğu, çalışmalarımı her zaman heyecanla dinleyip desteklediği için; Zeynep OĞUZMAN'a bana ilham veren çalışkanlığı ve verdiği destekler için; Zeynep KABADERE'ye ise alanda açtığı tartışmalarla bizi güncelde tutan yaklaşımları, felsefi destekleri ve enerjisiyle bizlere güç vermesi için müteşekkirim. Tanıştığımız günden bu yana en sıradan sohbetlerimizin dahi saatler süren felsefi tartışmalara evrildiği, zekâsı ve özgünlüğüyle zihnimi açan, her defasında bana yeni ufuklar gösteren değerli dostum Yeşim DUMAN'a katkıları için ayrıca teşekkür ederim. Senelerdir kütüphane ve çalışma arkadaşı olarak yanımda olan Batuhan KALAYCI, çalışmayı zevkli kılması ve örnek çalışkanlığıyla bu süreçte bana güç katmıştır. Çalışma arkadaşlığı ve okuma kulüplerindeki renkli katkılarıyla zihnimi açan Ülgen SARIKAVAK'a; okumalardaki ince, detaycı ve özgün sorularıyla düşüncelerimi derinleştiren, dostluğuyla hayatımı renklendiren Tuğba

PIRİNÇCIOĞLU'na da şükran borçluyum. Ayrıca, bilişsel bilim okuma kulübümüzde tanıştığımız günden itibaren tartışmalarımıza eşsiz katkılar sunan; zekâsı, bakış açısı, karakteri ve başarılarıyla bize ilham olan felsefe ve bilişsel bilim alanında sunduğu özgün kaynak önerileri, saatler süren sohbetleriyle yalnızca zihnimi açmakla kalmayıp, tezimi zihnimde şekillendirmemde de bana yardımcı olan değerli arkadaşım Dr. Edis HACILAR'a tüm bu katkılarından dolayı özellikle teşekkür ederim. Tezin özellikle son bölümlerindeki konulara dair yaptığımız tartışmalar, kendisinin tahmin ettiğinden çok daha faydalı olmuştur.

Son olarak aileme ve ailem gibi gördüğüm yakınlarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Babama, akademik çalışmalarımı her zaman desteklediği için minnettarım. Değerli dostum Sümeyye Yılmaz EMİN'e ise teşekkürlerime nereden başlayacağımı dahi bilemiyorum. Sınıf arkadaşlığıyla başlayan yolculuğumuz, bugün yıllar süren güçlü bir dostluğa dönüştü. Bu süre zarfında, gerek eğitim hayatımızda birbirimize verdiğimiz destekler, gerek felsefi tartışmalarımız ve karşılıklı yönlendirmelerimiz benim için son derece kıymetli oldu. Tez konum dahi belirlenmemişken, araştırma projemin en başından itibaren beni dikkatle dinlemesi, değerli geri bildirimlerini esirgememesi; tez yazım sürecinde ise hem içerik tartışmalarımda sunduğu katkılar hem de düzenlemelere dair destekleri paha biçilmez bir değer taşıdı. Eğitime ve projelerime devam etmemi mümkün kılan, dostluğuyla bana en derin anlamda güç ve aidiyet hissettiren isimlerin başında gelir.

Teşekkürlerime nereden başlayacağımı bilemediğim bir diğer isim ise can yoldaşım, biricik eşim Muhammed Enes SOLKOL. Tez yazım sürecinde tanıştığım, tezimi merak ettiğini söyleyerek beni buluşmaya çağıran ve o günden bu yana sürekli tezime dair anlattıklarını sabırla dinlemek zorunda kalan sevgili eşime, bu süreçteki katkılarından dolayı en içten teşekkürlerimi sunarım. Gerek akademik çalışmalarında, gerek iş hayatımda, gerekse ilgi alanlarımla ilgili ne yapsam, beni her defasında heyecanla ve sevgiyle dinlemesi, her zaman yanımda olması bana hayatım boyunca deneyimlemediğim bir güç verdi. Senelerdir tüm zorluklara rağmen dik durarak gerçekleştirmeye çalıştığım projelerimi ve hayallerimi, onun varlığı sayesinde ince bir zarafetle hayata geçirebiliyorum. Böylesine bir desteğe ne kadar teşekkür etsem azdır.

Ve son olarak, küçüklüğümüzden beri ne öğrensem kendisiyle paylaştığım, beni muazzam bir merakla ve sabırla dinleyen ilk öğrencim, en büyük destekçim, biricik

ailem canım kardeşim Ahmet Yasin ELİŞ'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Bana sevmeyi ve seilmeyi öğreten ve en saf haliyle yaşamama imkân tanıyan; merak etmeyi, öğrenmeyi ve öğretmeyi en güzel haliyle beraber yaşadığımız biricik kardeşim gerek zekasıyla, gerek bilgisiyle, gerek muazzam zihin açıcı sorularıyla ve gerek maddi gerek manevi destekleriyle sadece bu tezin değil, kendim olarak var olmamın da yegane destekçisi olmuştur. Eğer kendisi olmasaydı, ne bugün olduğum kişi olabilirdim ne de bugüne kadar gelebilirdim. Hayatı ve her şeyi güzelleştiren en yakın dostum biricik ailem canım kardeşim, iyi ki varsın.

İlknur ELİŞ
İstanbul 2025

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
BEYAN.....	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	xi
KISALTMALAR.....	xii
TABLO LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM: KAVRAMSAL TEMELLER VE GÜNCEL TARTIŞMALAR.....	5
1.1. Beden Şeması.....	6
1.2. Motor Yönelimsellik.....	11
1.3. Nörofenomenoloji.....	14
1.4. Enaksiyon.....	17
1.5. Beliriverme.....	20
1.6. Normativite.....	22
II. BÖLÜM: ALIŞKANLIK VE FAİLLİK: FENOMENOLOJİK BİR YAKLAŞIM.....	27
2.1. Alışkanlığın İkili Yapısı Üzerine.....	28
2.2. Alışkanlığın Dinamik Yapısı Üzerine.....	30
2.3. Alışkanlık, Beden Şeması ve Varoluş Üzerine.....	31
2.4. Alışkanlık, Hafıza ve Motor Yönelimsellik Üzerine.....	33
2.5. Alışkanlık, Anlam ve Faillik.....	35
2.6. Alışkanlık, Beden ve Failliğin Kuruluşu.....	40
III. BÖLÜM: ALIŞKANLIK VE FAİLLİK: ENAKTİVİST BİR YAKLAŞIM.....	43
3.1. Minimal Düzeyde İnceleme.....	50
3.2. Sensorimotor Düzeyde İnceleme.....	57
3.3. Deneyim Düzeyinde İnceleme.....	65
3.3.1. Faillik Hissi.....	71
3.3.2. İleriye-dönük ve Eş Zamanlı Faillik Hissi.....	82
SONUÇ.....	86
KAYNAKLAR.....	93
ÖZGEÇMİŞ.....	98

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
bs.	Basım Yılı
c.	Cilt
s.	Sayfa
sy.	Sayı



ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Level of Integration of ommitment.....	38
---	----



GİRİŞ

Bu çalışmanın çıkış noktası, insanın gerçekliği nasıl algıladığı sorusudur. Algının zihinsel temsiller aracılığıyla mı, yoksa doğrudan beden ve çevrenin etkileşimleriyle mi gerçekleştiği meselesi, zihin felsefesinden bilişsel bilime uzanan geniş bir tartışma hattı yaratmıştır. Temsilci modeller algıyı sembolik işleme ve hesaplama çerçevesinde açıklamaya çalışırken, bu yaklaşım öznenin dünyayla ilişkisinin doğrudanlığını, bedensel yönelimlerini ve deneyimsel katmanlarını ihmal etmiştir. Bu sınırlılıklar, bedenlenmiş biliş yaklaşımının öne çıkmasına ve algının bedensel ve çevresel bağlamlarda kavranmasının zorunlu olduğunun görünür hale gelmesine yol açmıştır. Ancak bu noktada da, algının ve eylemin bütünlüğünü felsefi olarak kavrayacak bir yöntem ihtiyacı duyulmaktadır. Fenomenoloji, deneyimin yapısını çözümleme kapasitesiyle; enaktivizm ise beden-çevre etkileşimlerini dinamik modellerle kavramsallaştırma gücüyle, bu ihtiyaca birlikte cevap verebilecek iki temel kaynaktır. Bu birleşim içinde alışkanlık, hem algı-eylem sürekliliğini taşıyan hem de öznenin dünyayla kurduğu ilişkiye süreklilik ve normatif yönelim kazandıran merkezi bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla bu tez, algı sorusundan hareketle, temsilci yaklaşımların sınırlarını aşarak, fenomenoloji ve enaktivizmin kavramsal araçlarıyla desteklenmiş şu soruya odaklanmaktadır: Alışkanlık eylemleri failliğin temeli olabilir mi?

Bu sorunun felsefi ağırlığını kavrayabilmek için, öncelikle alışkanlığın düşünce tarihindeki farklı yorumlarını dikkate almak gerekir. Alışkanlık literatürü, tarihsel olarak geniş ama parçalı bir seyir izler. Sokrates'in soruşturma pratiği, alışılmış düşünme biçimlerini sarsmayı hedeflerken, Aristoteles için *hexis* erdemin edinimini mümkün kılan ve karakteri kalıcı biçimde şekillendiren bir yapı olarak belirir. Platon, uzun süreli taklidin (*mimesis*) bedensel ve zihinsel eğilimlere dönüşerek insan doğasını biçimlendirdiğini kaydeder.¹ Locke, alışkanlığı bir yandan edinilmiş bir güç ya da yeti, öte yandan kendi ivmesiyle harekete geçen bir eğilim olarak ayırır, Reid ise bu eğilimin

¹ Clare Carlisle, *On Habit (Thinking in Action)* (Routledge, 2014), 22.

kişiyi bir akıntıya kapılmışçasına sürükleyebildiğini vurgular.² Hume, alışkanlığı “insan yaşamının büyük rehberi” olarak adlandırır ve onun dünyayı düzenli ve öngörülebilir kılan yönünü öne çıkarır.³

On dokuzuncu yüzyılda Ravaisson, alışkanlığın “çifte yasası”nı tanımlar: tekrar duyumu giderek silikleştirirken, hareketi daha kesin ve güçlü kılar; böylece alışkanlık bilinçdışı bir eğilim ve arzu formuna dönüşür.⁴ Hegel, bu ikili doğayı daha sistematik bir çerçeveye oturtur; alışkanlığı bir yandan ruhu mekanikliğe sürükleyen bir güç, öte yandan özgürlüğün “ikinci doğa”sı olarak değerlendirir.⁵ Yirminci yüzyılda William James, alışkanlık kavramını “plastisite”yle ilişkilendirerek sinir dokusunun değişime yeterince açık ama bütünlüğünü koruyacak kadar dirençli yapısını vurgular; böylece alışkanlığı biyolojik temeli olan bir süreklilik ve dönüşüm ilkesi olarak yorumlar.⁶

Bu tarihsel çeşitliliğin ardından sorulması gereken soru şudur: Günümüzde bu tartışmalar nasıl yeniden çerçevelenmekte ve hangi kuramsal araçlarla derinleştirilmektedir? İşte bu noktada çağdaş literatürde enaktivizmin açtığı yeni hat öne çıkmaktadır. Enaktivist literatür (sensorimotor çevre, habitat, koordinasyon, şema; olumsuzluk, rezonans, dinamik alanlar, eşleşme gibi kavramlarla) alışkanlık-faillik ilişkisini güçlü biçimde modellendirmiştir. Bu modellerde alışkanlık, bir yandan koşullara bağlı olarak kırılabilir ve sürekli yeniden örgütlenen bir yapı (prekaryos), öte yandan da eylemleri yönlendiren normatif düzenliliklerin taşıyıcısı olarak ele alınır. Dolayısıyla enaktivizm, alışkanlığı hem olumsuzluk hem de normatif yönleriyle açıklayarak, failliğin sürekliliği için gerekli dinamik bir zemin ortaya koyar. Ancak bu katkı, çoğu zaman teknik terimler düzeyinde kalmakta ve söz konusu yapıların ontolojik statüsü, normatif yapısı ya da fenomenolojik deneyim boyutları -özellikle zamansallık ve faillik hissinin ileriye dönük/eşzamanlı kurulumu- sistematik bir felsefi incelemeye konu edilmemektedir.

Bu noktada araştırmanın özgün katkısı belirginleşir. Tez, enaktivizmin sunduğu teknik modelleri felsefi bir araştırma programına taşıyarak, onları kavramsal berraklık ve fenomenolojik derinlikle yeniden düşünür. Böylece: (i) alışkanlığın kırılabilir ama

² Carlisle, *On Habit (Thinking in Action)*, 23.

³ Carlisle, *On Habit (Thinking in Action)*, 18.

⁴ Carlisle, *On Habit (Thinking in Action)*, 33.

⁵ Carlisle, *On Habit (Thinking in Action)*, 22.

⁶ Carlisle, *On Habit (Thinking in Action)*, 36.

normatif düzenini yalnızca işlevsel bir süreç değil, aynı zamanda ontolojik ve fenomenolojik bir problematik olarak açığa çıkarır; (ii) failliğin üç düzeyini birbirine bağlayan kavramsal köprüler kurar; (iii) enaktivist terimleri fenomenolojinin bedensel yönelimsellik ve zamansallık kavrayışıyla eklemleyerek, “alışkanlık eylemleri failliğin temeli olabilir mi?” sorusunu indirgmeden, fakat modellerle verimli bir etkileşim içinde keskinleştirir.

Bu çerçevede tezin ilerleyişi üç temel aşamaya dayanır. İlk aşamada, temsilci bilişsel modellerin dayandığı hesaplama ve sembolik işleme anlayışları incelenmiş; bu çerçevenin algıyı pasif veri alımı olarak kavrayarak öznel deneyimi ve bedensel yerleşikliği dışarıda bıraktığı gösterilmiştir. Andy Clark ve Lawrence Shapiro gibi bilişsel bilim araştırmacılarının çalışmaları, kognitivizmin imkânlarını ve sınırlılıklarını sistematik biçimde ortaya koyarak alternatif bir bakış için eleştirel zemin sağlamıştır.

İkinci aşamada, fenomenoloji ve enaktivizmin kavramsal araçları devreye girmiştir: Merleau-Ponty’nin beden şeması ve motor yönelimsellik analizleri, deneyimin düşünüm-öncesi boyutlarını açığa çıkarırken; Varela, Thompson ve Di Paolo’nun geliştirdiği enaktivist yaklaşımlar, organizma-çevre dinamiklerini normatif ve ilişkisel bir model içinde kavramsallaştırmıştır.

Son aşamada ise, bu iki hattın kesişiminde “alışkanlık eylemleri failliğin temeli olabilir mi?” sorusu merkeze alınmış; *Sensorimotor Life* kitabında detaylı bir şekilde verilen enaktivist model ile fenomenolojik analiz bir araya getirilerek alışkanlık-faillik bağı minimal, sensorimotor ve deneyimsel düzeylerde incelenmiştir.

Bu aşamalar tezin sorusunu üç bölümde incelemeyi mümkün kılmıştır. İlk bölüm, “Kavramsal Temeller ve Güncel Tartışmalar”, alışkanlık, beden şeması, motor yönelimsellik, nörofenomenoloji, enaktivizm, beliriverme (*emergence*) ve normatiflik gibi temel kavramları tanıtarak başlar. Burada amaç yalnızca kavramların tarihsel bağlamdaki anlamlarını açmak değil, aynı zamanda güncel tartışmalardaki açılımlarını görünür kılmaktır. Böylece hem mevcut literatürdeki boşluklar işaretlenmekte, hem de bu kavramların tezin merkez sorusuyla nasıl ilişkilendiği ortaya konmaktadır. Bölüm, aynı zamanda okuyucuyu kullanılan yöntemle ısındırma işlevi görür: kavramsal analiz, fenomenolojik betimleme ve enaktivist modellerin nasıl yan yana getirileceğine dair bir ön-çerçeve sunar. Böylelikle ilk bölüm, hem teorik araçları tanıtmakta hem de güncel araştırmalarla ilişkilendirerek tezde izlenecek felsefi yönelimi hazırlamaktadır.

İkinci bölüm, fenomenolojik perspektiften alışkanlık ve faillik ilişkisini ele alır. Bu kısımda yalnızca Merleau-Ponty'nin beden şeması ve motor yönelimsellik analizleri değil, aynı zamanda Ravaisson'un alışkanlığı doğa ile özgürlük arasında bir ara-form olarak kavrayışı, Carlisle'nin alışkanlığı varoluşsal bir yapı olarak konumlandırması ve çağdaş fenomenologlardan Zahavi, Čapek ve Loidolt'un kimlik ve faillik üzerine tartışmaları da dikkate alınır. Amaç, alışkanlığın yalnızca otomatik tekrar değil, bedenın yönelimselliği, hafıza ve dikkat örgütlenmeleri, kimlik inşası ve toplumsal bağlamlarla iç içe geçmiş çok katmanlı bir yapı olduğunu göstermektir.

Üçüncü bölüm tezin merkezini oluşturmaktadır. Bu bölümde failliğin üç katmanını ayrı ayrı incelenmekte, ancak yalnızca analitik bir sınıflandırma olarak değil, birbirine dönüşebilir ve ilişkisel yapılara sahip süreçler olarak kavranmaktadır. Bu üç bölüm bir araya geldiğinde, alışkanlık-faillik ilişkisi yalnızca kavramsal bir tema değil, farklı düzeylerde sınanabilir ve felsefi olarak yorumlanabilir bir araştırma programı haline gelir; böylece tez, alışkanlığın merkezî önemini açığa çıkararak, onu incelemenin yöntemi üzerine özgün bir felsefi öneri ortaya koyar.

Sonuç olarak bu çalışma, alışkanlığı felsefi incelemenin merkezine yerleştirerek onu algı ve gerçeklik tartışmasından faillik meselesine kadar incelenebilecek karmaşık fenomenlerin kavramsal ve felsefi odak noktası haline getirir. Ayrıca fenomenoloji ve enaktivizmin araçlarını birlikte kullanarak alışkanlık minimal, sensorimotor ve deneyimsel düzeyler arasında işleyen dinamik ve normatif bir düzen olarak kavranır. Böylece, alışkanlık yalnızca betimlenen bir fenomen değil, failliğin sürekliliğini, öznel sahiplenmesini ve normatif yönelimlerini anlamak için zorunlu bir kavramsal merceğ haline gelir. Yöntemsel olarak kavramsal analiz, fenomenolojik betimleme ve kritik etme ile enaktivist modellemeyi yan yana getiren bu yaklaşım, literatürde parçalı olarak yürütölen tartışmaları felsefi bir araştırma programı içinde sistematikleştirir. Bu çerçevede tez, “alışkanlık eylemleri failliğin temeli olabilir mi?” sorusunu kapalı bir yanıtla değil, çok katmanlı bir inceleme hattı olarak ele alır ve okuru, takip eden bölümlerde bu hattın kavramsal, fenomenolojik ve enaktivist açılımlarını adım adım izlemeye davet eder.

I. BÖLÜM:

KAVRAMSAL TEMELLER VE GÜNCEL TARTIŞMALAR

Bu bölümde, zihni bedenın dışında, soyut bir işlemci olarak konumlandırın geleneksel yaklaşımlara karşı alternatif bir perspektif sunmak amaçlanmaktadır. Özellikle fenomenoloji, bilişsel bilim, sinirbilim gibi farklı alanların kesişiminde ortaya çıkan bazı temel kavramlar aracılığıyla, bedenlenmiş deneyimi ve öznele varoluşu nasıl dışünebileceğimiz tartışmaya açılacaktır. Merleau-Ponty'nin bedeni anlamın kurucu zemini olarak ele alan yaklaşımı, Francisco Varela'nın bilinç araştırmalarına getirdiği yaşamsal perspektif, Ezequiel Di Paolo'nun normativite ve faillik üzerine katkıları ve Susan Gordon'un bedenlenmiş bilinç tartışmalarına getirdiği özgün yorumlar, bu bölümde sunulan tartışmaların dayandığı temel kaynaklar arasında yer alıyor. Bu yönüyle, burada ele alınan kavramlar yalnızca kuramsal değil; aynı zamanda bedenin nasıl dışündüğü, hissettiği ve dünyayla ilişki kurduğu sorularına da doğrudan yanıt arıyor.

Bu kapsamda beden şeması (*body schema* (schéma corporel)), motor yönelimsellik (*motor intentionality*) nörofenomenoloji (*neorophenomenology*), enaksiyon (*enaction*), beliriverme (*emergence*) ve normativite (*normativity*) kavramları hem tarihsel gelişimleri hem de güncel açılımlarıyla birlikte incelenecektir. Her başlık, kendi içinde özerk bir tartışma zemini sunsa da, aralarında önemli kavramsal geçişler ve örtüşen odaklar bulunur. Örneğin beden şeması ile motor yönelimsellik arasındaki ilişki, sadece hareketin değil, anlamın da bedensel bir yönelim içinde kurulduğunu gösteriyor. Aynı şekilde nörofenomenolojiden enaktivizme uzanan teorik hat, bilinci yalnızca temsil eden bir şey değil, eylemle birlikte kurulan bir süreç olarak kavramsallaştırıyor. Bu kavramlar, ilerleyen bölümlerde ele alınacak olan alışkanlık ve faillik meselesinin de hem felsefi hem de deneyimsel zeminde anlaşılması için imkân tanımaktadır. Dolayısıyla bu kavramları yalnızca tanımlamalar olarak değil; aynı zamanda dışünme biçimimizi dönüştürebilecek öneriler olarak görebiliriz.

1.1. Beden Şeması

Bedenin özne oluşturma oynadığı rol, yirminci yüzyıl fenomenolojisinin en çarpıcı sorularından birini oluşturur. Bilinç nedir, nasıl işler, dünyayla nasıl ilişki kurar? Bu sorular, yalnızca zihinsel süreçler üzerinden değil, bedenin deneyimle kurduğu ilişki biçimleri üzerinden de düşünülmelidir. Bu bağlamda, beden şeması kavramı, yalnızca felsefi bir terim değil, aynı zamanda bilinçli öznenin dünyada nasıl yer tuttuğunu anlamak için vazgeçilmez bir teorik araçtır. Bu tezde ele alacağımız birçok kavram gibi, beden şeması da salt bireysel değil, ilişkisel ve yönelimsel bir yapı olarak düşünülmelidir. Peki, beden şeması nedir ve neden önemlidir?

Maurice Merleau-Ponty, beden şeması kavramını fenomenoloji çerçevesinde yeniden düşünerek, klasik fizyolojik ve psikolojik yaklaşımların sınırlarını aşan özgün bir perspektif sunar. Merleau-Ponty, bedenin dünyayla kurduğu ilişkiyi yalnızca dışsal nesnelere göre konumlanan pasif bir nesne gibi düşünmenin yetersizliğini vurgular. Bu yaklaşımların ortak eksikliği, bedenin yaşantılanma biçimini, onun dünyaya açılan aktif yönelimi olarak değil, yalnızca zihinsel ya da bilişsel bir tasarım olarak ele almalarıdır.⁷

Merleau-Ponty'nin önerdiği beden şeması ise, öznenin dünyayla kurduğu anlamlı ilişkilerin fenomenal zeminini oluşturur. Burada “şema” kelimesi, sabit bir temsil ya da statik bir yapıdan çok, devingen, yönelmiş ve anlam üreten bir bütünselliği işaret eder.⁸ Bedensel eylemler yoluyla uzamın içinde konum almak, o uzamı bilişsel olarak hesaplamaktan çok, bedenin eyleme geçme potansiyelinin açığa çıkmasıyla mümkündür. Örneğin bir masanın “üstü”, bizim için yalnızca elimizin uzanabileceği bir yer olduğu sürece anlamlıdır; yani uzam, nötr ve dışsal bir yapı değil, bedenin olanakları içinden belirlenen bir yaşantıdır. Benzer şekilde, çölde yolunu bulan bir yerli, yönünü harita bilgisiyle değil, bedenin çevreyle kurduğu canlı ilişki sayesinde belirler. Bu örnekler, beden şemasının pasif bir bilgi deposu olmadığını, bilakis öznenin dünyaya yöneliş biçimini yapılandıran dinamik bir altyapı olduğunu ortaya koyar.

Sümeyye Yılmaz Emin “Feminist Fenomenolojide Bedenlenme” isimli tezinde beden üzerine yaptığı analizlere başlarken beden şeması için yaptığı özet bizim için de yol göstericidir:

⁷ Maurice Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, çev. Donald A. Landes (Routledge, 2012), 74.

⁸ Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, 147.

Merleau-Ponty, *Algının Fenomenolojisi*'nin ilk bölümünü “Beden” olarak başlıklandırmıştır. Merleau-Ponty, bu bölümün üçüncü alt başlığı olan “Kişinin Kendi Bedeninin Mekânsallığı ve Motor Beceri” adlı bölümde ilk defa “beden şeması” kavramından bahsetmektedir. Merleau-Ponty, “beden şeması” kavramını Paul Schilder ve Henry Head’in çalışmalarına referans vererek kullanmaktadır. Beden şeması, her zaman algıyı bilgilendiren, ne salt zihinsel tutuma ne de salt fizyolojik duruma indirgenebilen bir şemayı ifade eder. Şema kavramı, bütün temsillerin arkasındaki a priori koşulu, kişinin nesnelere yönelik farkındalığını önceden yapılandıran bir eğilimi ya da kapasiteyi ifade eder.⁹

Felsefi açıdan yaklaşıldığında beden, yalnızca bilince dışsal bir nesne ya da onun içeriklerini taşıyan edilgin bir yapı olarak değil, bilincin dünyada konumlanmasını mümkün kılan asli bir koşul olarak düşünülmelidir. Merleau-Ponty’nin beden şeması kavramı, bu bağlamda yalnızca fenomenolojik bir açıklama aracı olarak değil, anlamın imkânını kuran bir zemin olarak iş görür. Burada açıklama aracı olmak, belirli bir deneyimi ya da algısal düzeni betimlemek için kullanılan teorik bir model olmakla sınırlıyken, ontolojik bir koşul olmak, o deneyimin mümkün olabilmesi için zorunlu olan yapısal-durumsal bir temeli ifade eder.

Beden, bu temelde, temsil edilebilecek bir şey değil, temsili mümkün kılan şeydir. Figür-zemin ilişkilerinde beden her zaman zımni bir eşlikçi olarak yer alması, onun yalnızca algı süreçlerine dâhil bir unsur olmadığını, aksine bu süreçlerin kendi iç mantığını kurduğunu gösterir. Başka bir deyişle, beden yalnızca “nasıl algıladığımızı” açıklamakla kalmaz; aynı zamanda “algının neden ve nasıl mümkün olduğunu” da belirleyen varlık-biçimidir. Bu nedenle beden şeması, yalnızca deneyimin içeriğini yapılandıran bir model değil, deneyimin kendisinin varlık kazanabilmesi için gereken ontolojik zemin olarak düşünülmelidir.¹⁰

Ancak beden şeması kavramı yalnızca felsefi bir açıklamayla sınırlı değildir. Son yıllarda, özellikle bilişsel bilim, sanal gerçeklik ve nöropsikiyatri alanlarında, beden şemasına dair tartışmalar yeni boyutlar kazanmıştır.¹¹ Bu bağlamda, güncel literatürdeki

⁹ Sümeyye Yılmaz Emin, “Feminist Fenomenolojide Bedenlenme” (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2024), 64.

¹⁰ Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, 431.

¹¹ Helena De Preester ve Veroniek Knockaert, ed., *Body Image and Body Schema: Interdisciplinary Perspectives on the Body* (John Benjamins Publishing Company, 2005), 233.

bazı önemli katkıları Merleau-Ponty'nin yaklaşımıyla diyalog içinde değerlendirmek, kavramın kapsamını ve eleştiriye açıklığını daha iyi kavramamıza yardımcı olabilir. Aşağıda özetleyeceğim üç çalışma, beden şeması kavramının çağdaş açılımlarını hem teorik hem de uygulamalı düzeyde inceleme fırsatı sunmaktadır. Yochai Ataria, Shogo Tanaka ve Shaun Gallagher'ın editörlüğünü yaptığı “*Body Schema and Body Image: New Directions*” adlı kitabın ilk üç bölümü bu açıdan bizim için yol gösterici bir kaynak olarak karşımıza çıkar: David Morris tarafından yazılmış olan ikinci bölüm “*The Space Of The Body Schema: Putting The Schema in Movement*” ve Jan Halák tarafından yazılan ve kitabın üçüncü bölümü olan “*Body Schema Dynamics in Merleau-Ponty*”.

David Morris'in “*The Space of the Body Schema: Putting the Schema in Movement*” başlıklı makalesi, beden şemasını hareketin içinden doğan dinamik bir yapı olarak ele alır.¹² Morris, beden şemasını yalnızca merkezi sinir sistemi tarafından kodlanan içsel bir yapı değil, bedensel hareketin bizzat kendisinde oluşan ve uzamı kuran bir süreç olarak kavramsallaştırır.¹³ Özellikle dokunsal (*tactile*) ve dinamik dokunma (*dynamic touch*) gibi duysal hareket biçimleri üzerinden, beden nesnelerle kurduğu etkileşimlerin uzamsal algıyı nasıl şekillendirdiğini gösterir. Bu bağlamda, beden şeması, hem bedende hem de dünyada eşzamanlı olarak oluşan hareket örüntüleri aracılığıyla yapılandırılır. Böylece, beden yalnızca hareket eden bir nesne değil, aynı zamanda uzamı kuran bir fail olarak düşünülür.¹⁴

Bu yaklaşım, Merleau-Ponty'nin beden-dünya bütünlüğüne ve motor yönelimsellik kavramına güçlü bir şekilde yaslanır. Morris'in temel savı, bedensel hareketlerin, yalnızca çevredeki nesnelere tepki vermekle kalmayıp, aynı zamanda dünyayı algılamamıza ve anlamlandırmamıza olanak tanıdığıdır. Bu noktada “arayış şemaları” (*prospection schemas*) kavramı öne çıkar. Bu şemalar beden, dünyayla kurduğu ilişkide belirli hareket kalıpları aracılığıyla hem kendi yapısını hem de dış dünyayı “yokladığı” ve anlamlandırdığı düzenli örüntülerdir.¹⁵ Diğer yandan “gerilim dizisi” (*tension array*) kavramı, bedensel uzuvlar arasındaki içsel gerilimlerin, bedensel hareketin koordinasyonunda ve uzamın hissedilmesinde ne denli kurucu rol oynadığını

¹² Yochai Ataria vd., ed., *Body Schema and Body Image: New Directions*, 1. bs (Oxford University Press, 2021), 18, <https://doi.org/10.1093/oso/9780198851721.001.0001>.

¹³ Ataria vd., *New Directions*, 20.

¹⁴ Ataria vd., *New Directions*, 18.

¹⁵ Ataria vd., *New Directions*, 22.

ifade eder.¹⁶ Morris'in önerisi, beden şemasının, beynin içindeki temsillerin yönettiği bir plan değil, bedenin dünyayla olan doğrudan ilişkilerinden doğan bir yönelim olduğu yönündedir. Bu da hareketi, yalnızca motor çıktının bir kaynağı değil, bedenin yapısını ve çevresini şekillendiren asli bir unsur olarak konumlandırır.

Bu fenomenolojik çerçeve, beden şemasını yalnızca organizmanın içsel durumlarının bir temsili olarak değil, bedensel hareketin ve çevresel etkileşimin dinamik bir örgütlenimi olarak kavramsallaştırır. Morris'in sunduğu “arayış şemaları” (prospection schemas) ve “gerilim dizisi” (tension array) kavramları, bedenin uzamla ilişkisini düzenleyen bu örüntülerin hem dünyayı yoklayan hem de bedenin yapısını şekillendiren normatif düzenlemeler olduğunu gösterir. Böylece beden şeması, içsel planlamadan ziyade, çevreyle kurulan ilişkisel uyumun ve bedensel sürekliliğin bir sonucu olarak belirir. Bu bağlamda Morris'in analizi, tezde tartışılan sensorimotor düzeydeki failliğin ilişkisel ve normatif yapısını temellendirmek açısından önemlidir. Bedenin hareket aracılığıyla uzamı kuran bir fail olarak işlev görmesi, alışkanlıkların yalnızca tekrara değil, anlam kurucu yönelimlere dayandığını ve failliğin bu yönelimsel örüntüler içinde şekillendiğini ortaya koyar.

Bu bölümün teze dahil edilmesi, beden şeması kavramının yalnızca alternatif bir tanımını sunmasından değil, aynı zamanda kavramın epistemolojik statüsünü ve işlevsel rolünü dönüştürmesinden ötürüdür. Morris, beden şemasını yalnızca betimlenen bir olgu değil, bedensel failliği mümkün kılan ön-kurucu bir form olarak konumlandırır; bu da kavramı tezde tartışılan *sensorimotor düzeyde normatifleşen fail* anlayışıyla doğrudan ilişkilendirilebilir kılar. Ayrıca metin, beden şeması ile beden imgesi ayrımını sabit kategoriler olarak değil, hareketin farklı zaman ölçeklerinde ortaya çıkan yönelimsel ayrışmalar olarak kavramsallaştırarak, bedenin tekil bir yapı değil, çok katmanlı bir oluş süreci olduğunu ortaya koyar. Bu yönüyle Morris'in önerisi, tezdeki *failliğin düzeyli ve zamansal olarak açılanan yapısı* savını destekleyen nadir kuramsal örneklerden biridir. Dolayısıyla bu bölüm, bedenin yalnızca fenomenolojik değil, aynı zamanda dinamik ve evrimsel bir zeminde nasıl anlam kurduğu sorusuna çok katmanlı bir yanıt vererek, beden şeması kavramının tez bağlamında yeniden inşasına olanak tanımaktadır.

¹⁶ Ataria vd., *New Directions*, 23.

Jan Halák'ın “*Body Schema Dynamics in Merleau-Ponty*” başlıklı çalışması ise, beden şeması anlayışını Merleau-Ponty'nin 1953 tarihli Collège de France derslerine dayandırarak ele alır.¹⁷ Halák, bu derslerde şekillenen beden şeması anlayışını, öznenin dünyayla kurduğu anlamlı ilişkiler ağı içinde sürekli dönüşen, devingen bir yapı olarak yorumlar. Beden şeması burada yalnızca bir eylem rehberi değil, aynı zamanda öznenin dünyada yön bulmasını sağlayan bir anlam alanıdır.¹⁸ Halák'a göre, beden şeması ne sabit bir bilgi deposudur ne de yalnızca motor çıktılar için bir hazırlık sistemi; o, yaşamın içinde şekillenen ve öznenin dünya içinde yer almasını anlamlı kılan yapısal bir örgütlenmedir. Bu dinamik yaklaşım, bedeninin zamanla dönüşen ilişkisel yapısını merkeze alarak sabit temsillere dayalı modelleri sorgular.¹⁹

Peki, beden şemasının bu devingen yapısı günümüz nörobilimsel verilerle nasıl ilişkilendirilebilir? Halák'ın çalışması, doğrudan deneysel araştırmalara referans vermese de, beden şemasının zaman içinde değişebilen bir yapı olarak anlaşılması, nöroplastisiteyle doğrudan örtüşmektedir. Alışkanlıkların sinirsel düzeyde iz bırakması -örneğin, yeni bir becerinin öğrenilmesiyle motor kortekste oluşan yapısal değişimler- Halák'ın beden şemasını “deneyimle biçimlenen bir organizasyon” olarak yorumlamasına güçlü destek sunar. Ayrıca kültürel ve dilsel alışkanlıkların beden şeması üzerindeki etkisi, hem dilin bedensel yönelimi şekillendirmesi hem de toplumsal pratiklerin bedensel algıyı biçimlendirmesi açısından önemlidir. Bu bağlamda, Halák'ın yorumu, klasik nedensellik temelli bilişsel modellerin ötesine geçerek, anlam, bağlam ve bedenleşmiş yönelimsellik temelinde alternatif bir paradigma önerisi olarak okunabilir.²⁰

Bu bölümde beden şeması kavramının hem fenomenolojik kökenlerini hem de çağdaş açılımlarını ele alarak, bedeninin anlam üretimindeki rolüne dair farklı tartışma düzeylerine bir giriş yapmış olduk. Kavramın bu denli merkezi bir konuma sahip olması, onu sadece bir teorik kategori olmaktan çıkarıp aynı zamanda öznenin dünyayı

¹⁷ Ataria vd., *New Directions*, 34.

¹⁸ Ataria vd., *New Directions*, 49.

¹⁹ Ataria vd., *New Directions*, 33.

²⁰ Beden şemasının nörobilim kavramlarıyla ilişkilendirilmesi tezin üçüncü bölümünde yer verdiğimiz Di Paolo'nun faillik deneyiminin farklı düzeylerdeki etkileşimlerini de içine alan nörofenomenolojik yaklaşım için önem arz eder. Di Paolo faillik deneyimini beynin dinamik süreçleri (*neurodynamics*), beden-çevre ilişkileri (*meso-level*), ve öznel deneyim (*first-person experience*) arasındaki karşılıklı ilişkiler içinde inceler.

anlamlandırma biçiminin de kurucu ögesi haline getirir. Anlam burada sadece içsel değişimlere, yargılara vb. değil, bedenin dünyada bir ifade tarzı olarak var olmasına da işaret eder.²¹ Tezin sonraki bölümlerinde, bu kurucu yapının alışkanlıklar ve faillik üzerinden nasıl biçimlendiğini, yine benzer bir yaklaşım doğrultusunda incelemeye devam edeceğiz.

1.2. Motor Yönelimsellik

Motor yönelimsellik çok kabaca yönelimselliğin (*intentionality*) temsili -olmayan ve kavramsal- olmayan bir modu olarak olarak düşünülebilir.²² İçinde bulunduğumuz dünyayla ilişkimizin devamını sağlayan en temel faktör olarak görülen motor hareket, beden kavrayışımız için de önemli bir noktadadır.²³ Bu noktada öznenin dünyayla kurduğu ne tamamen fiziksel ne de tamamen zihinsel olan aktif bir ilişki biçimi olarak da görülebilir.^{24,25} Burada bahsi geçen yönelimsellik bir temsille ilişkili değildir, her an oluşmasını ve devamlılığını sağlamasıyla harekete içkin bir özelliktir.²⁶ Bu yönelimsellik, beden şemasıyla sıkı bir bağ içindedir: beden şeması, öznenin dünyada yön bulma ve hareket etme kapasitesinin altyapısını sağlarken, motor yönelimsellik bu altyapının devinime geçmesidir. Dolayısıyla motor yönelimsellik, beden şemasının dinamik ve yaşantısal yönüdür.²⁷ Ayrıca ileriye-yönelik tahmin içeren yetiler, düşünüm-öncesi hedefler ve eylemlerin “nasıl yapılır” sorusuna vereceğimiz eylemsel cevapların temelini oluşturur.²⁸

²¹ David Morris, “The Logic of the Body in Bergson’s Motor Schemes and Merleau-Ponty’s Body Schema”, *Philosophy Today* 44, sy Supplement (2000): 65, <https://doi.org/10.5840/philtoday200044Supplement7>.

²² Rasmus Thybo Jensen, “Motor Intentionality and the Case of Schneider”, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 8, sy 3 (2009): 371, <https://doi.org/10.1007/s11097-009-9122-x>.

²³ Patricia Moya Cañas, *The Understanding of the Body and Movement in Merleau-Ponty*, 42 (Nisan 2019): 203, <https://doi.org/10.1590/0101-3173.2019.v42n1.10.p201>.

²⁴ Gunnar Breivik, “Searle, Merleau-Ponty, Rizzolatti - Three Perspectives on Intentionality and Action in Sport”, *Journal of the Philosophy of Sport* 44, sy 2 (2017): 200, <https://doi.org/10.1080/00948705.2017.1302802>.

²⁵ Timothy Mooney, “Plasticity, Motor Intentionality and Concrete Movement in Merleau-Ponty”, *Continental Philosophy Review* 44, sy 4 (2011): 367, <https://doi.org/10.1007/s11007-011-9195-4>.

²⁶ Lucia Angelino, “Motor Intentionality and the Intentionality of Improvisation: A Contribution to a Phenomenology of Musical Improvisation”, *Continental Philosophy Review* 52, sy 2 (2019): 218, <https://doi.org/10.1007/s11007-018-9452-x>.

²⁷ Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, 261.

²⁸ Massimiliano Lorenzo Cappuccio vd., “Wax On, Wax Off! Habits, Sport Skills, and Motor Intentionality”, *Topoi* 40, sy 3 (2021): 610, <https://doi.org/10.1007/s11245-020-09720-3>.

Bu bağlamda alışkanlıklar, motor yönelimselliğin sabitleşmiş biçimleri olarak ortaya çıkar diyebiliriz. Alışkanlık, belirli bir bağlamda edinilen hareketin artık refleksif olmadan, doğrudan, hatta bazen düşünülmeden ortaya çıkabilmesini sağlar. Ancak burada bahsedilen “düşünülmeden” ifadesinden kasıt, bilinçdışı bir otomatiklik değil, beden o bağlamda anlam üretme kapasitesinin bir sonucu olarak anlaşılmalıdır. Merleau-Ponty'nin vurguladığı üzere, hareket yalnızca kasların çalışması değil, bir anlam yönelimi ve dünyayla kurulan ilişki biçimidir.²⁹

Bu görüş, yalnızca fenomenolojik açıdan değil, bilişsel bilimler alanında da güncel biçimde tartışılmaktadır. Aşağıda özetleyeceğim üç çalışma, bu güncel tartışmaları inceleme fırsatı sunmaktadır. İnceleyeceğim çalışmalar: “*Emerging Communication: Studies in New Technologies and Practices in Communication*” (Volume10) adlı çalışmanın ikinci bölümü olan Corrado Sinigaglia tarafından yazılmış “*Enactive Understanding and Motor Intentionality*”; Massimiliano Lorenzo Cappuccio, Katsunori Miyahara ve Jesús Ilundáin-Agurruza'nın yazdığı “*Wax On, Wax Off! Habits, Sport Skills, and Motor Intentionality*” isimli makale ve son olarak Gabrielle Benette Jackson yazarlı “*Maurice Merleau-Ponty's Concept Of Motor Intentionality: Unifying Two Kinds Of Bodily Agency*”.

Corrado Sinigaglia'nın motor yönelimselliğe dair enaktif yaklaşımla geliştirdiği anlayış, Merleau-Ponty'nin fikirlerinin çağdaş bir yorumunu sunar. Sinigaglia'ya göre motor sistem, diğer insanların davranışlarını anlamamızda temel bir rol oynar ve bu süreç, klasik “zihin okuma” yaklaşımlarının öne sürdüğü gibi temsil temelli olmak zorunda değildir.³⁰ Aksine, ayna nöron sistemleri üzerinden, doğrudan motor düzeyde bir anlam kurma mümkündür. Özellikle bebeklerin henüz dil ya da temsili zihin yetileri geliştirmeden sosyal dünyayı anlamlandırabilmesi, bu beden-temelli yönelimselliğin işlevselliğine güçlü bir örnek sunar.³¹

Sinigaglia'nın bu yaklaşımı, Merleau-Ponty'nin beden motor yönelimsellik aracılığıyla dünyaya açıldığı fikriyle örtüşür.³² Bebeklerin davranışlarında gözlemlenen

²⁹ Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, 105.

³⁰ Francesca Morganti vd., ed., *Enacting Intersubjectivity: A Cognitive and Social Perspective on The Study of Interactions*, *Emerging Communication: Studies in New Technologies and Practices in Communication* 10 (IOS Press, 2008), 22.

³¹ Morganti vd., *Enacting Intersubjectivity*, 25.

³² Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, 113.

erken dönem anlam kurma biçimleri, yalnızca zihinsel içeriklerle değil, bedenin çevreyle kurduğu ilişkiler üzerinden gerçekleşir.³³ O halde şu soru sorulabilir: Bebeklerde görülen erken dönem amaç anlama (*goal understanding*) bulguları, enaktivist “bedenlenmiş biliş” (*embodied cognition*) tezini destekler biçimde zihin teorisi (*theory of mind*) gelişim modellerine hangi revizyonları zorunlu kılar?

Bu soruların pratiğe dönük bir başka yansıması, Cappuccio ve arkadaşlarının sportif becerilere dair geliştirdikleri REHAB modeli üzerinden incelenebilir. Cappuccio’ya göre alışkanlıklar, öğrenilmiş otomasyonlar olmanın ötesinde, anlamlı becerilerin temeli olarak iş görürler. “Karate Kid” filminde geçen “wax on, wax off” sahnesiyle sembolize edilen öğrenme süreci, tekrar eden hareketlerin bedenin yapısına nasıl işlendiğini gösterir. Bu süreçte hareket, giderek bir anlam taşıyan ve bağlama duyarlı bir yönelime dönüşür. Yani becerinin özü, ne salt niyetle ne de salt alışkanlıkta, bu ikisinin beden-zihin birliğinde bulunduğu noktadadır.³⁴

REHAB modeli ile Merleau-Ponty’nin yaklaşımı arasında dikkate değer bir paralellik bulunur. Her iki modelde de alışkanlık, mekanik tekrar değil; bağlamla kurulan anlamlı ilişkilerin vücut bulmuş hali olarak değerlendirilir. Bu bağlamda Schneider örneği yine açıklayıcıdır: Schneider bağlamsal hareketleri yerine getirebilirken, soyut ve bağlamsız hareketlerde zorlanır. Bu durum, motor yönelimselliğin yalnızca fiziksel kapasiteyle değil, bedenin anlam üretici bağlamsal duyarlılığıyla bağlantılı olduğunu gösterir.

Gabrielle Jackson ise bu tartışmaları bir adım daha derinleştirerek, motor yönelimselliği çift yönlü bir beden failliğine dayandırır. Jackson’a göre beden, yalnızca dünyaya yönelen değil, aynı zamanda dünya tarafından çağrılan (*solicited*) bir yapıdır. Bu çift yönlü ilişki, hareketin anlamını hem niyetin dışavurumu (*projection*) hem de çevreden etkilenme (*solicitation*) olarak iki boyutta açıklar. Bu anlayış, Merleau-Ponty’nin “motor intention exists between mind and matter” ifadesinde karşılığını

³³ Morganti vd., *Enacting Intersubjectivity*, 25.

³⁴ Cappuccio vd., “Wax On, Wax Off! Habits, Sport Skills, and Motor Intentionality”.

bulur: hareket, yalnızca öznenin içinden dışa doğru akan bir yönelim değil, çevresel koşullarla birlikte oluşan bir ilişkiselliktir.³⁵

Sonuç olarak motor yönelimsellik, hem felsefi hem de deneysel bağlamlarda bedeninin dünyayla kurduğu anlamlı ilişkiyi temellendiren bir kavram olarak belirir. Bu yönelimsellik, yalnızca eylemin kaynağını değil, eylemin taşıdığı anlamı da şekillendirir. Merleau-Ponty'nin bu kavramı, çağdaş bilişsel bilimlerde karşılık bulduğu ölçüde, bedeninin yalnızca bir taşıyıcı değil, anlam kurucu bir yapı olarak ele alınmasını zorunlu kılar.

1.3. Nörofenomenoloji

Nörofenomenoloji, bilişsel ve duygusal yaşantıların araştırılmasında bir paradigma değişimi olarak beliren; felsefi derinliğiyle bilimsel titizliği birleştiren disiplinlerarası bir yaklaşım sunar. Nörobilimin üçüncü şahıs gözlemlerine dayalı nesnel ölçümlerini, fenomenolojinin birinci şahıs deneyimine odaklanan betimleyici yöntemleriyle harmanlayan bu yaklaşım, beyindeki süreçleri anlamak için yalnızca sinirsel verilerin yetmeyeceğini ve eşzamanlı fenomenolojik bir haritalamanın da gerekli olduğunu savunur.³⁶ Kavramsal olarak Edmund Husserl'in yönelimsellik anlayışına, yöntemsel olarak ise Maurice Merleau-Ponty'nin bedensel algı ve "dünyada bulunma" kavramlarına uzanan nörofenomenoloji, ilk kez Charles Laughlin ve arkadaşları tarafından terminolojik olarak gündeme getirilmiş, fakat esas formülasyonunu Francisco Varela'nın 1990'larda geliştirdiği kurucu yazılarda bulmuştur.³⁷ Varela'nın önerdiği biçimiyle nörofenomenoloji, bilincin bedenlenmiş doğasını merkezine alır ve öznel yaşantının bilimsel araştırmalara entegrasyonu için bir köprü vazifesi görür.³⁸

³⁵ Gabrielle Benette Jackson, "Maurice Merleau-Ponty's Concept of Motor Intentionality: Unifying Two Kinds of Bodily Agency", *European Journal of Philosophy* 26, sy 2 (2018): 763-79, <https://doi.org/10.1111/ejop.12301>.

³⁶ Shaun Gallagher, "Neurophilosophy and Neurophenomenology", *Phenomenology 2005. Volume 5/Part 1*, 2007, 303, https://doi.org/10.7761/9789738863255_13.

³⁷ Charles Laughlin ve Adam Rock, "Neurophenomenology: Enhancing the Experimental and Cross-Cultural Study of Brain and Experience", içinde *The Wiley-Blackwell Handbook of Transpersonal Psychology*, ed. Harris L. Friedman ve Glenn Hartelius (John Wiley & Sons, 2013), 264, <https://doi.org/10.1002/9781118591277.ch14>.

³⁸ Varela Francisco vd., *The Embodied Mind: Cognitive Science and Human Experience*, 2. bs (Massachusetts Institute of Technology, 2016), 5.

Bu bütünleştirici çaba, sadece sinirsel süreçleri tanımlamakla yetinmez; deneyimin anlamı, öznel temsili ve “kendilik” duygusunun oluşumu gibi sorulara da yönelir. Bilinç nedir? Duyumsama ve düşünce nasıl bir organizasyon içinde bedenlenir? Ve daha da önemlisi, bu yaşantılar bilimsel olarak nasıl araştırılabilir? Susan Gordon’un editörlüğünü yaptığı *Neurophenomenology and Its Applications to Psychology* adlı çalışmada olduğu gibi, bu tür sorulara verilen yanıtlar, nörofenomenolojinin psikolojiye sunduğu indirgemeci olmayan, fenomenolojik bir yönelimle şekillenir. Gordon’un önerdiği yaklaşım, bilişsel davranışçılığın zihni soyut bir işleme makinesi olarak gören anlayışına karşı, bilinci organizmanın bedensel ve yaşantısal yönelimselliği içerisinde konumlandırır.³⁹ Bu bağlamda nörofenomenoloji, bilinci yalnızca nöral devrelerle değil, organizmanın çevresiyle kurduğu bütünsel ilişkilerle anlamaya çalışan bir felsefi tutum olarak da anlaşılmalıdır. Hem güncel çalışmalardan bazılarına göz atmak, hem de felsefi tutum olarak içeriklerini incelemek için kısaca şu metinlere bakacağız: Anna Shutaleva tarafından yazılan “*Epistemic Challenges in Neurophenomenology: Exploring the Reliability of Knowledge and Its Ontological Implications*” (2023) makalesi, Suraiya Luecke’nin “*Freediving Neurophenomenology And Skilled Action: An Investigation Of Brain, Body, And Behavior Through Breath*” (2023) makalesi ve son olarak Susan Gordon tarafından yazılan “*The Mind-Brain Continuum: Psychoneurointracrinology*” (2022) kitabının 3.bölümü olan “*Neurophenomenology, Enactive Cognition, and the Embodied Mind*” bölümü.

Shutaleva’nın epistemolojik açıdan yaptığı katkılar kritik önemdedir. Shutaleva, nörofenomenolojinin epistemolojik sınırlarını derinlemesine inceleyerek, öznel deneyimlerin bedenlenmişlik ve bağlamsallık özelliklerinin araştırmalarda sıklıkla göz ardı edildiğine dikkat çeker. Ona göre, deneyimler sadece pasif sinirsel yansımalar değildir; aktif, dinamik ve çevresel etkileşimlerle sürekli şekillenen yapılar olarak ele alınmalıdır. Bu nedenle, deneyim ile sinirsel süreçlerin doğrudan ve yüzeysel eşleştirilmesi epistemolojik yanılsamalara yol açabilir.⁴⁰

³⁹ Susan Gordon, ed., *Neurophenomenology and Its Applications to Psychology* (Springer New York, 2013), 18, <https://doi.org/10.1007/978-1-4614-7239-1>.

⁴⁰ Anna Shutaleva, “Epistemic Challenges in Neurophenomenology: Exploring the Reliability of Knowledge and Its Ontological Implications”, *Philosophies* 8, sy 5 (2023): 5, <https://doi.org/10.3390/philosophies8050094>.

Shutaleva, fenomenolojik yöntemle elde edilen detaylı öznel açıklamaların, nörofenomenolojinin bilimsel titizliğini koruyabilmesi için zorunlu olduğunu savunur. Ayrıca, deneyim verilerinin raporlanmasında dilin sınırlılıkları ve bilinçli farkındalığın eksiklikleri nedeniyle bilgi kayıpları yaşanabileceğini belirtir; ancak sistematik refleksivite ve açıklıkla bu sorunların aşılabileceğini ileri sürer. Bu yaklaşım, nörofenomenolojinin hem felsefi hem de metodolojik temellerini güçlendirmekte, deneyim ve sinirsel veri arasındaki ilişkiyi kavramsal olarak zenginleştirmektedir.

Bu yaklaşımın sahada nasıl işlerlik kazandığını gösteren dikkat çekici bir örnek, Suraiya Luecke'nin serbest dalış (freediving) pratiği üzerine yaptığı nörofenomenolojik çalışmadır. Luecke, serbest dalışın özgün bilinç durumlarını hem nörofizyolojik veriler hem de fenomenolojik röportajlarla inceleyerek, bu pratiğin bir "bilinç araştırma aracı" olarak değerlendirilebileceğini gösterir. Duyusal keskinliğin artışı, düşüncenin geri çekilmesi, otomatik karar alma ve daralmış bir duygulanım aralığı gibi beş temel fenomenolojik özellik, bedenin çevresel olanaklara duyarlılığıyla birleşerek özgül bir bilinç biçimi üretir. Bu örnek, bilincin yalnızca zihinsel bir içerik değil, bedenin çevresine verdiği doğrudan yanıtlarla şekillenen dinamik bir yönelimsellik olduğunu vurgular.⁴¹

Nörofenomenolojiyi sadece bir yöntem değil, bir dünya görüşü olarak ele alan Susan Gordon'un yaklaşımı ise bilinci, yalnızca bireysel deneyimle sınırlamayan; onu bedensel, ilişkisel ve toplumsal bir fenomen olarak yeniden tanımlayan bir çerçeve sunar. Gordon'a göre bilinç, zihin-beden-çevre üçlüsünün sürekli döngüsel etkileşimi içinde ortaya çıkar. Bu görüş, öznelliği düşünsel temsillere indirgemez; aksine, "benim için-lik" hissini organizmanın dünyayla kurduğu bedensel ilişkiselliğe yerleştirir. Bu noktada enaktivist yaklaşım belirleyici hâle gelir: zihinsel süreçler, çevreyle kurulan duyusal-devinimsel karşılaşmalar yoluyla oluşur; biliş, dünya hakkında düşünmek değil, dünya içinde yer almak biçiminde kendini gösterir.⁴²

Gordon'un çerçevesinde ekolojik psikolojinin sunduğu çevresel duyarlılık kavramı da belirleyicidir. Affordanslar -organizmanın beden yapısı ve ihtiyaçları

⁴¹ Suraiya Luecke, "Freediving Neurophenomenology and Skilled Action: An Investigation of Brain, Body, and Behavior through Breath", *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 22, sy 4 (2023): 761-97, <https://doi.org/10.1007/s11097-022-09808-8>.

⁴² Susan Gordon, *The Mind-Brain Continuum: Psychoneurointracrinology* (Springer International Publishing, 2022), <https://doi.org/10.1007/978-3-031-10059-8>.

doğrultusunda çevrede beliren eylem olanakları- hem algının hem de eylemin dinamik belirleyicileri olarak öne çıkar. Bilinç bu bağlamda, organizmanın bu olanaklara verdiği bedensel yanıtlar içinde ortaya çıkar. Nörofenomenoloji ile enaktivizm arasındaki bu kuramsal bağ, yalnızca öznel deneyim ile sinirsel veri arasındaki korelasyonları değil, aynı zamanda bu deneyimlerin nasıl oluştuğunu açıklayacak yeni bir ontoloji önermektedir. Burada bilgi, dış dünyayı temsil etmekten çok, dünya içinde anlam kurma süreci hâline gelir.

Bu noktada alışkanlık ve faillik kavramları da yeni bir ışık altında yeniden düşünülmeyi hak eder. Luecke'nin analizinde olduğu gibi, alışkanlık artık pasif tekrarlar değil; bedenin bağlam içinde şekillenen, tarihsel olarak yerleşik duyarlılık alanlarıdır. Bu duyarlılıklar, organizmanın çevresine verdiği tepkiler yoluyla zaman içinde anlamlı yönelim yapılarına dönüşür. Faillik ise zihinsel bir merkezin iradesiyle değil, bu yönelimlerin somutlaşmasıyla belirir. Susan Gordon da bu yönde üç temel soruyu gündeme taşır: (1) Alışkanlıklar organizmanın bedenlenmiş geçmişiyle nasıl şekillenir ve bu yapılar değişen bağlamlara nasıl uyum sağlar? (2) Faillik, düşünümsel-olmayan ve hatta düşünüm-öncesi düzeyde nasıl mümkün olur ve bu durum etik gibi alanlarla nasıl ilişkilendirilebilir? (3) Enaktif bir perspektiften bakıldığında, alışkanlıkların oluşumu ve dönüşümü, öznenin kimliğini ve dünyadaki yerini nasıl kurar?

Bu sorular, nörofenomenolojinin yalnızca deneyim verileri ile sinirsel verileri eşleştiren bir araştırma değil, aynı zamanda öznel varoluşun nasıl şekillendiğine dair felsefi bir araştırma olduğunu açıkça ortaya koyar. Alışkanlıklar, yalnızca davranışsal kalıplar değil, bedenin anlamla dolu yönelim yapılarıdır. Faillik ise sabit, içsel bir benliğin etkinliği olmaktan çıkar; organizmanın çevresel olanaklara verdiği geçici ama anlamlı yanıtlar bütünü hâline gelir. Böylece nörofenomenoloji, bedenin dünyayla kurduğu ilişkiler ağı içinde deneyimin nasıl ortaya çıktığını anlamaya yönelik felsefi ve bilimsel bir bakış olarak, hem yöntemsel hem de ontolojik düzeyde yeniden düşünülmeye gereken bir çerçeve sunar.

1.4. Enaksiyon

Zihni, yalnızca soyut bir işlemci olarak değil; bedenlenmiş, duyuşsal ve duygulanımsal bir organizma olarak yeniden düşünmek mümkün müdür? Enaktivizm, tam da bu

sorudan yola çıkarak, bilişi organizmanın dünyayla kurduğu etkin ilişkiler bütünü içinde kavramsallaştırır. Bu görüşe göre zihin, dış dünyayı pasif biçimde temsil etmek yerine, canlı organizmanın bedenlenmiş ve durumlanmış eylemleri aracılığıyla “dünyayı kurduğu” bir etkinlik alanıdır. Varela, Thompson ve Rosch’un (2010) ifadesiyle, “bir canlı organizma yaşadığı dünyayı enakte eder”; yani eylem yoluyla ortaya çıkarır. Bu kuramsal çerçevede algı, önceden verilmiş bir dünyanın yansıması olmaktan çıkar; bedeninin dünya ile kurduğu etkileşimli, duygusal ve değer yüklü bir anlam üretme sürecine dönüşür.⁴³

Enaksiyon’un kalbinde yer alan bu anlayış, yalnızca epistemolojik değil, aynı zamanda ontolojik bir önerme içerir: Algı, anlam ve dünya, organizmanın eylemleriyle eşzamanlı olarak birlikte kurulur. Bu kurucu ilkeler üzerine inşa edilen ve güncel literatürde öne çıkan çalışmalardan Jesus De Jesus’un *Enacting Enaction/Experiments With the Enactive Approach* (2021) başlıklı doktora tezine, Tom Froese’un “*From Adaptive Behavior To Human Cognition: A Review Of Enaction*” (2012) makalesi ve Randall D. Beer ve Ezequiel Di Paolo’nun birlikte kaleme aldığı “*The Theoretical Foundations of Enaction: Precariousness*” (2023) başlıklı makaleleri inceleyelim.

Jesus, enaktivizmi sabit ve yekpare bir kuram olarak değil, farklı bağlamlarda farklı biçimlerde “enakte edilen” bir çoğulluk (*multiplicity*) olarak değerlendirir. Burada “enakt etmek”, yalnızca bir teoriyi uygulamak değil; o teorinin ontolojik ve epistemolojik anlamlarını bir araştırma pratiği içinde icra etmek, sahneye koymak anlamını taşır. Bu kavrayış, enaktivizmin yalnızca düşünsel bir paradigma değil, aynı zamanda yaşayan, dönüşen ve araştırma bağlamında yeniden kurulan bir düşünme biçimi olduğunu öne sürer.⁴⁴

Jesus’un ayrıntılı biçimde tanımladığı “otopietik enaktivizm” (*autopoietic enactivism*) (AE), Maturana ve Varela’nın otopoiesis kavramına dayanan ve zihni organizmanın kendini üretme ve sürdürme yapısıyla ilişkilendiren bir yaklaşımdır. AE, zihni yalnızca insan öznesine ait bir ayrıcalık olarak değil, yaşamın örgütsel yapısına içkin bir biçim olarak tanımlar. Bu yönüyle “yaşam-zihin sürekliliği” tezi, bu tez

⁴³ Evan Thompson, *Mind in Life: Biology, Phenomenology, and the Sciences of Mind*, First Harvard University Press paperback edition (The Belknap Press of Harvard University Press, 2010).

⁴⁴ Paulo De Jesus, “Enacting Enaction-Enaction Enacted: Experiments With and Through Enactive Ontologies” (Goldsmiths, University of London, 2022).

boyunca savunulan bedensel bilişin yaşamsal temelleri fikriyle doğrudan örtüşmektedir. AE'nin sunduğu beş temel kavram - özerklik (*autonomy*), anlam-üretimi (*sense-making*), beliriverme (*emergence*), bedenlenmişlik ve deneyim - bu yaklaşımı salt temsil karşıtı bir kuram olmaktan çıkararak, tüm canlılık düzeylerine uygulanabilir bir ontolojiye dönüştürür.

Jesus'un sunduğu çoğulluğu bir teorik zenginlik olarak derinleştiren bir diğer önemli çalışma ise Tom Froese'un "*From Adaptive Behavior to Human Cognition: A Review of Enaction*" (2012) başlıklı makalesidir. Froese, enaktivist yaklaşımın yalnızca alt düzey biyolojik tepkilerle sınırlı olmadığını, aksine soyut düşünme, dil, kültür ve toplumsal etkileşim gibi insan zihnine özgü karmaşık süreçleri de açıklayabilecek bir potansiyel taşıdığını savunur. Bu bağlamda enaktivizmi, yalnızca temsil karşıtı bir biliş kuramı değil; aynı zamanda kültürel ve gelişimsel süreçlerle iç içe geçmiş bir zihinsellik modeli olarak konumlandırır.⁴⁵

Froese'a göre enaksiyon, bir bireyin yalnızca nesnel bir çevreyi algılaması değil; o çevreyle bedensel olarak ilişkiye geçmesi, onu kurmasıdır.⁴⁶ Örneğin bir bebeğin emziren annenin bedenine yönelmesi, yalnızca bir refleks değil; duygulanımsal, bedensel ve yaşamsal bir anlam üretimidir. Burada anlam-üretimi kavramı devreye girer: Organizma, çevresine yalnızca bilgi edinme amacıyla değil; yaşamsal değerler, tehditler, arzular ve ihtiyaçlar doğrultusunda anlam verir. Froese, bu sürecin hem birey gelişimi (ontogeni) hem de türler arası evrimsel (filogeni) bağlamda incelenmesi gerektiğini vurgular.⁴⁷ Enaktivist yaklaşıma göre bir çocuğun oyunu, bir dilin sembolik sistemleri ya da bir kültürün ritüelleri, yalnızca üst düzey temsil biçimleri değil; bedensel eylemle kurulan, yaşanan ve dönüştürülen anlam dünyalarıdır. Bu görüş, tezimdeki beden-duygu-zihin ilişkisini sabit kategorilerle değil; yaşayan, değişen ve bağlama göre şekillenen süreçler olarak ele alma yönelimimi desteklemektedir.

Enaktivizmin kuramsal derinliğini daha da artıran ve onu kırılabilirlik (*precariousness*) kavramı üzerinden yeniden düşünen bir diğer güncel kaynak ise Randall D. Beer ve Ezequiel Di Paolo'nun birlikte kaleme aldığı "*The Theoretical*

⁴⁵ Tom Froese, "From Adaptive Behavior to Human Cognition: A Review of Enaksiyon", *Adaptive Behavior* 20, sy 3 (2012): 209, <https://doi.org/10.1177/1059712311433892>.

⁴⁶ Froese, "From Adaptive Behavior to Human Cognition", 3.

⁴⁷ Froese, "From Adaptive Behavior to Human Cognition", 4.

Foundations of Enaction: Precariousness” (2023) başlıklı makaledir. Bu çalışma, canlı organizmaların hem fiziksel hem de anlam düzeyinde bir “güvencesizlik” içinde olduklarını savunur. “*Precariousness*”, yalnızca biyolojik kırılganlık değil; aynı zamanda varoluşsal bir açıklığa, bir tehdide ve bu tehdide karşı anlam üretme çabasına işaret eder diyebiliriz. Organizmanın hayatta kalmak için sürdürdüğü özerklik, tam da bu kırılganlığın içinde kurulur. Di Paolo ve Beer, bu kavramı yalnızca bireysel organizmalarla sınırlı tutmaz; toplumsal, fenomenolojik ve politik bağlamlara da taşır. Böylece enaktivist yaklaşım, yalnızca canlılığın değil, aynı zamanda toplumsal varoluşun da kırılganlığını ve bu kırılganlıktan doğan anlam üretimini merkezine alır.

Tüm bu kaynakların ortaklaştığı temel bir nokta vardır: Enaksiyon, bilışı yalnızca beyinde olup biten bir süreç olarak değil; bedenin, çevrenin ve özneliliğin etkileşiminden doğan, sürekli yapılan ve dönüştürülen bir etkinlik olarak kavramsallaştırır. Bu yaklaşımda bilgi, temsil edilmez; icra edilir. Anlam, soyutlanmaz; yaşanır. Zihin, içsel bir yapı değil; bedensel bir varoluşun dinamik ve ilişkisel yüzeyidir.

1.5. Beliriverme

Beliriverme (*emergence*) kavramı, karmaşık sistemlerin doğasını anlamada giderek merkezi bir rol oynamaktadır. Enaktif bilış yaklaşımının kurucularından Francisco Varela ve arkadaşlarının *The Embodied Mind* (1991) adlı eserinde belirttiği gibi, zihinsel süreçleri yalnızca bilişsel ya da nöral alt bileşenlerine indirgemek, yaşamın ve deneyimin bütünselliğini kavramakta yetersiz kalır.⁴⁸ Varela'nın düşüncesi, yaşamın dinamik organizasyonuna, kendini üreten (*autopoietic*) yapısına ve bu yapıların çevreleriyle kurdukları döngüsel ilişkiye dayanır. Bu çerçevede beliriverme, yalnızca parçaların bileşimiyle ortaya çıkan bir “fazlalık” değil, yepyeni bir düzenleme biçiminin kendisidir. Peki, bu yeni olan nedir? Parçaların etkileşiminden ne zaman ve nasıl niteliksel olarak farklı bir bütün doğar? Ve daha önemlisi, bu bütün, yalnızca açıklama düzeyinde mi farklıdır, yoksa ontolojik olarak da yeni bir düzeyi mi temsil eder?

Bu sorulara sistematik yanıtlar arayan çağdaş felsefe ve bilış araştırmaları, beliriverme kavramını yalnızca betimleyici bir metafor değil, teorik olarak işlevsel ve açıklayıcı bir kavram olarak yeniden ele alır. Jaegwon Kim'in klasikleşmiş yaklaşımı,

⁴⁸ Ezequiel A Di Paolo vd., *Linguistic Bodies: The Continuity between Life and Language* (The MIT Press, 2018).

bu tartışmaya damgasını vuran önemli katkılardan biridir. 2006 yılında *Synthese* dergisinde yayımlanan “*Emergence: Core Ideas and Issues*” başlıklı makalesinde Kim, beliriveren özelliklerin hem nedensel etkinliğe sahip olmalarını hem de indirgenemez olmalarını aynı anda talep eden teorik pozisyonların içsel tutarsızlıklar taşıdığını öne sürer.⁴⁹ Nedensel kapalılık (*causal closure*) ilkesini merkeze alan bu yaklaşımda, fiziksel düzeyde tam bir nedensel kapanma varsa, daha üst düzeydeki zihinsel veya biyolojik açıklamaların ya epifenomenal olması ya da fiziksel nedenlerle özdeş olması gerektiği sonucuna ulaşılır. Burada Kim’in sorusu açıktır: Eğer her fiziksel olayın yeterli bir fiziksel nedeni varsa, o halde zihinsel olanın nedensel etkisi nerede devreye girer? Bu argüman, özellikle beliriveren özelliklere nedensel özerklik atfetmenin metafiziksel olarak sorunlu olduğunu savunan açıklamaları güçlendirir.

Kim’in yaklaşımı, güçlü indirgemeciliğin sınırlarını belirlemesi açısından önemlidir; fakat aynı zamanda, canlı sistemlerdeki bütüncül işleyişin sadece fiziksel neden-sonuç zincirine indirgenip indirgenemeyeceği sorusunu daha da keskinleştirir. Buradan hareketle, başka bir yönelime ihtiyaç doğar: Beliriverme kavramını yalnızca fiziksel nedenlere karşı bir sınır çekme aracı olarak değil, aynı zamanda yeni bir düzenin ortaya çıkışı olarak anlayan yaklaşımlar.

Bu yönde özellikle Paul Humphreys’in “*Emergence: A Philosophical Account*” (2016) başlıklı çalışması önemli bir teorik çerçeve sunar. Humphreys, belirivermeyi yalnızca betimleyici bir terim olarak değil, modelleme süreçleriyle yakından ilişkili epistemolojik bir fenomen olarak ele alır. Ona göre bilimsel modellerin sınırlılığı, sistemlerin karmaşıklığını belirli yönleriyle temsil etmemize neden olur. Dolayısıyla beliriverme, bazen yalnızca bilginin yapısından (yani bizim neyi görebildiğimizden) kaynaklanan bir durumdur. Bu durumlarda, beliriveren özellik aslında ontolojik olarak yeni olmayabilir, fakat pratikte indirgenemezdir. Humphreys’in bu ayrımı, belirivermenin iki farklı yüzünü düşünmemizi sağlar: Biri, doğanın kendisinde ortaya çıkan ontolojik yenilikler; diğeri ise, bizim bilişsel ve metodolojik sınırlılıklarımız nedeniyle erişemediğimiz veya açıklayamadığımız yapılar.

Bu ayrım, beliriverme tartışmasını yalnızca metafizik bir düzlemde değil, aynı zamanda bilimsel temsil, bilgi üretimi ve modelleme gibi süreçler bağlamında da

⁴⁹ Jaegwon Kim, “Emergence: Core Ideas and Issues”, *Synthese* 151, sy 3 (2006): 547-59, <https://doi.org/10.1007/s11229-006-9025-0>.

düşünmeyi gerekli kılar. Peki, bu noktada biyolojik organizmalar gibi dinamik, sürekli değişen ve kendi yapısını sürekli olarak yeniden düzenleyen sistemler nasıl ele alınmalıdır? Bu soruya daha organizmik bir perspektiften yaklaşan ve dil, anlam ve yaşamın kesişiminde belirivermeyi yeniden yorumlayan önemli bir çalışma, Terrence Deacon'un "*Incomplete Nature*" (2011) adlı eserinde karşımıza çıkar.

Deacon'un yaklaşımı, beliriverme kavramına bambaşka bir boyut katar. Ona göre canlılık, yalnızca fiziksel süreçlerin bir türevi değildir; canlılığın ve zihnin doğasını anlamak için eksiklik, yokluk ve potansiyellik gibi kavramları merkeze almak gerekir. Deacon, özellikle "teleodinamik" adını verdiği kuramsal çerçevede, organizmaların yalnızca nedensel olarak belirlenmiş sistemler olmadığını, aynı zamanda kendi hedeflerini düzenleyen yapılar olduğunu savunur. Buradaki beliriverme, yalnızca yeni bir düzeyin ortaya çıkışı değil, aynı zamanda anlamın ve amaçlılığın kendiliğinden doğuşudur. Deacon'un yaklaşımı, klasik mekanistik ya da indirgemeci açıklamaların dışında, normatif yapıları da içeren bir beliriverme modelini savunur.⁵⁰

Böylece beliriverme, yalnızca bilimsel açıklama düzeyinde bir sorun değil, aynı zamanda ontolojik olarak yeni varlık kiplerinin -örneğin zihin, anlam, yaşam- nasıl ortaya çıktığını sorgulayan bir felsefi meseleye dönüşür. Varela'nın enaktif yaklaşımıyla başlayan bu tartışma, Kim'in metafizik sıkılaştırmaları, Humphreys'in modelleme odaklı yorumu ve Deacon'un organizmik-fenomenolojik açılımıyla birlikte, bu çalışmada zihin-beden ve beden-çevre ilişkilerini ele alırken dayanan temel kavramsal zemini oluşturur.

1.6. Normativite

Normativite, bu tez boyunca tartışacağımız faillik, alışkanlık ve bedenlenmiş anlam üretimi gibi temel meselelerin altında yatan en belirleyici ilkedir. Daha ilk bakışta kavramsal olarak "ne yapılmalı?", "ne doğrudur?", "hangi hareket daha uygundur?" gibi sorularla bağlantılı görünse de, enaktivist yaklaşımda bu sorulara verilen yanıtlar yalnızca zihinsel süreçlerin ürünü değildir. Buradaki normativite, organizmanın kendi bütünlüğünü koruma ve çevresiyle anlamlı, süreklilik taşıyan ilişkiler kurma çabasından doğar. Yani bir fail yalnızca eylemde bulunan değil, o eylemi belirli koşullarda, belirli

⁵⁰ Terrence W. Deacon, *Incomplete Nature: How Mind Emerged from Matter* (W. W. Norton & Company, 2011).

bir biçimde ve belirli bir anlam doğrultusunda gerçekleştirme eğilimindedir. En basit düzeyde bile bu eğilimler rastlantısal değildir; sistemin içinden doğan tarihsel, duygulanımsal ve ilişkisel örüntülerle örülmüştür. İşte normativite, bu örüntülerin yalnızca düzenlilik değil, anlam taşıyan değer yapıları haline gelişini açıklayan temel ilkedir.

Bu nedenle normativite yalnızca eylemin gerçekleşip gerçekleşmediğini değil, hangi koşullar altında, ne şekilde ve ne tür bir bağlamda anlam kazandığını anlamamızı sağlar. Di Paolo ve arkadaşları, bu durumu organizmanın çevresel değişimlere verdiği tepkilerde “önem” ya da “öncelik” atfetmesi şeklinde tanımlar.⁵¹ Organizma, her uyarana aynı şekilde tepki vermez; onun için bazı değişiklikler daha acil, bazıları ise göz ardı edilebilir durumdadır. Örneğin bir arı sıcaklıktaki küçük bir değişime değil, polenin kokusuna daha fazla yönelir; çünkü bu yönelim, sistemin sürekliliğini sağlayan yapılarla ilgilidir. Bu örnekte olduğu gibi, sistem için önemli olan yalnızca hayatta kalmak değil, belirli durumları önceliklendirerek kendi sürekliliğine anlamlı bir yön kazandırmaktır. Dolayısıyla normativite, canlılık ile anlam üretimi arasında bir köprü kurar.

Bu köprünün nasıl kurulduğunu anlamak için normatif yapının özelliklerine daha yakından bakmamız gerekir. Normativite, sistemin kendi bütünlüğü içinde değerlendirme yapabilmesini, bu değerlere uygun bir uyum geliştirmesini ve bu uyumun kırılğan doğasını sürdürebilmesini içerir diyebiliriz. Başka bir deyişle sistem, yalnızca olanı değil, olması gerekeni hissederek ve bu hissiyat, sistemin organizasyonel yapısından türeyerek gelişir. Bu durum, en basit organizmalarda bile gözlemlenebilir: örneğin, bir tek hücreli organizma için suyun pH derecesindeki küçük bir değişim, davranış biçimini değiştirebilir. Bu değişim sadece fiziksel değil; sistemin bütünlüğü açısından “önemli” hale gelir. Normativite, işte bu tür organizma-içgüdü-dünya ilişkilerinde, yalnızca tepki veren değil, eylemini anlamlı kılan bir failin ortaya çıkmasını mümkün kılar.

Bu anlayış en temel düzeyde, yani biyolojik normativiteye karşımıza çıkar. Biyolojik normativite, bir sistemin kendi canlılığını sürdürmek için kurduğu

⁵¹ Ezequiel Di Paolo vd., *Sensorimotor Life: An Enactive Proposal*, First edition (Oxford University Press, 2017), 124; Ezequiel Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 126.

düzenlemelerin tümüdür.⁵² Organizma yalnızca hayatta kalmak için değil, belirli yapılarla, belirli enerji akışlarıyla ve belirli çevresel değişkenlerle uyumlu biçimde yaşamak zorundadır. Örneğin, bir bakterinin osmotik dengesini koruması, yani hücre zarından geçen suyun iç-dış basıncını ayarlaması, sistemin kendini sürdürme kapasitesine bağlıdır. Bu durum organizmanın yalnızca fizyolojik bir dengesi değil, aynı zamanda varlık koşullarını düzenleyen içsel bir değer sistemidir. Bu değer, dışsal bir gözlemciye değil, sistemin kendi içsel düzenlenişine dayanır; bu yönüyle biyolojik normativite, felsefi olarak öznel failliğin ilk biçimi olarak görülebilir.

Bu biyolojik temeller üzerine inşa edilen ikinci düzey, sensorimotor normativitetir. Bu düzeyde sistem, yalnızca canlılığını korumakla kalmaz; aynı zamanda belirli eylem biçimlerinin ne zaman ve nasıl gerçekleştirileceğini bedensel olarak düzenler. Sensorimotor normativite, organizmanın duysal ve motor süreçlerini belirli tarzlarda birleştirmesiyle ortaya çıkar.⁵³ Örneğin bir kişinin el sıkışırken avcunu ne kadar açık tutacağı, karşısındaki kişinin hareketine göre ne kadar sıkı kavrayacağı gibi eylemler, yalnızca refleksif tepkiler değildir; geçmiş deneyimler, bedensel alışkanlıklar ve duygulanımsal bağlamlarla şekillenen normatif karar yapılarıdır. Bu düzeyde normativite artık yalnızca “hayatta kalmak” için değil, dünyayla stilize, başarılı ve anlamlı bir ilişki kurmak için devreye girer. Di Paolo’nun şema, koordinasyon ve alışkanlık analizleri bu yönelimi açıkça gösterir.⁵⁴

Sensorimotor düzeyi aşan ve diğer bireylerle kurulan ilişkilerde beliren üçüncü normativite biçimi ise sosyal normativitetir. Sosyal normlar yalnızca toplumsal kural dizileri değil, karşılıklı etkileşim içinde sürekli yeniden kurulan anlam alanlarıdır. Selamlaşma, göz teması, fiziksel mesafe gibi gündelik eylemler, belirli sosyal bağlamlarda normatif hale gelir ve yalnızca bedensel bir hareket değil, aynı zamanda anlaşılan bir anlam taşırlar. Enaktivist perspektife göre bu normlar dışsal olarak empoze edilmez; her etkileşimde bedensel olarak yeniden üretilir. Bu yönüyle sosyal normativite, yalnızca kültürel değil, bedenleşmiş bir anlam üretimidir. Fail, artık

⁵² Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life: An Enactive Proposal*, First edition (Oxford University Press, 2017).

⁵³ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*.

⁵⁴ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 136.

yalnızca kendi bedeninde değil, başkalarının hareketleriyle kurduğu etkileşimde de bir “norm taşıyıcısı” ve “norm üreten” bir varlık haline gelir.⁵⁵

Bu üç düzeyin ortak noktası, alışkanlık kavramında somutlaşır. Alışkanlık, organizmanın bedenleştirilmiş normlara dayalı olarak tekrar eden ve anlam taşıyan davranışlarıdır. Bu davranışlar yalnızca enerji tasarrufu sağlayan mekanizmalar değil; sistemin kendi sürekliliğini sağlayan sessiz değerler bütünüdür. Di Paolo’nun kırılan yapı kavramı bu bağlamda açıklayıcıdır: alışkanlıklar, varlıklarını sürdürebilmek için yeniden enakt edilmeye muhtaçtır. Örneğin bir kemancının sürekli olarak aynı el hareketini çalışması, yalnızca motor beceriyi geliştirmekle kalmaz; sistemin o hareketi “doğru biçimde” yapma beklentisini yeniden üretir. Bu yönüyle alışkanlıklar, sistemin normatif yapısının süreklilik taşıyan göstergeleridir.⁵⁶

Bu yapıların her biri, failin kendi eylemini sahiplenmesini ve anlamlandırmasını mümkün kılar. Faillik, enaktivist bakış açısına göre yalnızca eylemde bulunma değil; o eylemi duygulanımsal bir tarzla, belirli bir kontrol hissiyle ve bedensel bir sahiplenmeyle yaşama yetisidir.⁵⁷ Bu yeti ise normatif bir zeminde oluşur. Bir eylemin “benim eylemim” olarak hissedilmesi, onun sadece başarılı olmasına değil, bedensel olarak “doğru” ve “yerinde” olmasına bağlıdır. Bu duygu bozulduğunda, örneğin patolojik vakalarda -şizofrenide ya da yabancı el sendromunda olduğu gibi- normatif yapı dağılır ve faillik hissi parçalanır. Normativite, bu nedenle yalnızca teknik bir kavram değil; öznel deneyimin, anlamın ve benliğin bedenlenmiş temelidir.

Bu noktada normativite kavramının felsefî yönüyle açtığı tartışmalar daha da görünür hale gelir. Enaktivist yaklaşımda normativite, Kantçı anlamdaki normlardan önemli bir şekilde ayrılır. Kant’ta normlar aklın evrensel ilkeleriyle kurulur; dışsaldır, aşkındır ve geneldir çıkarımını yapabiliriz.⁵⁸ Enaktivist kuramda ise normlar, sistemin içsel organizasyonundan, duygulanımsal yapısından ve çevresiyle kurduğu ilişkilerden türetilir. Yani norm, dışsal bir ilke değil, yaşayan bir sistemin bedensel ve tarihsel sürekliliği içinde ortaya çıkar.⁵⁹ Bu farklılık, özne kavramını da yeniden düşünmeyi gerektirir: enaktivizmde özne, normları bedensel olarak üreten, anlamlandıran ve

⁵⁵ Paolo vd., *Linguistic Bodies*.

⁵⁶ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*.

⁵⁷ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*.

⁵⁸ Konstantin Pollok, *Kant’s Theory of Normativity* (Cambridge University Press, 2017), 13.

⁵⁹ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*.

gerektiğinde dönüştüren bir varlıktır. Bu yönüyle enaktivist normativite anlayışı, fenomenolojideki beden-zihin bütünlüğüyle de kesişir: beden yalnızca hareket eden değil; anlam taşıyan, norm üreten bir varlıktır.

Bu çerçevede diyebiliriz ki, normativite yalnızca canlılığın sürdürülebilirliği için değil; eylemin sahiplenilmesi, anlamlandırılması ve deneyimlenmesi için de zorunlu bir zemindir. Biyolojik, sensorimotor ve sosyal normativite biçimleri, faillik olgusunu farklı düzeylerde mümkün kılar; her biri, öznenin dünyayla kurduğu ilişkinin farklı bir boyutunu aydınlatır. Bu nedenle normativite, bu tezin yalnızca bir kavramsal bileşeni değil; aynı zamanda bedenlenmiş özne kavrayışının bütünsel dayanağıdır. Normların içsel, ilişkisel ve dönüşebilir yapısı, felsefede özne, özgürlük ve etik gibi temel meseleleri de yeniden düşünmeye çağırır. Fail, bu bağlamda yalnızca eyleyen değil; yaşayan, hisseden ve normatif ilişkiler içinde anlam kuran bir varlıktır.

Bu bölümde ele alınan kavramlar, öznel deneyimi yalnızca zihinsel temsillerle açıklamaktan uzaklaşıp, bedeninin dünyayla kurduğu ilişkiler içinde anlam bulan bir yapıya sahip olduğuna işaret etmiştir. Beden şeması, motor yönelimsellik, nörofenomenoloji ve enaksiyon gibi kavramlar, deneyimin ancak bedeninin devinimsel ve ilişkisel yapılarıyla birlikte düşünüldüğünde kavranabileceğini göstermiştir. Buna paralel olarak beliriverme ve normativite kavramları, bu yapının yalnızca bireysel değil, aynı zamanda organizma, toplumsal ve tarihsel boyutlarda da şekillendiğini göstermektedir.

Bu kavramların ortaklaştığı temel düzlem, faillik olgusunun yapılandırılmış, bedensel ve normatif bir yönelimle kurulduğunu öne sürer. Özellikle normativite tartışması, faillik kavramının organizmanın anlam üretici eğilimlerinin cisimleşmiş hali olduğunu ortaya koyar. Böylece, özne yalnızca “eyleyen” değil, aynı zamanda neyi ne zaman ve nasıl eyleyeceğine dair bedensel bir sezgiye ve tarihsel bir duyarlılığa sahip varlık olarak belirir.

Tezin geri kalanında bu kavramsal çerçevenin, özellikle alışkanlık ve faillik üzerine yapılacak analizlerde nasıl işlediği gösterilecek ve öznenin dünyadaki varoluş biçimi çok katmanlı bir yapıda ele alınacaktır. Kavramların hem felsefi derinliği hem de bilimsel karşılıkları, bu yaklaşımın çok disiplinli doğasını pekiştirmektedir. Sonraki bölümler, bu kuramsal temeli daha somut örneklerle açımlayarak, bedeninin anlam üreten bir fail olarak nasıl çalıştığını tartışmayı sürdürecektir.

II. BÖLÜM:

ALİŞKANLIK VE FAİLLİK: FENOMENOLOJİK BİR YAKLAŞIM

Bu bölüm, fenomenolojiyi tarihsel bir anlatıya girmeksizin iki temel işlev üzerinden ele alır: betimleme ve kritik etme. “Betimleme”, burada nedensel açıklama ya da kavramsal çözümleme değil; deneyimin kendi iç örüntüsünde işleyen karşılaştırma, ayırım, bağ kurma ve ögelere ayırma hareketlerinin görünür kılınmasıdır.⁶⁰ Bu yönüyle fenomenoloji, deneyimi olduğu haliyle doğrudan betimleme girişimi olarak anlaşılır; açıklamanın ikincil şemalarına değil, yaşantının asli dokusuna geri dönüşü amaçlar. Bu başlangıç, öznenin dünyayla ilişkisinin önceliğini ve yaşam-dünyasının kurucu rolünü ciddiye alır: insan dünyada bulunur ve kendini ancak dünyada bilir; algı, daha baştan, özne-dünya ilişkisinin bir ayrıcalıklı görünümüdür. Bu çerçevede algıyı sınayan ölçüt de değiştirilir: “Algının özünü aramak, algının doğru kabul edilmesi değil, bizim için hakikate giriş yolu olarak tanımlanmasıdır”.⁶¹

Kritik etme işlevi, bu betimleyici hareketin içinden doğar. Epokhē, doğal tutumun varsayımlarını bütünüyle terk etmek değil, onların nasıl iş gördüğünü görünür kılmak üzere askıya almaktır.⁶² Böylelikle kritik, dışarıdan hüküm dağıtan bir denetim değil, deneyim alanının içinden yürüyen içkin bir yeniden kurma olarak işler: kuramların kör noktalarını, soyut ikilikleri ve temsilci önkabulleri (zihin/beden, iç/dış, özne/nesne vb.) yaşantının ilişkisel örgüsüne geri bağlayarak sınar. Bu nokta, tezin izleği açısından belirleyicidir: alışkanlık, yalnızca yineleme değil; anlam-duyarlı, bağlama göre ayarlanan bir koordinasyon ve yönelim düzenidir. Dolayısıyla “alışkanlık eylemleri failliğin temeli olabilir mi?” sorusu, fenomenolojinin betimleyici ve kritik etme temeli üzerinde, deneyimin içinden araştırılacaktır.

Bu bölümde kullanılacak fenomenolojik çerçeve Merleau-Ponty merkezlidir. Husserl’in üç dayanağı -yönelimsellik, kuruculuk ve epokhē- Merleau-Ponty’de dünyada olmaklık temelinde yeniden ayarlanır: dünya, her çözümlemenden önce

⁶⁰ Emre Şan, “TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi”, içinde *Fenomenoloji* (2022).

⁶¹ Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, lxxx.

⁶² Şan, “TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi”.

oradadır; fenomenolojik görev, özne-dünya ilişkisinin doğrudan (temsile başvurmayan) örgütlenişini ve bu doğrudanlığın motor-duyumsal bağlar üzerinden nasıl kurulduğunu betimlemektir. Bu yeniden ayarlama, Giriş ve Sonuç bölümlerinde savunulan çok-katmanlı faillik anlayışıyla uyumludur: alışkanlık, minimal, sensorimotor ve deneyim düzeylerinde dinamik ve normatif bir düzen sağlar; failliğin sürekliliği ve dönüşebilirliği bu düzen içinde kavranır.

Bölümün ilerleyen altbaşlıkları, söz konusu fenomenolojik zemini adım adım açacaktır. 2.1’de, alışkanlığın ikili yapısı (aktif/pasif; kaynak/çıktı; sabit/dinamik) günlük eylem örüntülerinin içinden gösterilecek; böylece alışkanlığın sırf otomatik tekrar değil, bağlam-duyarlı bir koordinasyon olduğu temel bir tez olarak konumlanacaktır. 2.2’de, Merleau-Ponty’nin “elimizdeki bilgi” ifadesi ve temsilsiz işlem kapasitesi literatürü eşliğinde, alışkanlığın esnek-adaptif bir yeti olarak işleyişi tartışılacaktır. 2.3’te, beden şemasının konumlanış, yönelimsellik ve alet-katılımı ile nasıl genişlediği; varoluşun bedensel-alışkanlıksal örülüğü ortaya konacaktır. 2.4’te, alışkanlık-hafıza ilişkisinin ileriye dönük edimselleşme olarak anlaşılması ve motor yönelimsellik başlığı altında temsilsiz yönelimin (Schneider vakası bağlamında) nasıl görünür kılındığı ele alınacaktır. 2.5’te ise, alışkanlığın “bağlılık vadileri”ni biçimlendirerek bireysel anlam alanlarını ve faillik duygusunu nasıl kurduğuna odaklanılacaktır. Böylelikle bölüm, tezin merkezî sorusunu fenomenolojik zeminde, ilişkisel, zamansal ve normatif boyutları birlikte düşünerek keskinleştirmeye çalışacaktır.

2.1. Alışkanlığın İkili Yapısı Üzerine

Alışkanlık günlük hayatımızın önemli bir kısmını oluşturur. Yataktan kalkmak, su içmek, giyinmek, işe belirli bir yoldan gitmek, yazı yazmak, okumak, spor yapmak, konuşmak gibi temel gündelik eylemler alışkanlığa dahildir. Bununla birlikte alışkanlık sadece bu bireysel gündelik eylemlerden ibaret değildir. Danslar, yemek kültürü, iletişim biçimleri gibi toplumsal ve kültürel öğeleri içeren alışkanlıklar da mevcuttur. Bu bakımdan alışkanlık, bireysel olmasının yanı sıra aynı zamanda toplumsaldır.⁶³

⁶³ Carlisle, *On Habit (Thinking in Action)*, 12.

Alışkanlık basit bir kavram gibi görünse de hem ikili birçok özelliği hem de karşıt fikirleri içinde barındırır. Örneğin alışkanlık hem aktif hem pasif, hem eylemin bir kaynağı ve hem de sonucu, hem sürekli (*constant*) hem değişken/dinamik, hem belirli bir yeti (*skill*) hem de bir yatkınlıktır (*tendency*). Belirli bir eylemin ya da eylem örgütlerinin alışkanlığa dönüşümü ya bilinçli bir şekilde o eylemi sürekli gerçekleştirerek failin aktif katılımıyla, ya da pasif bir şekilde belirli deneyimlere maruz kalınarak gerçekleşir.⁶⁴ Čapek, aktif olma özelliğini aynı zamanda alışkanlığın sadece otomatik bir süreçten ibaret olmadığı anlamında da kullanır.⁶⁵ Bununla birlikte alışkanlık hem belirli süredir yapageldiğimiz eylemlerin kaynağı olarak işlev görürken hem de sürekli yapılagelen bazı eylemler sonucunda ortaya çıkarak eylemlerin bir çıktısı (*outcome*) olma özelliği taşır. Bu eylemler aynı zamanda devamlı olarak gerçekleştirilmeleri bakımından bir sürekliliğe sahip olmakla birlikte, güçlendirilebilmeleri, zayıflatılabilmeleri veya çeşitlendirilmeleri açısından değişken ve dinamiktir.⁶⁶

Alışkanlık yukarıda bahsedilen ikili özelliklerin hepsini içeren bütüncül bir kavramdır. Keskin bir tanım yapmak doğası ve günlük kullanımı dolayısıyla zor olsa da⁶⁷; özellikleri, bellek ve dikkat gibi bilişsel yetilerle ilişkisi ve işlevleri incelendiğinde sahip olduğu bu bütüncül yapı hem bir betimleme yapmamızı sağlar hem de bizi felsefede önemli tartışmalara götürür. Bu tartışmalar oldukça karşıt görüşler içerse de (örneğin bazı filozoflar alışkanlığı bilginin ve özgür iradenin önünde bir engel olarak görürken bazıları bilginin ve özelden de kendilik-bilgisinin (*self-knowledge*), algının, hareketin, ifade biçimlerinin ve özgür iradenin kaynağı olarak görür⁶⁸) tezin felsefi sorusu olan “alışkanlık faillik için bir temel oluşturabilir mi?” sorusu için önemli olan iki koşula zemin hazırlar: doğrudan gerçeklik (*direct realism*) ve eyleyen olarak özne.

⁶⁴ Jeremy Dunham ve Komarine Romdenh-Romluc, *Habit and the History of Philosophy*, 1. bs (Routledge, 2022), 153, <https://doi.org/10.4324/9781315186436>.

⁶⁵ Jakub Čapek, “Habit and Freedom in Merleau-Ponty and Ricœur”, *The Journal of Speculative Philosophy* 31, sy 3 (2017): 434, <https://doi.org/10.5325/jspecphil.31.3.0432>.

⁶⁶ Carlisle, *On Habit (Thinking in Action)*, 17.

⁶⁷ Omar Lizardo, “Habit and the Explanation of Action”, *Journal for the Theory of Social Behaviour* 51, sy 3 (2021): 403, <https://doi.org/10.1111/jtsb.12273>. Dunham ve Romdenh-Romluc, *Habit and the History of Philosophy*, 154.

⁶⁸ Carlisle, *On Habit (Thinking in Action)*, 2; Čapek, “Habit and Freedom in Merleau-Ponty and Ricœur”, 433; Bernhard Waldenfels, “The Central Role of the Body in Merleau-Ponty’s Phenomenology”, *Journal of the British Society for Phenomenology* 39, sy 1 (2014): 79, <https://doi.org/10.1080/00071773.2008.11006630>.

2.2. Alışkanlığın Dinamik Yapısı Üzerine

Alışkanlık mekanik bir işleyişe sahip olmasının yanı sıra esnek ve dinamik bir yapıya da sahiptir.⁶⁹ Alışkanlığa dönüşmüş bir eylemi nasıl gerçekleştireceğimiz üzerine düşünmeden gerçekleştirebilmemiz ve aynı eylemin geçmişteki versiyonlarını kullanmamız açısından mekanik fakat yeni durumlara adapte olabilmesi, değişebilmesi ve değiştirilebilmesi açısından esnektir (*flexible*).⁷⁰ Dolayısıyla reflekslere veya fizyolojik tepkilere indirgenemez.⁷¹

Merleau-Ponty alışkanlık için “elimizdeki bilgi” (*knowledge in our hands*) ifadesini kullanır. Dunham ve Romdenh-Romluc bu ifadenin alışkanlığın bilgi ve refleksler arasında orta bir zeminde bulunduğuna işaret ettiğini ileri sürer. Dolayısıyla alışkanlık, ne zihinsel bir durum olarak görülmeli ne de salt bir fizyolojik tepki şeklinde anlaşılmalıdır.⁷² Tailer G. Ransom’a göre alışkanlık, çeşitli durumların işleyişine dair Gestalt bir bakış yakalar ve bu durumlara nasıl anlamlı tepkiler verileceğine dair genel bir işleyiş bilgisi edinir.⁷³ Jakup Čapek de otomatizmden ibaret olmadığını savunur ve alışkanlığı bir çeşit yeti modu (*mode of capacity*) olarak görür.⁷⁴ Aynı şekilde Maren Wehrle de alışkanlığın rutin bir davranıştan öte olduğunu iddia eder ve dünyayla anlamlı bir ilişki kurmamızı ve devam ettirmemizi sağlayan bir yeti (*ability*) olarak görür.⁷⁵ Omar Lizardo’ya göre bu yeti aynı zamanda değişen durumlara ve çevreye adapte olabilmeyi ve gelişimi sağlar.⁷⁶ M. Lorenzo Cappuccio vd ise bu esnek, adaptif ve gelişimi mümkün kılan yetinin aynı zamanda hiçbir zihinsel temsil içermediğinin altını çizer. Dolayısıyla alışkanlık temsili olmamasına rağmen mekanik, otomatik ve refleksif yapısının yanı sıra, değişen durumlara göre anlamlı bir biçimde çeşitli ve yeni hareketler ortaya çıkarabilmeyi sağlayan bir yetidir.

⁶⁹ Cappuccio vd., “Wax On, Wax Off! Habits, Sport Skills, and Motor Intentionality”, 609.

⁷⁰ Lizardo, “Habit and the Explanation of Action”, 404.

⁷¹ Dunham ve Romdenh-Romluc, *Habit and the History of Philosophy*, 155.

⁷² Dunham ve Romdenh-Romluc, *Habit and the History of Philosophy*, 156-57.

⁷³ Tailer G. Ransom, “Process, Habit, and Flow: A Phenomenological Approach to Material Agency”, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 18, sy 1 (2019): 32, <https://doi.org/10.1007/s11097-017-9541-z>.

⁷⁴ Čapek, “Habit and Freedom in Merleau-Ponty and Ricœur”, 435.

⁷⁵ Maren Wehrle, “‘Bodies (That) Matter’: The Role of Habit Formation for Identity”, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 20, sy 2 (2021): 376, <https://doi.org/10.1007/s11097-020-09703-0>.

⁷⁶ Lizardo, “Habit and the Explanation of Action”, 393.

2.3. Alışkanlık, Beden Şeması ve Varoluş Üzerine

Alışkanlığın çevreye ve yeni durumlara adaptif ve esnek yapısı bedenın özellikleri ve bedenın hareketle ilişkisine bağıdır. Beden, fenomenolojide salt fiziksel bir varlığa işaret etmez. Bütüncüldür ve dünyayla anlamlı bir ilişki kurmayı sağlar.⁷⁷ Bu bütünlük çeşitli açılardandır. Bunlardan biri de bedeni deneyimleyen özne ile bedenın birbirinden ayrılmaması açısından bir bütünlüktür. Dolayısıyla bedenden bahsederken geleneksel anlamda bir özne-nesne ayrımı yapılamaz. Beden, yaşayan beden (*lived body*), dünyayı anlamlı bir biçimde deneyimlememizi sağlayan bütüncül bir araçtır.⁷⁸ Ayrıca statik bir nesne gibi değildir. Beden, hareket eden bedendir ve dinamiktir.^{79, 80}

Maria Kosma beden şemasını anlamak için alışkanlığa bağılı beden hareketini anlamamız gerektiğini savunur. Kendisinin ifadeleriyle “beden şeması motor alışkanlıktır”⁸¹ Alışkanlık beden şemasını değiştirmeye ve yenilemeye yaradığından⁸² ve beden şeması da dünyayla anlamlı bir ilişki kurmamıza sağladığından bedene ve anlama dair kavramlarımızı oluşturur diyebiliriz.⁸³ Ayrıca deneyim için de kurucu roldedir, diğer bir deyişle nesnelerle ve çevreyle kurduğu ilişki dünyada olma ve dünyaya doğru (yönelimde bulunma) hissi sağlar.⁸⁴ Burada yönelimde bulunmanın, yönelimselliğin, temsili ve bilinçli olduğu, hareketlerin bir nesneye doğru oluşunun bu

⁷⁷ Rosalyn Diprose, ed., *Merleau-Ponty: Key Concepts*, Repr, Key Concepts (Acumen, 2009), 111-13.

⁷⁸ Diprose, *Merleau-Ponty*, 113.

⁷⁹ Shogo Tanaka, “*Body Schema and Body Image in Motor Learning: Refining Merleau-Ponty’s Notion of Body Schema*”, içinde *Body Schema and Body Image: New Directions*, 1. bs, ed. Yochai Ataria ve Shaun Gallagher (Oxford University Press, 2021), 25,

<https://doi.org/10.1093/oso/9780198851721.001.0001>; Tanaka, “*Body Schema and Body Image in Motor Learning: Refining Merleau-Ponty’s Notion of Body Schema*”, 31; J. N. Mohanty, “*Habitual Body and Memory in Merleau-Ponty*”, içinde *Phenomenology and the Human Sciences*, ed. J. N. Mohanty (Springer Netherlands, 1985), 49, <https://doi.org/10.1007/978-94-009-5081-8>.

⁸⁰ Bu paragrafta bedenın ‘salt fiziksel olmayan’ bütüncül nitelendirilmesi, Körper/Leib ayrımıyla da okunabilir: Körper ölçülebilir nesne-beden; Leib ise algı ve eylemin sıfır noktası olan ‘benim-bedenim’dir.

Merleau-Ponty, bu ayrımı katı bir ikilik olarak değil, bedensel öznelık ile nesnelliğin iç içeliği (Leibkörper) ve motor yönelimsellik hattında yeniden konumlandırır; ayrıntılı, kısa bir çerçeve için bkz. Jenny Slatman, “The Körper-Leib distinction.”

⁸¹ Maria Kosma, *Phenomenological Body Schema as Motor Habit in Skill Acquisition - Intentionality Is in Action*, 2023, 1; Kosma, *Phenomenological Body Schema as Motor Habit in Skill Acquisition - Intentionality Is in Action*, 8.

⁸² Dunham ve Romdenh-Romluc, *Habit and the History of Philosophy*, 157.

⁸³ Mohanty, “*Habitual Body and Memory in Merleau-Ponty*”, 49.

⁸⁴ Tim Seuchter, *Action-Related Representations: An Action-Based Approach to Grounded Cognition* (De Gruyter, 2020), 38, <https://doi.org/10.1515/9783110663792>.

açıdan alışkanlıkla ilişkili olmadığı düşünülebilir. Fakat yönelimsellik sadece bir şey hakkında olma değil aynı zamanda farklı durumlara tepki verebilme yetisidir.⁸⁵ Özellikle Merleau-Ponty'nin öne sürdüğü motor yönelimsellik fikri eylemlerin dünyaya doğru olmasını ve bunun getirdiği öznenin dünya içinde doğrudan konumlanışını açık bir şekilde anlatmaktadır.

Beden şeması yukarıda bahsedilen bütüncüllüğünün yanı sıra aynı zamanda bedeni dünyada konumlanmış olarak ele alır. Bu konumlanış hem bedenin hareket halinde olmasından⁸⁶ hem çevrenin içinde hem de çevreyle ilişki içinde olmasından kaynaklanır. Çevreyle kurduğu ilişkide değişen durumlara tepki verme yetisi ve esneklik vb özelliklerinin öne çıkmasının yanı sıra, çevredeki nesneleri kullanarak bedenin varlığının genişletilmesi ve çevreyle kurulan ilişkinin çeşitlendirilmesi de söz konusudur. Aslında bir anlamda beden dediğimiz şey çevresinden, yeni durumlardan, çevresinde kullanabileceği aletlerden ve muhtemel eylemlerden bağımsız değildir.⁸⁷ Bedenin konumlanmışlığına bedenin görevleri ve amaca yönelik oluşu⁸⁸ ile çevrenin bedene sunduğu ihtimaller de dahildir.

Kısacası beden şeması bedeni salt fiziksel bir yapı olarak ele almaz ve dünyada var olan herhangi bir nesne ile aynı sınırlı özelliklerde görmez. Beden; hareket, yönelimsellik ve anlam ile iç içedir. Ayrıca dünyada konumlanmıştır, çevreyle ayrılamaz ve aktif, karşılıklı etkileşim içinde olduğu bir ilişkisi vardır. Ek olarak, çevresindeki aletleri kendine katabilir. Diğer bir deyişle, bedenin eylem yetilerini ve ihtimallerini genişleterek dünyayla yeni anlamlarda ilişkiyi mümkün kılar. Alışkanlık da bedenle ilişki içindedir denildiğinde bedenin bu özelliklerine de işaret edilir ve alışkanlık da bu özelliklerle iç içe olması açısından bazı filozoflar tarafından beden şeması için, hareket eden, yönelimsel, anlamlı, çevreyle ilişki içinde olan ve konumlanmış bir beden deneyimi için, kurucu rolde olduğu iddia edilir.

Yukarıda bahsedilen hususlar dolayısıyla beden şeması ve alışkanlık, varoluş için de temel görülebilir. Zihin felsefesinde algı ve eylem üzerine çalışmalarıyla bilinen ve doğrudan yaklaşımı savunan Alva Noë insan yaşamının, varoluşun, organize etkinlik

⁸⁵ Kosma, *Phenomenological Body Schema as Motor Habit in Skill Acquisition - Intentionality Is in Action*, 5.

⁸⁶ Diprose, *Merleau-Ponty*, 114.

⁸⁷ Dunham ve Romdenh-Romluc, *Habit and the History of Philosophy*, 157.

⁸⁸ Dunham ve Romdenh-Romluc, *Habit and the History of Philosophy*, 158.

tarafından yani çeşitli bilişsel yetiler ve alışkanlık tarafından yapılandırıldığını iddia eder.⁸⁹ Bu açıdan alışkanlığın yaşamın yapısını şekillendiren, insan varoluşunu meydana getiren (make) bir özellikte olduğuna işaret eder. Buna alışkanlık eylemlerinde farklı aletlerin kullanılmasını ve böylece bu yapının farklı açılardan şekillendirilebileceğini de ekler.⁹⁰ Clare Carlisle'ye göre de alışkanlık belirli bir varoluş biçimidir. Alışkanlığın oluşumu ile varoluştaki değişimler meydana gelir.⁹¹ Örneğin alışkanlık eylemlerinde farklı araç kullanımları varoluşu genişletir ve şekillendirir.⁹² Aslında alışkanlığın bedenle ve varoluşla bu iç içeliği, bedenin beden şeması olarak özellikleriyle ilişkisi ve varoluşu şekillendirme yetisi, hem beden şemasını hem de varoluşu bireyselleştirir, dünya içindeki muhtemel eylemler havuzundan belirli ve anlamlı eylemler meydana getirmemizi sağlar. Burada alışkanlık eylemlerini diğer eylemlerden farklı kılan gerek bedenin hareket, yönelimsellik ve anlama ilişkisindeki rolünde gerekse varoluşumuzdaki rolünde içsel bir temsile gerek kalmadan, zihinsel bir içeriğe gerek kalmadan dünya içinde çevreyle doğrudan ilişki kurmayı sağlamasıdır. Aslında alışkanlığa biçilen bu iki rol alışkanlığın felsefi iki önemine işaret eder: doğrudan yaklaşımı mümkün kılması ve failliği kurması.

2.4. Alışkanlık, Hafıza ve Motor Yönelimsellik Üzerine

Alışkanlığın bedensel şemadan ayrı düşünülememesi ve temsili-olmayan bir yönelimselliğe sahip olması dışında doğrudan yaklaşımı mümkün kılan diğer bir özelliği ise hafızayla ilişkisinin de temsili bir geri getirmeden ibaret olmamasıdır. Alışkanlık her ne kadar hafızadan ve geçmişteki eylemlerden bağımsız olmasa da alışkanlık hafızası geçmişteki belirli bir olayın temsile getirilmesi ve onun kullanılması şeklinde işlemez, daha önce gerçekleştirilen bir eylemin şimdiki eyleme geçirilmesidir ve bu açıdan ileriye dönüktür.⁹³ Daha önce belirli bir miktarda gerçekleştirilmiş eylemlerin oluşturduğu bu yapı (ve yeti) geçmişteki eylemlerin yeni bir zaman mekân

⁸⁹ Alva Noë, *The Entanglement: How Art and Philosophy Make Us What We Are* (Princeton University Press, 2023), 9.

⁹⁰ Noë, *The Entanglement*, 20.

⁹¹ Carlisle, *On Habit (Thinking in Action)*, 16-17.

⁹² Patricia Moya, "Habit and embodiment in Merleau-Ponty", *Frontiers in Human Neuroscience* 8 (2014): 3, <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fnhum.2014.00542>.

⁹³ Mohanty, "Habitual Body and Memory in Merleau-Ponty", 41; Wehrle, "'Bodies (That) Matter'", 377.

ve nesne ve kişilerle ilişkiye sokulması sonucunda yeni ve çeşitli eylemlerin ve eylem ihtimallerinin olduğu bir bağlam yaratarak geleceğe dönük bir açı oluşturmuş olur.⁹⁴ Ayrıca alışkanlık hafızası bu açıdan hem eylemleri hem de deneyimimizi ve çevreyle olan ilişkimizi de şekillendirir ve failiğin kuruluşunda da rol oynar.⁹⁵

Alışkanlığın hafıza ile ilişkisinin yanı sıra dikkat ve yönelimsellik gibi fenomenlerle ilişkisi de hem deneyim ve çevreyle olan ilişkimizde hem de failiğin kuruluşunda önemli bir role sahiptir. Bir alışkanlık edindiğimizde yalnızca hareket biçimimiz değil, dünyayı algılama deneyimimiz de şekillenir. Örneğin kahvemizi hep aynı bardakta içmeye alışmış isek dikkatimiz o bardağa yoğunlaşır, bisiklet sürüyor isek yolu algılama biçimimiz hareketimizin dinamiğini engelleyecek şeylere karşı hassaslaşır, konuştuğumuz dilde bir şeyler söylenildiğinde odak noktamız, duyduğumuz ses bu konuşma olur. Dikkatle ilişkisinin etkisi temelde olmak üzere algılama deneyimimizi şekillendirmesi ile alışkanlık, failin dünya ile ilişkisini yeniden yapılandırır ve biricikleştirir.⁹⁶

Bunun için Merleau-Ponty'nin motor yönelimsellik kavramına bakacağız. Yönelimsellik, bilişsel durumların bir şey hakkında olması, bir şeye gönderimde bulunması anlamlarına gelir. Motor yönelimsellik ise bir amaca dönük ve düşünümsel olmayan bedensel etkinliklere işaret eder. Temsili-olmayan yönelimsellik şeklinde de düşünülebilir.⁹⁷ Yönelimselliğe dair yapılan bu bilişsel ve motor yönelimsellik ayrımı Merleau-Ponty'nin bir vaka analizinden yola çıkarak yaptığı bir ayrımdır. Schneider vakası olarak bilinen bu vakaya ve Merleau-Ponty'nin analizine dair pek çok tartışma vardır. Bizim için önemli olan nokta yönelimselliğe dair yapılan bu ayrımın failin çevreyle ilişkisinin doğrudanlığı ve failin çevreye yönelimi hakkında ne söylediğidir.

Schneider vakasında ismi geçen kişi geçirdiği kaza sonucunda bazı hareket yetilerini kaybeder. Merleau-Ponty'nin dikkat çektiği nokta hastanın soyut hareketleri gerçekleştirebilirken somut hareketleri gerçekleştiremediğidir. Soyut hareket burada belirli bir durumla ilişkili olmayan hareketlere işaret eder. Kolunu veya bacağına

⁹⁴ Patricia Moya, "The Role of Habit in Human Behavior According to M. Merleau-Ponty", *Filosofia Unisinos* 13, sy 3 (2012): 13, <https://doi.org/10.4013/fsu.2012.133.02>.

⁹⁵ Wehrle, "Bodies (That) Matter", 377.

⁹⁶ Dunham ve Romdenh-Romluc, *Habit and the History of Philosophy*, 157.

⁹⁷ Leon de Bruin vd., ed., *The Oxford Handbook of 4E Cognition*, Oxford Handbooks (Oxford University Press, 2018), 369.

sallamak, parmağını hareket ettirmek gibi. Somut hareket ise günlük hayatta gerçekleştirilen alışkanlık hareketleridir. Çevreyle ve belirli bir durumla ilişkilidir.⁹⁸ Bu ayırım bize bedeninin çevreyle ve nesnelerle olan ilişkisinde temsili-olmayan bir yönelimsellik içinde olduğunu gösterir. Bu açıdan motor yönelimsellik bedenimizin çevresiyle temsili ve düşünümsel olmayan, hedefe-yönelik etkinlikleri gerçekleştirmesini sağlar.⁹⁹ Fail somut hareketler/alışkanlık eylemleri sayesinde herhangi bir ara temsile gerek kalmadan çevrenin sunduklarına cevap verebilir. Aslında burada algı da dahildir. Somut hareketler sayesinde hem belirli eylemler gerçekleştirilir hem de çevrenin sundukları doğrudan algılanır ve çevrede konumlanmış bir şekilde doğrudan eylem gerçekleştirilebilir.

2.5. Alışkanlık, Anlam ve Failik

Alışkanlık hareketlerinin hem geçmişi hem şimdiki hem de geleceğe dönük ihtimalleri içinde barındırdığı bir bağlam oluşturmaya çevreyi fail için anlamlı kılar.¹⁰⁰ “Anlam” kavramı burada semantik bir içeriğe işaret etmez. Bedenlenmiş bir anlam kuramı, çevrenin ve şeylerin bize sunduklarına ve bizim onlarla kurduğumuz ilişkiye işaret eder.¹⁰¹ İzole değil, ilişkiseldir. Klasik görüşteki gibi yalnızca kavramsal ve önermesel değildir. Anlam deneyimle iç içedir ve bu deneyim çevresiyle ilişki içinde olan biyolojik organizmanın bir parçasıdır.¹⁰²

Mark Johnson’a göre anlam, bizim dünyada konumlanış biçimimizdir. Yalnızca kavram ve önermelerle değil, örüntüler, imgeler ve duygularla da ilişkilidir.¹⁰³ Aslında anlam bir şekilde farklı eylem imkânları ile eşleştirilebilir. Alışkanlık da bu eylem imkânlarını çeşitlendirir. Alışkanlık sayesinde kazanılan yetiler veya yönelimler failin

⁹⁸ Bruin vd., *The Oxford Handbook of 4E Cognition*, 370.

⁹⁹ Bruin vd., *The Oxford Handbook of 4E Cognition*, 371; Lizardo, “Habit and the Explanation of Action”, 379.

¹⁰⁰ Whitney Howell, “Learning and the Development of Meaning: Husserl and Merleau-Ponty on the Temporality of Perception and Habit”, *The Southern Journal of Philosophy* 53, sy 3 (2015): 311, <https://doi.org/10.1111/sjp.12116>.

¹⁰¹ Donald A. Landes ve Maurice Merleau-Ponty, *The Merleau-Ponty Dictionary*, Bloomsbury Philosophy Dictionaries (Bloomsbury, 2013).

¹⁰² Mark Johnson, *Merleau-Ponty’s Embodied Semantics -From Immanent Meaning, to Gesture, to Language*, 2006, 1-5.

¹⁰³ Johnson, *Merleau-Ponty’s Embodied Semantics -From Immanent Meaning, to Gesture, to Language*, 1.

gerçekleştirebileceği eylem çeşitliliğini artırır.¹⁰⁴ Bu açıdan dünyayla ilişkisini de genişletir ve kuvvetlendirir. Çevrenin sunduklarını fail için göze çarpar hale (*salient*) getirir.¹⁰⁵

Çevrenin sunduklarıyla kurulan ilişki her fail için farklı bir anlam alanı oluşturmakla beraber bireye özgü bir ilişki kurma biçimini de getirir. Anlamı kişiye ait kılar ve faili diğer faillerden ayrı, sürekliliği olan bir kişi haline getirir. Aslında bu kişinin biricikliği, kendi deneyiminin sahibi olması, diğer öznelerden ayrışması ve bir kimliğe sahip olması özellikleri birlikte bedenlenmiş ve çevreyle ve içindeki nesne ve diğer faillerle doğrudan ilişki kuran kişi olarak tanımladığımız failliği oluşturur. Fenomenoloji üzerine çalışmalarıyla bilinen Jakub Čapek ve Sophie Loidolt'un "*Phenomenological Approaches to Personal Identity*" isimli makalesi failliğin bu özelliklerinin fenomenolojik bir incelemesi için önemli bir kaynaktır.¹⁰⁶ Bu kaynak üzerinden faillik üzerine bir inceleme faillığe dair alışkanlık temelinde bütüncül bir açıklama sunacaktır.

Čapek ve Loidolt makalelerinde temelde kişisel kimliği sadece belirli niceliksel özelliklerle değil, niteliksel, sosyal ve politik özelliklerle birlikte alınması gerektiğini vurgular. John Locke'un kişisel kimlik meselesini bir süreklilik meselesi olarak ele aldığını ve meseleyi nicel bir soru haline dönüştürdüğünü söyler. Gerçekten de Locke'un kişisel kimlik üzerine yazdıklarına dair genel yorumlar temel vurgunun süreklilik üzerine olduğu yönündedir.^{107, 108} Kişisel kimliği mümkün kılan en önemli noktalardan biri olsa da kişisel kimlik söz konusu olduğunda sorular ve etkili olan faktörler çeşitlendirilmelidir. Čapek ve Loidolt bu iddia ile makalelerinde fenomenoloji geleneğindeki isimlerin bu tartışmaya yaptığı katkıları sunarlar. Bu katkılar hem faillik üzerine fenomenolojik bir inceleme teşebbüsümüz hem alışkanlığın faillik için

¹⁰⁴ Dunham ve Romdenh-Romluc, *Habit and the History of Philosophy*, 160.

¹⁰⁵ Dermot Moran, *Contributions to Phenomenology The phenomenology of embodied subjectivity* (2013), 13.

¹⁰⁶ Makalede kişisel kimlik (*personal identity*) kavramı bu sayılan özellikleri içerdiğinden inceleme boyunca bu kavram kullanılacaktır. Fakat tezde fail kelimesi tercih edilecektir. Bunun sebebi kişisel kimlik kavramının kişinin eyleyen olma, eylemde bulunma özelliklerine yeterince vurgu yapmamasıdır.

¹⁰⁷ Ruth Boeker, *Locke on Persons and Personal Identity*, 1. bs (Oxford University Press, 2021), 8, <https://doi.org/10.1093/oso/9780198846758.001.0001>.

¹⁰⁸ Locke'un kişisel kimlik teorisi üzerine güncel tartışmalar için Boeker (2021) ve The Lockean mind (2022) part 6'nın son üç bölümüne bakılabilir.

kuruculuğu meselesi için temel teşkil etmekte hem de faillğe bilişsel bilim bakış açısı için felsefi zemin oluşturmaktadır.

Kişisel kimlik kavramı hem farklı yönler hem de farklı kriterler içerir. Čapek ve Loidolt’a göre kişisel kimlik, yukarıda Locke’un vurguladığı niceliksel yönünün yanı sıra niteliksel bir yöne de sahiptir. Diğer bir deyişle kişi sadece belirli bir süre içinde aynı kalmak ile kişisel kimliğe sahiptir değildir. Bu süre içinde çeşitli değişimler geçirir, çeşitli nitelikler ve özellikler kazanır ve bunlar da kişisel kimliğini oluşturur. Örneğin büyür, yaşlanır, yeni deneyimler kazanır, bazı anılarını kaybeder.¹⁰⁹ Čapek ve Loidolt’un niteliksel özelliklere ve incelemeye dair verdiği tanım ve örnekler ana fikri yansıtsa da daha ayrıntılı bir açıklamaya ihtiyaç olduğunu düşünüyorum. Kimlik gelişimi üzerine çalışan psikolog Mandy A. E. Van Der Gaag ve çalışma arkadaşlarının psikolojideki niteliksel incelemeye dair literatürdeki eksikğe işaret etmek için 2020 yılında yazdıkları “*The Landscape of Identity Model: An Integration of Qualitative and Quantitative Aspects of Identity Development*” isimli makale psikolojinin yanı sıra fenomenolojideki niteliksel incelemeye de önemli ölçüde katkı sağlar. Mandy A. E. Van Der Gaag ve çalışma arkadaşları kişisel kimliğin¹¹⁰ niteliksel yönden bir incelemesinin kişisel kimliğin içeriğine ve yapısına yönelik bir inceleme olduğu ileri sürer.¹¹¹

Van Der Gaag ve çalışma arkadaşları ideolojik tutumun (politik ve dini tutum), mesleklerin ve ebeveynler, arkadaşlar gibi kişilerarası alanların kişisel kimlik için temel olduğunu, bu alanların bütünleşmesinin (*integration*) de sağlıklı bir kişisel kimlik gelişimi için hayati olduğunu iddia ederler. Bunun yanı sıra geçmiş ve anlık deneyimler ile çevreyi keşif de kişisel kimliği şekillendiren unsurlardır.¹¹² Yazarlar bu unsurları kişisel kimliğin içeriği olarak görürler. Yapısal incelemesi için ise çevre (*landscape*) modelini seçerler. Modeldeki daireler kişinin çeşitli deneyimlerine işaret ederken, bu dairelerin derinlikleri bu deneyimleri ne kadar fazla deneyimlediklerini ve bu deneyime

¹⁰⁹ Jakub Čapek ve Sophie Loidolt, “Phenomenological Approaches to Personal Identity”, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 20, sy 2 (2021): 219, <https://doi.org/10.1007/s11097-020-09716-9>.

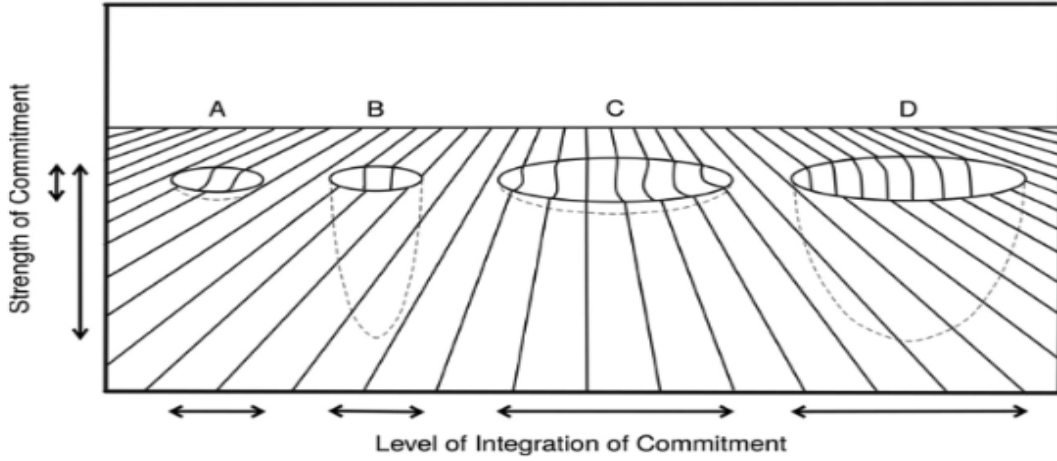
¹¹⁰ Makalede sadece kimlik (identity) olarak geçse de bu bölümde kişisel kimliğe dair yapılan fenomenolojik incelemenin içeriği ile örtüştüğünden bölüm içerisinde kişisel kimlik olarak çevrilecektir.

¹¹¹ Mandy A. E. Van Der Gaag vd., “The Landscape of Identity Model: An Integration of Qualitative and Quantitative Aspects of Identity Development”, *Identity* 20, sy 4 (2020): 272, <https://doi.org/10.1080/15283488.2020.1821154>.

¹¹² Van Der Gaag vd., “The Landscape of Identity Model”, 273.

ne kadar bağlı (*committed*) olduklarını gösterir. Kişinin bu saydığımız unsurlara bağlılık seviyesiyle ilişkili olan çevre modeli kişinin davranışlarının ve deneyimlerinin bu bağlılık vadilerinden doğrudan etkilendiğini gösterir.

Şekil 1: Level of Integration of ommitment



(Kaynak: *The Landscape of Identity Model: An Integration of Qualitative and Quantitative Aspects of Identity Development*)

Bağlılık vadilerine işaret eden A-B-C-D'nin derinlikleri kişinin o unsura bağlılığını gösterir. Kişi bir eylemi gerçekleştirirken davranışsal ve bilişsel olarak o eyleme ne kadar bağlıysa, vadi ne kadar derinse, o eylemle ya da ilgili eylemlerle ilişkili kalmaya o kadar eğilir. Diğer bir deyişle başka eylemleri deneyimleme biçimlerini de şekillendirir (*constrain*).¹¹³

Peki bu, kişisel kimliğin niteliksel yönüne dair bir felsefi inceleme için neden önemlidir? Bu modelin üç açıdan bizim için önemli olduğunu düşünüyorum. Birincisi, hem kişisel kimliğin içeriği ile (ideolojisi, mesleği, kişilerarası alanları, deneyimleri, çevreyle etkileşimleri, bunların bütünlüğü vb) yapısının (bu içeriklerin nasıl konumlandığı ve bir bağlılık haline geldiğine dair daire ve derinlik üzerinden bağlılık vadileri çevre modeli) nasıl iç içe geçtiğini göstermesi hem de deneyimi ve eylemleri nasıl şekillendirdiğini açıklaması açısından kişisel kimliğin niteliksel yönüne dair oldukça açıklayıcı bir modeldir. İkincisi, makalede diğer deneyimlerin derinliğini ne

¹¹³ Van Der Gaag vd., "The Landscape of Identity Model", 278.

belirler sorusuna cevap olarak kişinin kişisel kimliğiyle ilişkili deneyimlerinin bu derinliği belirlediği cevabı verilse de, bu açıklama bizim bölümün başından beri alışkanlığa dair verdiğimiz açıklamalarla uyusmaktadır. Farklı deneyimler farklı vadi yüzeylerine işaret ederken, kişisel kimlikle ilişkili deneyimlerin tekrarlanma sıklığı, diğer bir deyişle ilişkili alışkanlıklar vadinin derinliğini oluşturur ve eylemleri ve deneyimleri şekillendirir. Bu açıdan alışkanlık bu modelde de karşımıza kişisel kimliği, davranışları ve deneyimi birlikte tutan bir fenomen olarak karşımıza çıkar. Üçüncüsü ise şu ana kadarki fenomenolojik incelememizde ve hatta bu model içinde yer almayan bir noktaya ışık tutmasıdır. Bölümün ilerleyen kısımlarında bir bütün olarak failliğin ilişkili olduğu diğer unsurlar da bahsedilirken failin diğer faillele kurduğu ilişkinin de şekillendirici bir unsur olduğundan bahsedeceğiz. Nitekim kişisel kimlik çevre modelinde de kişisel kimliğin nitelikleri arasında da diğer kişilerle kurduğu ilişkilerin de yer aldığını söylemiştik.

Kişisel kimliğin sürekliliğine işaret eden niceliksel yönü ve ideolojisi, mesleği, kişilerarası alanları, deneyimleri, çevreyle etkileşimleri, bunların bütünlüğü ve bu unsurların deneyimleri ve davranışları şekillendirici yapısına işaret eden niteliksel yönünün yanı sıra kişisel kimlik, yukarıda da belirtildiği üzere sosyal ve politik ilişkileri de içine alan bir yöne de sahiptir. Čapek ve Loidolt bu yönü ortak kimlik (*shared identity*) olarak isimlendirir. Ortak kimlik kişinin kendisini bir grupta tanımlaması ve kendini diğerlerine göre bir yere konumlandırması anlamına gelir.¹¹⁴ Diğerleri burada kişiler olabildiği gibi kurumlar da olabilir. David Carr “*Personal Identity is Social Identity*” (2021) isimli makalesinde yukarıda değindiğimiz süreklilik meselesine değinir ve bunun gerekli koşul olduğunu ama yeterli koşul olmadığını ileri sürer. Kendisine göre kişisel kimlik aynı zamanda sosyal kimliktir ve kişinin kendini nerede ve kimlerle konumlandığından bağımsız değildir. Bu da kişinin kendisini belirli bir karakterle, sosyal rolle veya bir grubun üyesi olmakla özdeşleştirmesi demektir.¹¹⁵ Kişinin kendini bir süreklilikte deneyimlemesi, niteliksel yönleri ve kendini sosyal bir rol ile tanımlaması aslında kişinin birey-oluş yönüne de ilişkili bir şekilde işaret eder. Kişisel kimlik sadece kişinin bu özelliklerle özdeşleşmesi ile değil, farklı kişisel kimliklerden

¹¹⁴ Čapek ve Loidolt, “Phenomenological Approaches to Personal Identity”, 220.

¹¹⁵ David Carr, “Personal Identity Is Social Identity”, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 20, sy 2 (2021): 342, <https://doi.org/10.1007/s11097-020-09702-1>.

ayrışması ve biricik olması bakımından da tanımlanır.¹¹⁶ Burada karıştırılmaması gereken nokta, bu biricikliğin kişinin değişmeyen sabit bir özü olduğu anlamına gelmediğidir. Kişi, kişisel kimliğini nasıl niceliksel, niteliksel ve ortak bir yönden deneyimliyorsa, ayrıca diğerlerinden ayrı bir birey olarak da deneyimler, kendini ayırıştırır.

Saydığımız bu yönlerle ilişkili olarak Čapek ve Loidolt, kişisel kimliğin kişisel kimlik sayılabilmesi için “bedensel ve psikolojik süreklilik”, “kendini bir grupta özdeşleştirme” ve “kendini diğerlerine göre sınıflandırma” gibi kriterlere sahip olduğunu ileri sürer.^{117, 118} Kısacası Čapek ve Loidolt, kişisel kimliğin kişisel kimlik olabilmesi için niceliksel, niteliksel, ortak özellikleriyle birlikte diğer bireylerden ayrı bir birey olarak deneyimlenmesi gerektiğini ve saydığımız üç kriterle sahip olması gerektiğini ileri sürer diyebiliriz.

“*Personal Identity in Phenomenology*” kısmında Čapek ve Loidolt fenomenolojinin önemli isimlerinin kişisel kimlik meselesine katkılarından bahseder. Aslında fenomenolojinin getirdiği en büyük kırılma kişisel kimliği sadece niceliksel yönden incelemelerle sınırlı bırakmayarak, bedenlenmiş ve konumlanmış bir şekilde incelemesi ile gerçekleşmiştir diyebiliriz. Husserl’in bilinç, yaşam-dünya, öznellik, özneler-arasılık kavramları; Heidegger’in benlik üzerine zamansal incelemeleri, Merleau-Ponty’nin kişinin kendi bedeninin deneyimi üzerine analizleri bu kırılmanın zeminini sağlamıştır. Dan Zahavi, Hanne Jacobs gibi çağdaş isimlerin kişisel kimlik ve benlik üzerine incelemeleri de bedenlenmiş, zamansal, konumlanmış ve sosyal açılardan incelemeleri devam ettirerek alana katkı sağlamaya devam etmektedir.¹¹⁹

2.6. Alışkanlık, Beden ve Failliğin Kuruluşu

Bu bölüm boyunca sürdürülen analizler, alışkanlık kavramının felsefî açıdan yüzeysel genellemelerin ötesine geçen, çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu ortaya

¹¹⁶ Čapek ve Loidolt, “Phenomenological Approaches to Personal Identity”, 219.

¹¹⁷ Čapek ve Loidolt, “Phenomenological Approaches to Personal Identity”, 220.

¹¹⁸ Bununla birlikte Čapek ve Loidolt “kendini-anlama”, kendini kendi ile eşleştirmeyi de kişisel kimliğin bir yönü ve kriteri olarak tanımlar fakat bununla ilgili ayrıntılı bir açıklama vermez. Tezin temel sorusu, alışkanlık failliğin temeli olabilir mi sorusu olduğundan ve faillik dışında daha üst-seviye fenomenlere dair tartışmalara girilmediğinden tezde ayrıntı verilmemiştir. İlgililer Čapek ve Loidolt (2021) s.220’ye bakabilir.

¹¹⁹ Čapek ve Loidolt, “Phenomenological Approaches to Personal Identity”, 222-23.

koymuştur. Alışkanlık, gündelik yaşamda çoğunlukla “düşünmeden yapılan hareketler” şeklinde tanımlansa da, fenomenolojik ve enaktif yaklaşımlar, bu tanımın hem kavramsal hem de deneyimsel olarak yetersiz kaldığını göstermektedir. Bireysel edinimlerin yanı sıra dil, kültür ve toplumsal normlar gibi kolektif yapılarda da etkili olan alışkanlık, bir yandan sabitlik ve düzen sağlarken, diğer yandan değişime açık, devingen ve bağlamsal olarak yönlendirilebilen bir potansiyele sahiptir. Bu ikili yapı-aktif/pasif, kaynakıktı, sabit/dinamik-alışkanlığı felsefede özgül bir pozisyona yerleştirir ve onu özne-evre ilişkilerinin kurucu bir aracı hâline getirir.

Bu doğrultuda, alışkanlığın yalnızca edilgen bir tekrar değil, bedensel yönelim aracılığıyla anlamlı, yaratıcı ve bağlamsal eylemler üretmeye imkân veren bir koordinasyon yapısı olduğu ileri srlmştur. Merleau-Ponty’nin “elimizdeki bilgi” metaforu ve enaktivist literatürde vurgulanan temsilsiz işlem kapasitesi, alışkanlıkların öznenin motor şemalarını esnek biçimde dönüştürebildiğini ve çevresel değişkenlere hızlı yanıtlar verebildiğini göstermektedir. Bu yapı sayesinde beden, yalnızca dünyada bulunan değil, dünyaya yerleşen, onu anlamlı biçimde kuran bir varlık olarak belirir. Böylece, alışkanlıklar yalnızca davranış kalıplarını değil, öznenin dünyayla kurduğu doğrudan ilişkinin fenomenolojik zeminini de oluşturur.

Bu ilişkisellik, doğrudan beden şeması ve kimlik arasında kurulan dinamik bir bağlantıya işaret eder. Beden, bu erevrede yalnızca hareket eden bir nesne değil, yönelen ve konumlanan bir fail olarak düşünülür; dolayısıyla alışkanlıklar, yalnızca bedensel tekrarları değil, aynı zamanda öznenin kimlik inşasında rol oynayan davranışsal sabitlikleri de içerir. “Bağlılık vadileri” kavramı, alışkanlıkların zamansal olarak nasıl yerleştiğini ve bireysel eylem tarzlarını nasıl biçimlendirdiğini açıklar. Bu bağlamda kimlik, yalnızca süreklilik gösteren bir benlik değil, bedensel olarak yapılandırılmış bir konumlanma biçimidir. Böylelikle, alışkanlık öznenin yalnızca geçmişle değil, şimdiyle ve gelecekle de bağ kurmasını sağlayan yaşamsal bir örgütlenme alanı olarak belirlemektedir.

Bu noktada, alışkanlık kavramı etrafında aımlanan fenomenolojik ve enaktif analizlerin yalnızca kuramsal değil, aynı zamanda yapısal ve ilişkisel bir altyapı sunduğu görülmektedir. Alışkanlık, beden şeması, motor yönelimsellik ve normatif koordinasyon yoluyla öznenin dünyayla kurduğu ilişkinin hem sürekliliğini hem de dnşebilirliğini mümkün kılar. Ancak bu yapılar, sabit ya da tek düzeyli fenomenler

olarak değil, ilişkisel örüntüler içinde ortaya çıkan çok katmanlı oluşumlar olarak dşnlmelidir. Dolayısıyla eylem, alışkanlık ve faillik gibi kavramların yalnızca soyut felsefi tanımlar üzerinden değil, bu kavramların farklı düzeylerde (minimal, sensorimotor, deneyimsel) nasıl işlediğini ve birbirine nasıl dönüştüğünü de dikkate alacak bir çözümleme gereklidir. Bir sonraki bölümde, bu çözümlmeyi mümkün kılacak kavramsal arka plan detaylandırılacak ve fenomenoloji ile enaktivizmin disiplinlerarası işbirliği doğrultusunda, failliğin çok katmanlı doğası tartışmaya açılacaktır. Böylece tezin temel sorusu olan “alışkanlık eylemleri failliğin temelini oluşturabilir mi?” sorusuna yalnızca teorik değil, ilişkisel ve dzeyssel bir yanıt aranmaya başlanacaktır.

III. BÖLÜM:

ALİŞKANLIK VE FAİLLİK: ENAKTİVİST BİR YAKLAŞIM

Bedenlenmiş biliş yaklaşımlarında bir fenomeni anlamamanın yolu onu izole biçimde değil, kendisini birlikte kurduğu ilişkiler ağı içinde incelemekten geçer.¹²⁰ Bu yaklaşıma göre eylem, alışkanlık ve faillik gibi olgular yalnızca bireysel ya da soyut yapılar olarak değil, bağlamsal, tarihsel ve bedensel ilişkiler içinde ortaya çıkan oluşumlar olarak kavranmalıdır. Bu nedenle bu bölümde söz konusu kavramların farklı düzeylerde nasıl ele alındığını ve bu düzeylerde nasıl biçim değiştirip işlediğini ayrı başlıklar altında tartışacağım. Ancak bu düzeysel ayrımı yapmadan önce, hangi yöntemi izlediğimi, bu düzeylerin ne anlama geldiğini ve neden böyle bir yapılandırmaya başvurduğumu açıklamak istiyorum.

Öncelikle ilk iki bölümde kurduğum kavramsal zeminle üçüncü bölümün ilişkisinin altını çizmek anlamlı olacaktır. Birinci bölümde beden şeması, yönelimsellik, enaksiyon, normativite ve nörofenomenoloji gibi kavramlar aracılığıyla bedenin yalnızca taşıyıcı değil, anlamın doğrudan kurucu zeminlerinden biri olduğunu göstermeye çalıştım. İkinci bölümde ise bu kuramsal yapıyı alışkanlık kavramı etrafında genişleterek, alışkanlığın yalnızca tekrar ya da otomatiklik değil, aynı zamanda bedensel bir anlam üretim biçimi olduğunu savundum. Bu bölümde artık, failliği farklı düzeylerde kavrayabilmek ve alışkanlıkla olan ilişkisini çok katmanlı biçimde açabilmek için teorik altyapıyı daha uygulamalı ve disiplinlerarası bir biçimde derinleştireceğim.

Tezin temel felsefi sorusunu yeniden hatırlayalım: Alışkanlık eylemleri failliğin temelini oluşturabilir mi? Bu soruya yalnızca kavramsal düzeyde değil, bedenli öznenin dünyayla kurduğu ilişkiselliği de göz önüne alarak yanıt aramaya çalıştım. Bu nedenle yalnızca felsefi değil, aynı zamanda bilimsel ve ilişkisel açıklamalara olanak tanıyan iki temel araç seçtim: fenomenoloji ve enaktivizm. Bu iki yaklaşımın nasıl birlikte çalışabileceğini tez girişinde kısaca açıklamıştım; fakat bu bölümde artık fenomenoloji

¹²⁰ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 181.

ve enaktivizmin, bir fenomeni birlikte incelemek üzere nasıl yöntemsal araçlara dönüştürülebileceğini doğrudan uygulamalı olarak göstermeye çalışacağım.

Fenomenoloji, alışkanlık ve faillik gibi kavramların yalnızca dışsal davranışlar ya da bilişsel içerikler olarak değil; bedensel yönelimsellik ve yaşantı alanı içinde nasıl ortaya çıktığını anlamamıza olanak tanır.¹²¹.¹²² Alışkanlığı bilinçdışı bir otomatiklik değil, bedenin dünyada yer tutma biçimi olarak kavramsallaştırır. İkinci bölümde bu anlayışın özellikle beden şemasıyla nasıl ilişkili olduğu ve alışkanlığın yalnızca davranışsal değil, anlam-yüklü bir yönelim olarak nasıl şekillendiği gösterilmiştir.

Enaktivizm ise bu fenomenolojik tutumu biyoloji, psikoloji, nörobilim ve dinamik sistemler teorisi gibi alanlardan aldığı kavramlarla yeniden işleyerek, bilimsel açıklamalara da açık hâle getirir. Özellikle alışkanlık, eylem ve faillik gibi kavramları yalnızca bilişsel hesaplama veya davranışsal tepki olarak değil; organizmanın çevresiyle kurduğu anlamlı, dinamik ve normatif etkileşimler olarak yeniden düşünmemizi sağlar. Böylece fenomenoloji bize hem felsefi soruları ortaya çıkarmamız için bir yöntem olarak işlev görürken hem de düşünüm-öncesi deneyimin incelikli yapısını verir, enaktivizm de bu yapının nasıl işlediğine dair kavramsal ve bilimsel bir açıklama zemini sunar. Bu iki yaklaşım birlikte ele alındığında, alışkanlık eylemlerinin rolünü ve failliğin çok katmanlı doğasını hem teorik hem de yöntemsal olarak tartışmaya olanak tanıyan bir bütünlük ortaya çıkar.

Bu bütüncül yaklaşımı felsefi bir araç hâline getirmekse görüldüğü kadar kolay değildir. Enaktivizmin temelinde fenomenolojinin, özellikle de Merleau-Ponty'nin felsefesinin etkisi açık biçimde görülse de; açıklamalarını yaparken biyoloji, psikoloji, nörobilim ve matematiksel sistem teorilerine başvurur. Bu disiplinlerin teknik düzlemde ne ifade ettiği, felsefi açıdan nasıl işlevsel hâle gelebileceği ve bu kavramların felsefi bir tartışmada nasıl yer bulabileceği başlı başına bir mesele olarak karşımıza çıkar. Ancak çağdaş felsefenin bu sorundan kaçamayacağını ve aksine bu tür zorluklarla yüzleşerek gelişeceğini düşünüyorum. Bu nedenle özellikle bu bölümde iki aşamalı bir inceleme yapmanın gerekli olduğunu savunuyorum.

İlk adım, enaktivizmin yukarıda sözü geçen disiplinlerden aldığı kavramları nasıl dönüştürdüğünü, bu kavramların felsefi bir bağlamda nasıl kullanılabileceğini

¹²¹ Thompson, *Mind in Life*, 15.

¹²² Gordon, *Neurophenomenology and Its Applications to Psychology*, 8.

açıklamak olacak. Bu kısım, bir felsefe metni için zaman zaman teknik görünebilir; ancak bu açıklamalar, bizi tezin temel sorusu olan alışkanlık faillikinin temeli olabilir mi sorusuna hazırlayacak altyapıyı sağlayacaktır. İkinci bölümde alışkanlığın fenomenolojide refleksif ve statik bir yapı olarak değil, dinamik ve bedenlenmiş bir yönelim olarak ele alındığını göstermiştik. Faillik tartışmasında da, fenomenolojinin kişisel ve kolektif kimliği; bireyin kendisini eylemlerinin faili olarak deneyimlemesini sadece niceliksel değil, aynı zamanda niteliksel, kültürel ve politik boyutlarıyla ele aldığını vurgulamıştık. Bu bölümde şimdi bu tartışmaları enaktivist modellerle ilişkilendirmeye ve farklı disiplinlerin kavramlarını felsefi araçlara dönüştürerek tartışmaya çalışacağım.

Bu doğrultuda, ilk hamlemiz kavramların bilimsel kaynaklardaki anlamlarını kavrayıp felsefi tartışmaya nasıl taşındığını incelemek; ikinci hamlemiz ise (zaman zaman bu hamleler iç içe geçse de) bahsi geçen kavramlar aracılığıyla alışkanlık ve faillik üzerine felsefi bir tartışma yürütmek olacak.¹²³ Bu iki yönlü incelemenin bizi götüreceği sorulara geçmeden önce önemli bir yanlış anlamayı önlemek gerekir: İkinci bölümde fenomenolojik bir inceleme, bu bölümde ise enaktivist bir yaklaşım sunuluyor olması; fenomenolojinin eksik kaldığı ve enaktivizm tarafından tamamlandığı anlamına gelmez. Buradaki yöntemsel tercih, iki yaklaşımın rekabet halinde değil, birbirini besleyen iki ayrı araç olarak düşünülmesinden kaynaklanır. Bu ise özellikle alışkanlık ve faillik gibi felsefi yükü yüksek, çok disiplinli kavramsal alanlarda düşünmenin incelikli yollarını arama çabamın bir sonucudur. Dolayısıyla tezdeki akış, eksikten bütüne değil; ilişkili yaklaşımları ve onların yöntemsel araçlarını tanıtarak bir tartışma zeminini oluşturma şeklindedir. Bu zemin, sonuç bölümünde sorulara dönebilmemizi ve bireysel pozisyonlarımızı netleştirmemizi kolaylaştıracaktır.

Bu kapsamda diyebiliriz ki, birinci hamlemiz kavramları felsefi araçlara dönüştürmek; ikinci hamlemiz ise fail olma deneyiminin ne olduğu, kişinin kendi eyleminin faili olarak nasıl deneyimlendiği ve bu deneyimin yeterli ve gerekli koşullarının neler olabileceği sorularını felsefi olarak tartışmak olacak.¹²⁴ Üstelik felsefi

¹²³ Bu iki hamle metin boyunca birbirine zaman zaman içkin olarak işlenmiştir. Bazı kavramlar ilk bölümde genel olarak tanıtılsa da, bölüm içinde bunlara yeniden dönülüp, dipnotlarda veya paragraf içi açıklamalarda felsefi işlevleri de belirtilmiştir.

¹²⁴ Kişinin kendisini eylemin faili olarak görmesi, yani faillik hissine sahip olması demek eylemi başlatanın da devam ettirenin de kendisinin olduğunu deneyimine sahip olması demektir. Bölümün

çalışmanın yalnızca bu ikinci hamlede gerçekleştiğini düşünmüyorum. Çağdaş felsefenin görevlerinden biri de, farklı disiplinlerde üretilmiş bilgileri değerlendirerek kavramsal araçlara dönüştürmek ve bu araçlarla düşünce inşa etmektir. Bu nedenle iki hamleyi de felsefi olarak konumlandırmak gerektiğine inanıyorum.

Bölümün amacını ve yapısını açıkladığımıza göre artık içeriğine geçebiliriz. Bu bölüm boyunca sırasıyla minimal, sensorimotor ve deneyim düzeylerinin ne anlama geldiğini ve bu düzeylerin ayırt edici özelliklerini inceleyeceğiz.¹²⁵ Her düzeyde bir sistemin fail olabilmesi için hangi koşulları taşıması gerektiğini, bu koşulların düzeyler arası nasıl farklılık gösterdiğini ve alışkanlık eylemlerinin bu bağlamda nasıl konumlandığını ele alacağız.

Minimal düzey kavramı, doğrudan literatürde bu isimle karşımıza çıkmasa da, özellikle “minimal biliş” (*minimal cognition*), “minimal yaşam formu” (*minimal forms of life*), “minimal faillik” (*minimal agency*) ve “minimal sistem” (*minimal system*) gibi kavramlar üzerinden dolaylı olarak inşa edilebilecek bir kuramsal düzlem sunar. Ayrıca

ilerleyen sayfalarında deneyim düzeyini incelerken bu düzeyinden çeşitli kompleks hisleri içerdiği, fakat tezin probleminin derinleşme hattıda bize daha verimli bir inceleme alanı sunacağı için bu faillik hissinin inceleme modeli olarak seçildiği halihazırda dile getirildi. Tezin çıkış noktası ve araştırma programına baktığımızda da ilk bölümde araştırma için önemli ve temel kavramlara dair genel bir açıklama ve güncel tartışmalarla kavramsal zemin hazırlanıp aslında olası tartışmalara açık kapı bırakıldı. İkinci bölümünde fenomenolojide tezin sorusunu oluşturan faillik ve alışkanlık kavramlarının klasik ve özellikle güncel tartışmalarda farklı açılardan nasıl ele alınabildiğini görüp tartışmayı biraz daha daralttık ve alışkanlık ve faillik kavramlarını anlama ve ilişkisel yapılarla çerçeveledik. Üçüncü bölümde ise felsefi olarak bize sağlanan bu bakış açılarıyla daha dar ve derin bir inceleme yapabilmek için kavramları 1) düzeyisel incelemeye tabi tuttuk, 2) minimal düzeyden deneyim düzeyine doğru çıktıktan sonra en karmaşık levelde de incelemesini yaptığımız sistemin işleyip işlemediğini kontrol etmek için spesifik bir model olarak faillik hissinin incelemeye tabi tuttuk. Dolayısıyla tez boyunca aslında (tıpkı teze hazırlık sürecinde de olduğu gibi) eleme ve seçme yöntemiyle genelden özele gidilerek en özde dahi sistemin çalışması kontrol edilerek bu sistemin genelinin işleyişine dair bize bir model sunar/sundu yöntemi ile ilerlenmiştir. Burada neden faillik hissinin yanında sahiplik hissi gibi aynı levelde “benlik” “kendilik”, “özne oluş” gibi kavramlarla ilişkilendirilebilecek hislere yer verilmediği sorulabilir. Nedeni az önce bahsi geçen yöntemle bir sınırlandırılmaya gidilmesi ve teze hazırlık sürecinde daha eylem odaklı teoriler ve kavramlara odaklanmanın çok daha çeşitli, verimli ve derinlemesine inceleme yapılabilir bir araştırma yöntemi sunmasıdır. Bu sebeple tez boyunca “fail” kavramı tercih edilmiş ve “faillik hissi” model olarak ele alınmıştır. Bu kavram çeşitliliğine ve his çeşitliliğine dair ayrıntılı okuma yapmak isteyenler Shaun Gallagher’ın 2000 yılı tarihli “*Philosophical Conceptions of the Self: Implications for Cognitive Science*” makalesine ve M. Kaan Özkan’ın 2025 tarihli “*Deneysel Zihin Bilimleri ve Doğallaştırılmış Fenomenoloji*” makalesine bakabilir.

¹²⁵ Düzeyleri incelerken ayrıntılı bir şekilde ele alınacak fakat başlamadan küçük bir noktaya işaret etmekte fayda var. Birincisi, deneyim düzeyi Di Paolo’nun kuramında doğrudan kullanılan bir tabir değildir. Sensorimotor düzeye dair incelemeleri daha yakın mercekte görmek için yapılan yapay bir ayrıştırma. İkincisi ise, aslında enaktivizmin en iddialı olduğu kısım olan toplumsal/dilsel düzeye tezde kapsam dolayısıyla yer verilmemiştir. Öncelikle kavramların incelenmesi, düzeylerin temellerine dair yapıların öne çıkarılması enaktivist bir araştırma yapmanın ön koşulu olduğu için bu tez ileri araştırmalara temel sağlayan bir model olarak karşımıza çıkmaktadır.

Di Paolo ve çalışma arkadaşlarının Sensorimotor Faillik (*Sensorimotor Agency*) bölümünde geliştirdikleri minimal faillik düzeyinden sensorimotor failliğe geçişi beş maddeyle açıklayan çerçeve bu düzeyi kavramsallaştırmak için güçlü bir temel oluşturur.¹²⁶ Ancak burada önemli bir noktanın altını çizmek gerekir: Bu düzeyler birbirinden ontolojik olarak mutlak arı alanlar değil, kavramsal analizin kolaylaştırılması için adlandırılmış etkileşim alanlarıdır. Dolayısıyla her bir düzey, diğerine açılan ve onunla etkileşim içinde olan bir yapıya sahiptir diyebiliriz.

Bu çerçevede minimal düzey, enaktivist kuramda bir sistemin failliğe ilk adım attığı, yani organizmal bütünlüğünü sürdürebilmek adına çevresiyle dinamik etkileşimler kurmaya başladığı en temel düzey olarak tanımlanabilir.¹²⁷ Bu düzeyde hareketler yalnızca dışsal uyaranlara verilen otomatik tepkiler değildir. Aksine sistem, kendi içsel organizasyonunu sürdürebilmek için çevresiyle normatif olarak yapılandırılmış bir ilişki geliştirir. Birinci bölümde ayrıntılı biçimde tartıştığımız normativite kavramını burada kısaca şöyle özetleyebiliriz: Sistem, kendisi için daha anlamlı veya tercih edilebilir olanı seçerek eylemde bulunur.¹²⁸ Örneğin bir bakteri, çevresine yönelirken yalnızca tepki vermez; kendi metabolik bütünlüğünü sürdürecektir. Bu şekilde çevresel bilgiyi işler ve düzenleyici davranışlar sergiler.¹²⁹ ¹³⁰

Failliğin en ilksel biçimiyle karşımıza çıktığı bu düzeyde, failliğin gerçekleşebilmesi için sistemin üç temel koşulu yerine getirmesi gerekir: bireyleşme (*individuality*), etkileşimsel asimetri (*interactional asymmetry*) ve normativite (*normativity*).¹³¹

Bireyleşme, sistemin çevresinden ayırt edilebilecek şekilde organizmal bir bütünlük taşımasını ifade eder. Diğer bir deyişle, sistemin “kim” olduğu tanımlanabilir bir birim olarak belirir. Etkileşimsel asimetri, sistemin yalnızca çevresel değişikliklere tepki vermekle kalmayıp, kendi içsel bütünlüğünü koruyacak biçimde bu etkileşimleri

¹²⁶ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 183.

¹²⁷ Xabier Barandiaran ve Alvaro Moreno, “On What Makes Certain Dynamical Systems Cognitive: A Minimally Cognitive Organization Program”, *Adaptive Behavior* 14 (Haziran 2006): 182, <https://doi.org/10.1177/105971230601400208>.

¹²⁸ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 70.

¹²⁹ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 136.

¹³⁰ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 140.

¹³¹ Xabier Barandiaran vd., “Defining Agency: Individuality, Normativity, Asymmetry, and Spatio-temporality in Action”, *Adaptive Behavior*, v.17, 367-386 (2009) 17 (Eylül 2009): 1, <https://doi.org/10.1177/1059712309343819>.

aktif olarak düzenleyebilmesi anlamına gelir. Normativite ise bu etkileşimlerin sistem açısından bir değer taşımasıdır. Belirli bir değişim “iyi” ya da “kötü”, “uygun” ya da “uygunsuz” olarak değerlendirilir. Bu değerlendirme bilinçli olmak zorunda değildir; sistemin kendini sürdürme çabası açısından belirleyici olan yapısal bir işlevsellik olarak işler.

Buradan yola çıkarak, failliğin yalnızca zihinsel ya da bilinçli özneye özgü bir nitelik olmadığını; çok daha temel düzeyde organizmal bir yönelimsellik biçiminde kavrandığını ileri sürebiliriz. Bu bağlamda, bireyleşme fenomenolojik olarak öznenin bir “beden sahibi olma” hâline; etkileşimsel asimetri, Merleau-Ponty’nin dünyaya açılan bedeninin aktif yönelimselliğine; normativite ise en basit düzeyde anlam üretiminin (*sense-making*) ontolojik zeminine karşılık gelir. Bu koşullar, öznenin dünyayla kurduğu ilişkiyi yalnızca dışsal uyaranlara verilen tepkilerle değil, içsel düzenlemelerle açıklamamızı sağlar. Böylece daha yüksek düzey bilişsel failliğin öncülleri sayılabilecek bu ilk yapılar, fenomenolojik deneyimin doğrudan olmasa da potansiyel zeminini kurar. Bu yönüyle minimal fail, klasik anlamda bir özne olmasa bile, özne olmanın en erken ilişkisel koşullarını içinde taşır.¹³²

Minimal düzeyden bir sonraki basamak ise sensorimotor düzeydir. Bu düzeyde vurgu, organizmanın canlılık bütünlüğünü sürdürmesinden çok, duyuşal girdiler ile motor çıktılar arasındaki ilişkiselliğe kayar. Yani burada belirleyici olan, organizmanın bedenli yapısı aracılığıyla çevresel dünyayla kurduğu hareketli ve algısal etkileşimlerdir. Bu etkileşimler hem bedensel hem de dinamiktir. Dolayısıyla sadece yaşamsal bütünlüğün sürdürülmesine yönelik temel eylemler değil, aynı zamanda dünya ile kurulan bedensel etkileşimler, algı süreçleri ve hareket örüntüleri de bu düzeyde şekillenir. Anlam ve hedef odaklı davranışlar artık yalnızca organizmanın yaşamsal çıkarlarına göre belirlenmez. Bu düzeyde, algı ile eylem arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğu, bu ilişkilerde ortaya çıkan düzenliliklerin nasıl öğrenildiği ve bu düzenlilikler (*regularities*) üzerinden uzmanlaşmanın nasıl gerçekleştiği de önemli hâle gelir. Dolayısıyla burada sadece hayatta kalmaya yönelik eylemler değil, aynı zamanda öğrenme, uyum sağlama (*adaptasyon*) ve alışkanlık gibi daha karmaşık eylem biçimleri de karşımıza çıkar.

¹³² Randall D. Beer ve Paul L. Williams, “Information Processing and Dynamics in Minimally Cognitive Agents”, *Cognitive Science* 39, sy 1 (2015): 3, <https://doi.org/10.1111/cogs.12142>.

Minimal ve sensorimotor düzeylerde ortaya koyduğumuz analiz, failliğin bedensel ve çevresel etkileşimler içinde nasıl yapılandığını açıklığa kavuşturur. Minimal düzey, organizmanın kendi bütünlüğünü korumak için geliştirdiği en temel normatif ilişkileri; sensorimotor düzey ise bu ilişkilerin duyusal-motor örüntüler, koordinasyonlar ve şemalar aracılığıyla nasıl karmaşıklaşarak alışkanlık yapıları ürettiğini gösterir (bu kavramlar düzeylere ayrılmış kısımlarda ayrıntılı açıklanacaktır). Ancak failliğin yalnızca bu iki düzeyle sınırlı olmadığını, öznenin kendi eylemlerini sahiplenme ve “ben yaptım” hissini yaşama biçimlerinin daha üst bir düzlemde ele alınması gerektiğini görmekteyiz. İşte deneyim düzeyi, bu sahiplenme duygusunun ve faillik hissini fenomenolojik katmanlarını inceleme alanı olarak öne çıkar.¹³³

Deneyim düzeyinde seçtiğimiz modelde karşımıza çıkan temel soru, “Eylemlerimin faili olduğumu nasıl deneyimlerim?” sorusudur. Burada artık yalnızca eylemin yapısal koşullarını değil, bu eylemlerin özne açısından nasıl yaşandığını anlamaya çalışırız. Minimal ve sensorimotor düzeyler, faillik deneyiminin ön-kosullarını ortaya koyarken; deneyim düzeyi, bu koşulların öznel yaşantıda nasıl bütünleştiğini ve hissedildiğini araştırır. Enaktivist çerçevede bu, fail ile dünya arasındaki dinamik eşleşmelerin ve bedensel yönelimlerin fenomenolojik olarak açığa çıkarılması demektir. Bu nedenle deneyim düzeyi, hem düşünüm-öncesi hem de düşünümsel boyutları kapsayan çok katmanlı bir analiz gerektirir.

Sensorimotor çevre, habitat, koordinasyon ve şema gibi yapılar, yalnızca teknik işleyiş düzeyinde kalmaz; aynı zamanda öznenin kendisini eylemin faili olarak hissetmesinin zemininin kurulmasında rol oynar. Örneğin, koordinasyonun sürekliliği ve şemaların kırılğan doğası, failliğin hissediliş biçimini şekillendirir.¹³⁴ Bu noktada

¹³³ Deneyim düzeyi fail olma hissiyle sınırlı değildir. Fakat tez boyunca yüksek kompleksite içermesi ve inceleme için iyi bir model sunması açısından deneyim düzeyi incelemesi bu his üzerinden yapılacaktır.

¹³⁴ Enaktivist literatürde kırılğanlık (*precariousness*), canlı sistemlerin varoluşuna dair temel bir özellik olarak tanımlanır. Canlılık, uzak-dengeden (*far-from-equilibrium*) işleyen karmaşık sistemlere dayanır; bu sistemler sürekli olarak kendi içsel süreçlerini sürdürmek ve yeniden üretmek zorundadır. Ancak bu süreçlerin her biri tek başına ele alındığında uzun vadeli bir istikrar göstermez: herhangi bir parça ya da süreç, sistemin bütünüyle birlikte organize olmadığı sürece zamanla tükenmeye ya da çözülmeye yatkındır. Dolayısıyla *kırılğanlık*, hem sistemin istikrarının sürekli tehdit altında olduğunu hem de bu tehditlerin ancak sistemin kendi bütünsel organizasyonu sayesinde dengelendiğini ifade eder. Bir başka deyişle, tekil süreçler kendi başlarına sürdürülebilir değildir; ancak bütünsel düzenin devamı sayesinde işlerlik kazanır. Bu nedenle canlılık, tam da bu kırılğanlık üzerinden sürekli bir “kendi kendini üretim” (*autopoiesis*) çabasına bağlıdır. Felsefi açıdan bu kavram, varlığın durağan değil, daima “çökme riski” ile birlikte işleyen dinamik bir süreç olduğunu vurgular. Böylece yaşam, güvence altında bir varoluş değil, her an yeniden kurulması gereken bir faaliyet olarak anlaşılır. (Paolo vd., 2018, p. 331)

deneyim düzeyi, sensorimotor düzeyde incelediğimiz bu yapıların öznel yankılarını ve zaman içindeki bütünleşmelerini ele alır. Böylece teknik analiz ile fenomenolojik betimleme, faillik hissinin çok boyutlu doğasını açıklayan bütüncül bir çerçevede birleşir.

Deneyim düzeyindeki incelememiz, Di Paolo'nun nörofenomenolojik yaklaşımından ve düşünüm-düşünüm öncesi ayırımından yararlanarak yürütülecektir. Bu düzeyde, faillik hissinin yalnızca zihinsel bir temsil ya da bilinçli bir karar olarak değil; beden-çevre etkileşimlerinin sürekliliği içinde, dinamik ve ilişkisel bir süreç olarak nasıl var olduğunu tartışacağız. Böylece üçüncü bölümün bu son kısmı, minimal ve sensorimotor düzeylerde elde ettiğimiz bulguları öznel deneyim boyutuyla tamamlayarak, tezin temel sorusu olan “Alışkanlık eylemleri failliğin temeli olabilir mi?” sorusunu doğrudan deneyimsel bir zeminde yeniden ele alma imkânı sunacaktır.

3.1. Minimal Düzeyde İnceleme

Enaktivizm yalnızca gelişmiş bilişsel sistemleri açıklamakla yetinmez; failliği, canlılığın en temel organizasyonlarında arar. Bu çerçevede “minimal düzey”, Di Paolo'nun doğrudan bir kavramsallaştırma olarak sunmasa da ve biyolojik/organizmik düzey olarak sensorimotor düzeyden daha ilksel bir düzeye işaret eden, 6. bölümdeki tartışmalardan çıkarılabilecek bir analiz düzeyidir.¹³⁵ Bu düzeyde henüz sensorimotor şemalar gibi açık yapılar veya deneyimsel sahiplenim yoktur; ancak organizma, kendini sürdüren ve sınırlarını belirleyen bir bütünlük olarak çevresiyle anlamlı etkileşimler kurmaya başlamıştır. Dolayısıyla “minimal düzey”, failliğin başlangıç koşullarını ve doğmakta olan anlam üretme (*sense-making*) yetisini kavramak için bir eşik olarak önerilebilir.

Minimal düzeyde alışkanlık ve faillik üzerine bir inceleme gerçekleştirirken bu kavramları eylem kavramından bağımsız inceleyemeyiz. Peki eylem nedir, bir hareket ne zaman eylem olarak tanımlanır? Örneğin rüzgârdan hareket eden bir yaprak eylem gerçekleştirmiş midir? Yaprığı o hareketin faili olarak düşünebilir miyiz? Peki Parkinson hastalığında olduğu gibi istemsiz gerçekleşen hareketler o kişinin eylemleri olarak kabul edilebilir mi? Di Paolo'ya göre bir hareketin eylem kabul edilebilmesi için

¹³⁵ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 191.

failin o hareketin kaynağı olması gerekir. Sadece dış fiziksel koşullara maruz kalınarak gerçekleşen hareketler bu tanım içine girmez.¹³⁶ Örneğin Parkinson hastalığı gibi istemsiz hareketlerin gerçekleştiği durumlar failliğin temelini inşa ettiğini ileri sürdüğümüz eylem tanım içerisinde değildir. Fail yalnızca bir takım hareketlerde bulunma durumu içinde kaldığında veya istemsiz bir şekilde çevrede değişiklik meydana getirdiğinde mevcut durum veya hareket bir eylem değildir.¹³⁷¹³⁸ Minimal düzeyde eylem biyolojik norma sahip harekettir diyebiliriz. Diğer deyişle sistem/minimal fail kendi bütünlüğünü ve yaşamsal faaliyetlerini devam ettirmek üzere bir harekette bulunur.¹³⁹ Bu düzeydeki eylemleri diğer düzeylerden ayıran şey ise minimal düzeydeki eylemleri yönlendiren (*guide*) normların ve hedeflerin sadece biyolojik kendilik-bireyleşmesi (*self-individuation*) ile ilişkili olmasıdır.¹⁴⁰

Sensorimotor düzeyde eylem üzerine daha derinlemesine bir inceleme vardır. Bu eylemlerin biyolojik normativite dışında nasıl normativitelere sahip olabilecekleri, alışkanlık eylemlerinin nasıl oluştuğu ve işlevi vs gibi meseleler bu düzeyde karşımıza çıkar. Minimal düzeyde normların ve hedeflerin yönlendirdiği biyolojik temelli eylemler içinde alışkanlık eylemleri bulunmaz. Dolayısıyla alışkanlık eylemlerini sensorimotor düzeyde ayrıntılı olarak inceleyeceğiz

Minimal düzeyde ise bir sisteme fail diyebilmemiz sistemin yukarıda da özet geçtiğimiz gibi üç temel koşulu karşılaması gerekir: bireyleşme (*individuality*), etkileşimsel asimetri (*interactional asymmetry*) ve normativite (*normativity*).¹⁴¹ Bireyleşme, bölümün girişinde de kısaca değindiğimiz gibi sistemin çevresinden ayırt edilebilecek şekilde organizmal bir birim oluşturmasını ifade eder; yani sistemin “kim” olduğu belirli olmalıdır. Burada enaktivizmin özellikle ayrıştığı nokta sistemin çevresinden ayrı kendi başına bir sistem olduğunun dışarıdan bir atıf olmadan aktif bir şekilde sistemin kendi tarafından gerçekleştirilmesidir. Diğer bir deyişle sistem

¹³⁶ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 129.

¹³⁷ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 133.

¹³⁸ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 137.

¹³⁹ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 155.

¹⁴⁰ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 155-56.

¹⁴¹ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 111.

dışarıdan farklı bir sistem olarak kendini üretir ve var olmaya devam eder (*produce and distinguish*).¹⁴² ¹⁴³ ¹⁴⁴

Etkileşimsel asimetri ise temelde eşleşme (*coupling*) ile ilgilidir. Enaktivist kuramda kullanılan “eşleşme” kavramı, teknik olarak dinamik sistemler teorisinden gelir ve iki sistemin birbirinin davranışını karşılıklı olarak etkilediği etkileşim ilişkisini ifade eder. Matematiksel bağlamda bu, iki sistemin birbiriyle zaman içinde değişen durumlarına göre sürekli etkileşimde bulunması, yani biri değiştiğinde diğerinin de onunla birlikte değişmesidir.¹⁴⁵ Örneğin, bir sarkaç başka bir sarkaca bağlandığında, birinin salınımı diğerini etkiler-bu dinamik eşleşmedir.¹⁴⁶

¹⁴² Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 38.

¹⁴³ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 125.

¹⁴⁴ Bireyleşme kavramı beraberinde birçok kavramsal tartışmayı da getirir. Anlamını yüzeysel düzeyde vermesi açısından kendini-devam ettirme (*self-maintenance*) ve kendini-ayırıştırma (*self-distinction*) kavramları önemlidir; fakat bu anlamın derinliğini ve yapısal bütünlüğünü anlayabilmek için operasyonel kapanma (*operational closure*), organizasyonel (*organizational*), özerk (*autonomous*) ve kırılganlık (*precariousness*) gibi kavramlara da başvurmak gerekir. Kendini-devam ettirme (*self-maintenance*), bir sistemin kendi varlığını dış müdahale olmadan sürdürebilecek bir iç düzenlemeye sahip olması anlamına gelir; sistem, işlevsel bütünlüğünü bozmadan kendi kendini işler halde tutar. Ancak bir sistemin kendini sadece koruması yetmez; aynı zamanda kendini-ayırıştırma (*self-distinction*) yoluyla kendisini dış dünyadan ayırt edilebilir bir birim olarak üretmesi gerekir. Bu ayırım, organizmanın kendi sınırlarını çevresinden fark edilebilir kılmasıyla gerçekleşir - örneğin hücre zarının dış ve iç ortamı ayırması gibi. Bu içsel bütünlük ve sınır kurma, operasyonel kapanma kavramıyla birlikte daha derin bir sistemsel yapı kazanır. Burada kastedilen, sistemin bileşenlerinin birbirini üretip desteklemesiyle oluşan kapalı bir işlevsel döngüdür. Dışa tamamen kapalı olmayan ama iç işleyişini kendi içinde kuran bir sistem modeli sunar. Bu yapının düzenlenişi organizasyonel ilkeyle birlikte anlam kazanır: sadece parçaların varlığı değil, aralarındaki roller, ilişkiler ve karşılıklı bağımlılıklar sistemin sürekliliğini belirler. Sistem bu düzeni, *özerk* oluşu sayesinde dış komutlardan bağımsız biçimde sürdürür; yani çevreyle etkileşimini kendi normatif yapısına göre seçerek yürütür. Özerklik burada yalıtılmışlık değil, seçici bir açıklık biçimidir. Fakat tüm bu süreçlerin sürekliliği garanti altında değildir. Sistemin varlığını sürdürebilmesi, kırılgan bir dengeye bağlıdır - bu kırılganlık “*precariousness*” kavramıyla ifade edilir. Sistem, kendi bütünlüğünü yeniden kurma zorunluluğuyla sürekli meşguldür; bu da onun çevresel değişimlere duyarlı, uyumlanabilir ve normatif bir yapı geliştirmesini gerekli kılar.

Bu kavramların her biri, bireyleşmenin salt yapısal bir ayırım değil, aynı zamanda sistemin dünyayla kurduğu ilişkilerin niteliğiyle belirlendiğini gösterir. Felsefi düzlemde bu durum, öznenin verili ve içkin bir yapı değil, kendini dünyayla kurduğu etkileşimler içinde anlamlı bir birim olarak yeniden üreten bir yapı olduğunu düşündürür. Özne ya da fail burada, yalnızca içsel bir merkez değil; sürdürülebilir bir birlik ve karşılıklılık ilişkisi içinde kurulan, ilişkiyel ve normatif bir varlıktır. (Paolo vd., 2018, p. 329-33)

¹⁴⁵ Sensorimotor eşleşme kavramına dair teknik açıklamalar için bkz. Miguel Aguilera, Manuel G. Bedia ve Xabier E. Barandiaran “*Extended Neural Metastability in an Embodied Model of Sensorimotor Coupling*”

¹⁴⁶ Benzer örnekler günlük hayattan da gösterilebilir. Örneğin bisiklet sürerken vücudumuzun ağırlığını, dengesini, yönelimini sürekli olarak bisikletin hareketine göre ayarlarız. Aynı anda bisikletin yönü, tekerleklerin dönüş hızı, yerçekimi ve yolun eğimi gibi çevresel koşullar da sürücünün eylemlerini etkiler. Burada beden ve bisiklet sürekli geri bildirim içinde hareket eder; biri diğerini “taşır” ama her ikisi de birbirinin hareketini etkiler. Bu, hem duyuusal-motor eşleşmeyi hem de zamanla oluşan alışkanlığa dayalı koordinasyonu anlatan güzel bir örnektir. Yelkenli bir tekne, rüzgar yönüne göre rotasını belirler ama sadece pasif bir şekilde rüzgara boyun eğmez. Yelkenli, yelkenin açısını değiştirerek rüzgarın tekne

Enaktivizm bu kavramı alıp, organizma ile çevre arasında süreklilik taşıyan, düzenli ve karşılıklı biçimde kurulan duyuşal-motor etkileşimler anlamında yeniden kavramsallaştırır. Bu bağlamda eşleşme, yalnızca organizma ve çevrenin fiziksel teması değil, aralarında duyarlılığa dayalı bir ilişkiselliğe de sahip oldukları anlamına gelir: organizmanın çevresel değişimlere tepki vermesi kadar, çevrenin de organizmanın eylemleriyle biçimlenmesi söz konusudur. Dolayısıyla eşleşme, organizmanın dış dünyayla temas ettiği değil, onunla karşılıklı olarak kurulduğu, anlam taşıyan bir bağ olarak düşünülebilir.

Bu etkileşimin simetrik veya asimetrik olması, yani iki sistemin birbirine ne ölçüde karşılıklı yön verdiği, failliğin ortaya çıkıp çıkamayacağını belirleyen kritik bir faktördür. Etkileşimsel asimetri, organizmanın çevreyle kurduğu ilişkinin yalnızca pasif bir tepki değil, aktif olarak seçici, düzenleyici ve yönlendirici olmasıdır. Di Paolo'ya göre asimetrik eşleşme, sistemin kendi koşullarına göre çevresel uyarınları ayıklayabilmesini, bazılarını daha fazla duyarlılık gösterip bazılarını göz ardı edebilmesini sağlar. Bu yönüyle eşleşme, sadece “ilişki kurmak” değil, hangi ilişkinin kurulacağına dair bir içsel yönelimsellik geliştirmektir diyebiliriz. İşte bu seçicilik, en basit organizma düzeyinde bile anlam-üretiminin (*sense-making*) ortaya çıkmasını mümkün kılar. Fail, bu noktada yalnızca var olan değil, dünyayla kendi koşullarına göre ilişki kuran bir yapı olarak belirir. Dolayısıyla etkileşimsel asimetri, enaktivist yaklaşımda failliğin olmazsa olmaz koşullarından biri olarak karşımıza çıkar; çünkü ancak bu durumda organizma “tepkisel” olmaktan çıkıp, ilişkişel olarak kurulan bir özne hâline gelir.¹⁴⁷

Minimal düzeyde failliğin üçüncü ve en kritik gerekliliği normativitedir. Bu kavram, ilk bakışta felsefede veya etik teorilerde karşılaştığımız evrensel normlardan ya da toplumsal kurallardan farklı bir bağlamda kullanılır. Di Paolo ve arkadaşları, bu terimi özellikle psikoloji ve biyoloji literatüründen alarak, organizmaların kendi iç organizasyonlarını sürdürebilmek için çevresel etkileşimleri düzenleme yetisi olarak yeniden kavramsallaştırırlar.¹⁴⁸ Bu noktada enaktivizmin ayırt edici yönlerinden biri

üzerindeki etkisini düzenler; böylece tekne ile rüzgar arasında sürekli yeniden ayarlanan, karşılıklı bir etkileşim oluşur. Burada da eşleşme vardır ama yelkenlinin yönelimi rüzgarı “yönetme” biçiminde organize edildiği için asimetrik bir ilişki kurulmuştur.

¹⁴⁷ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 116-20.

¹⁴⁸ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 120.

devreye girer: disiplinler arası kavramları felsefi-fenomenolojik açıklamalarla harmanlayarak, canlı sistemin ilişkisel doğasını anlamaya yönelik özgün bir yaklaşım sunar.

En basit haliyle normativite, sistemin her etkileşime aynı şekilde tepki vermemesi, bunun yerine belirli etkileşimleri “iyi”, “kötü”, “uygun” ya da “sürdürülmesi gereken” olarak ayrıştırabilmesi ve düzenleyebilmesi anlamına gelir. Bu ayrıştırma bilinçli ya da sembolik olmak zorunda değildir; organizma düzeyinde işler, yani bedensel ve dinamik bir düzenlemeden ibarettir. Örneğin, bir bakteri tuz oranı yüksek bir ortama girdiğinde hücre zarında dengesizlik oluşursa, bu durum sistem açısından “iyi olmayan” olarak algılanır ve hücre daha uygun bir osmotik dengeyi yeniden kurmaya çalışır. Bu yeniden düzenleme süreci bilinçli bir hedef gerçekleştirme değil, sistemin bütünlüğünü koruyacak şekilde çevreyle olan eşleşmesini düzenlemesidir. Bu durum, Di Paolo’nun normativite tanımında vurguladığı gibi, sistemin kendi organizasyonuna göre başarısızlık veya başarıya açık olmasıyla ilgilidir.¹⁴⁹

Buradaki en önemli noktalardan biri, normların dışarıdan atfedilmemesi, yani sistemin hangi etkileşimlerin uygun olduğunu dış bir gözlemciye ihtiyaç duymadan kendi yapısı üzerinden belirlemesidir. Enaktivizmin klasik kognitivist veya davranışçı modellerden ayrıldığı yer tam da burasıdır: norm, dışsal bir değer veya sabit bir hedef değil, sistemin kendi sürdürülebilirliğini koruma çabası içinde ortaya çıkan bir yapısal duyarlılık biçimidir. Bu da bizi normatifliğin iki temel bileşenine götürür: hedefler (*goals*) ve normlar (*norms*). Kitapta açıkça belirtildiği üzere, hedef organizmanın içinde bulunduğu durumdan bir “durum yönelimi” olarak çıkar; ancak bu hedefin gerçekleşmesi ya da başarısızlığa uğraması, sistem açısından anlamlı olmalıdır.¹⁵⁰ İşte bu anlamlılık, çevreyle kurulan etkileşimin “her türlü etkileşim” değil, anlam taşıyan etkileşimler olarak belirlenmesini sağlar. Sistem yalnızca hareket etmez, hareketi nasıl gerçekleştirdiğini değerlendirir - bu değerlendirme fiziksel değil, organizmanın kendini sürdürmesine ilişkin biyolojik bir ölçüttür.¹⁵¹

¹⁴⁹ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 123.

¹⁵⁰ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 121-22.

¹⁵¹ Burada söz konusu olan değerlendirme süreci, üst-düzey bilişsel bir yargı ya da kavramsal işleme değil, organizmanın yapısal düzeninden kaynaklanan farklılıklara duyarlılığına işaret etmektedir.

Bu bağlamda normativite doğrudan anlam-üretimiyle ile ilişkilidir. Yani sistemin çevresel girdileri yalnızca işlemekle kalmayıp, onlar üzerinde anlamlı farklar üretmesi, onları kendi yapısal devamlılığı açısından “önemli” ya da “önemsiz” olarak ayırabilmesidir.¹⁵² Ayrıca bu süreç adaptivite yani çevresel değişimlere uyum gösterme kapasitesiyle birlikte işler. Uyum, sadece tepki vermek değil, organizmanın hangi duruma nasıl tepki verdiğini kendi sürekliliği bağlamında değerlendirmesi ve bu değerlendirme doğrultusunda etkileşim yollarını düzenlemesidir.¹⁵³ Bu da her sistemin potansiyel olarak kendi içinden türetilmiş normlara sahip olduğunu ve bu normlara göre çevresel eşleşmeyi yapılandırıldığını gösterir.

Burada Merleau-Ponty’nin bedensel anlam ve duyusal yönelim vurgusu ile Di Paolo’nun teknik kavramsallaştırmaları arasında doğrudan bir köprü kurmak mümkündür. Merleau-Ponty’ye göre, beden dünyayla yalnızca temas halinde değil, belirli bir anlam üretme yönelimi içinde ilişki kurar. Örneğin onun “bedenin dünyada bir tarzda yer alması” (*style of being in the world*) vurgusu, enaktivist anlamda normatifliğin duygusal ya da bedensel eşgüdümle kurulan yönelimselliğine karşılık gelir. Her ikisinde de ortak olan düşünce, sistemin dış dünyaya kapalı olmaması ama açık olduğu şeyleri kendi iç bütünlüğü üzerinden anlamlı hale getirmesidir.

Sonuç olarak minimal düzeydeki normativite, organizmanın çevresiyle rastgele değil, anlamlı ve yönelimli ilişkiler kurabildiği bir koşulu tarif eder. Failliğin bu düzeyde ortaya çıkabilmesi, yalnızca yapısal bir bütünlüğe ve yönelime değil, ilişkilerin sistem içi değer taşıdığı bir yapı üzerinden değerlendirilmesine bağlıdır. Bu da normativiteyi, failliğin yalnızca otomatik tepki veren değil, değerlendirme kapasitesi olan bir yönünü gösteren vazgeçilmez bir koşul haline getirir.^{154, 155}

Enaktivist literatürde açıkça ifade edilmese de, “fark” (*difference*), “duyarlılık” (*salience*) ve “normativite” arasında kurulan bağ, organizmanın varlığını sürdürme koşullarının sürekli kırılgan doğasından türetilir. Buna göre organizma çevresinde meydana gelen her olaya eşit biçimde açık değildir; aksine yapısal bütünlüğü, bazı farkların ön plana çıkmasına (duyarlılık kazanmasına) izin verirken diğerlerini arka planda bırakır. Bu bağlamda “önemlilik” bilişsel bir seçim değil, sistemin kendi sürekliliğini korumak üzere belirli farklara yapısal olarak duyarlı hale gelmesidir. Bu çıkarım, Di Paolo vd. (2018)’in *precariousness* ve normativite kavramlarıyla uyumludur; ancak buradaki yorum, kavramların doğrudan metinde tanımlanışından ziyade, bu çerçeveden hareketle yapılan felsefi bir genişletme olarak anlaşılmalıdır.

¹⁵² Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 136.

¹⁵³ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 122.

¹⁵⁴ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 120-24.

Felsefi açıdan minimal faillik kavramı, özellikle fenomenolojideki yönelimsellik (*intentionality*) anlayışıyla doğrudan ilişkilidir. Merleau-Ponty'nin geliştirdiği motor yönelimsellik (*motor intentionality*) kavramı, bir organizmanın dünyaya dönük davranışlarının yalnızca bilinçli niyetlerin sonucu olmadığını, aksine bedenin doğrudan dünyaya açılan dinamik bir yönelim yapısı olduğunu vurgular. Bu anlayış, enaktivist yaklaşımda minimal failin yapısal koşullarıyla örtüşür: bireyleşme, etkileşimsel asimetri ve normativite gibi teknik görünümlü kavramlar, aslında organizmanın dünyayla yalnızca fiziksel değil, anlam üreten ilişkiler kurduğunu gösterir. Yani minimal fail, her ne kadar bilinçli deneyim ya da kavramsal düzeyde kendilik hissine sahip olmasa da, varoluşunu sürdürebilmek için dünyaya yönelmiş, ilişkisel olarak örgütlenmiş bir yapıdır.

Bu anlamda minimal düzey, sensorimotor failliğin doğrudan öncülüdür diyebiliriz. Sensorimotor şemaların kurulması, şemaların koordinatif ilişkiler içinde organize edilmesi ve sonunda normatif alışkanlıkların oluşması, yalnızca duyusal-motor süreçlerin varlığıyla değil, bu süreçlerin bir failin organizasyonel bütünlüğü içinde birbirine bağlanmasıyla mümkündür. İşte bu bütünlük, minimal failliğin kendisidir. Sensorimotor düzeydeki şema seçimi, rezonans veya dinamik alan gibi (kavramlar ilerleyen bölümlerde ayrıntılı ele alınacaktır) karmaşık süreçlerin işlerlik kazanabilmesi için, sistemin zaten kendi kendini düzenleyen, anlam üretebilen ve çevresine göre davranışını değerlendiren bir varlık olması gerekir. Minimal fail bu varlığı sağlar. Dolayısıyla minimal düzeyi, failliğin yalnızca başlangıç noktası değil; aynı zamanda onun *ön-kurucu ontolojik zemini* olarak görebiliriz.

¹⁵⁵ Burada şöyle bir soru ortaya çıkar: otomatik tepki ile farka duyarlılığa dayalı hareket arasındaki ayrım tam olarak nerede ortaya çıkar? Bu noktada önceden belirlenmiş bir algoritma doğrultusunda hareket etmek ile sistemin kendi içsel örgütlenmesiyle dinamik bir eşleşme içinde hareket etmesi arasındaki fark olarak düşünülebilir. Ancak bu ayrımın benim yorumum olduğunu ve özellikle “dinamik eşleşme” ifadesini tez boyunca kullandığım bağlamdaki anlamıyla, bir analogi olarak kullandığımı belirtmem gerekir. Dolayısıyla bu yorum, teknik bir iddiadan ziyade felsefi bir dikkat çağrısıdır. Buradan çıkan soruların önemini de göz ardı etmemek gerekir: Her duyarlılığa göre hareket eden sistem canlı mıdır? Dinamik eşleşmeye dayalı bir hareketin normatifliği nereden türeyebilir: yalnızca biyolojik canlılıktan mı, yoksa belli türden organizasyon biçimlerinden mi? Otomatik tepki ile duyarlılığa dayalı hareket arasındaki ayrım, öznel deneyim için mi, yoksa yalnızca işlevsel/fonksiyonel analiz için mi anlamlıdır? Bu ayrım, “fail olmak” kavramını sadece biyolojik canlılarla sınırlamaya mı yönlendirir, yoksa farklı ölçeklerde (teknolojik, ekolojik, sosyal sistemler) de düşünülebilir mi? Bu tür tartışmalara burada yer verilirse de, soruların varlığı kavramsal ayrımın temkinli bir şekilde düşünülmesi gerektiğini gösteriyor.

3.2. Sensorimotor Düzeyde İnceleme

Minimal düzeydeki incelememiz, failliğin en ilksel biçimlerini açığa çıkaran bir temel sundu: burada fail, kendi organizasyonel bütünlüğünü sürdürmek üzere çevresiyle kurduğu ilişkiler aracılığıyla tanımlandı. Bu ilişkilerin üç temel koşul altında - bireyleşme, etkileşimsel asimetri ve normativite- gerçekleşmesi, sistemin yalnızca bir canlılık taşıyıcısı değil, ilksel anlamda bir fail olarak değerlendirilebilmesini sağladı. Ancak bu düzeydeki faillik, henüz alışkanlık gibi tekrar eden örüntülerin veya duyusal-motor koordinasyonların yapılandığı daha karmaşık süreçleri içermez. Eylemler burada yalnızca biyolojik normativite ile yani organizmanın hayatta kalmasını sürdüren işlevsel hedeflerle yönlendirilir. Bu bağlamda minimal fail, bir “niyet taşıyıcısı” değil; dünyaya yönelmiş, çevresel farkları kendi bütünlüğü açısından düzenleyen anlam üretici bir sistemdir diyebiliriz.

Buna karşılık, sensorimotor düzey, eylemin yalnızca organizmayı sürdürme hedefiyle değil, aynı zamanda algısal girdilerle motor çıktılar arasındaki zengin ilişkiler üzerinden şekillendiği bir düzeydir.¹⁵⁶ Bu düzeyde eylem, tekrar eden örüntüler, bedeninin çevresine adaptif uyumu aracılığıyla düzenlenir. Artık yalnızca “canlı kalma” motivasyonunun ötesinde, geçmiş deneyimlerle biçimlenen sensorimotor şemalar, alışkanlık yapıları ve koordinasyon süreçleri devreye girer.¹⁵⁷ Failin dünyayla kurduğu ilişki, daha bireyselleşmiş ve daha anlam yüklü hale gelir. Dolayısıyla bu düzey, hem enaktivist teorideki teknik yapıların (şema, habitat, koordinasyon) hem de fenomenolojideki bedensel yönelimsellik kavramlarının iç içe geçtiği, failliğin duygulanımsal, tarihsel ve ilişkiyel yapılarla derinleştiği bir alanı temsil eder. Şimdi, sensorimotor yapıları, alışkanlık oluşumunu ve failliğin bu düzeydeki biçimlenişini ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.

Sensorimotor düzeye geçtiğimizde karşımıza çıkan temel kavramlardan biri, “sensorimotor olumsuzluk”tır (*sensorimotor contingency*). Ancak bu terim, özellikle Türkçeye çevrilirken veya felsefi bir bağlamda tartışılırken bazı anlam karmaşalarına neden olabilir. Sözlük anlamıyla “*contingency*”, genellikle “koşulluluk”, “olumsallık” ya da “rastlantısallık” gibi çevrilir ve çoğunlukla zorunlu olmayan, rastlantıya açık

¹⁵⁶ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 196.

¹⁵⁷ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 184.

durumlara işaret eder. Ancak O'Regan ve Noë (2001) tarafından geliştirilen algı kuramında kullanılan anlam, bu çevirilerin oldukça dışında ve teknik bir bağlama sahiptir.¹⁵⁸ Burada “*contingency*”, belirli motor hareketlerin belirli duyuşsal etkiler yaratacağına dair öngörülebilirlik ve düzenliliği ifade eder diyebiliriz. Örneğin, başımızı sağa çevirdiğimizde görsel alanın sola kayacağını bilmemiz, yalnızca teorik bir bilgi değil, deneyimle edinilmiş bir bedensel beklentidir. Bu örnek, hareket ile duyuşsal değişim arasında kurulan stabil ilişkililiğin nasıl bedenleştiğini gösterir. Dolayısıyla burada “*contingency*” kavramı bedenle öğrenilmiş, düzenli ve öngörülebilir bir ilişkiye işaret eder.

Di Paolo ve çalışma arkadaşları, bu kavramı *Sensorimotor Life*'ta yalnızca algının değil, failliğin, alışkanlığın ve anlam üretiminin merkezi bir bileşeni olarak yeniden kavramsallaştırırlar. Enaktivist ontolojide olumsuzluk (*contingency*) artık yalnızca fiziksel hareketlerin duyuşsal etkileriyle eşleşmesi değil; normatif olarak kurulan, tarihsel olarak şekillenen ve duygulanımsal olarak hissedilen bir ilişkiler alanı haline gelir. Fail, çevresiyle karşılaşan değil, onunla anlamlı ilişkiler kuran, bu ilişkileri sürdüren ve gerektiğinde dönüştüren bir sistem olarak tanımlanır. Bu ilişkisel düzen sayesinde eylem sadece gerçekleşmez; bir tarzla, bir sahiplenme hissiyle, bir “ben yaptım” duygusuyla yaşanır. Piyano çalan bir müzisyenin bir parçayı icra ederken yalnızca notalara değil, tuşların verdiği dokunsal his, çıkan sesin akışı ve bedeninin pozisyonuna eş zamanlı olarak dikkat etmesi, bu tür bir olumsuzluk ağının ne kadar yoğun bir fenomenolojik boyut taşıdığını gösterir. Bu nedenle sensorimotor olumsuzluk, failliğin hem teknik altyapısını hem de fenomenal dokusunu belirleyen çok katmanlı bir yapıdır.

Sensorimotor olumsuzluk kavramının işlevi yalnızca teknik değil, aynı zamanda derinlemesine felsefidir: duyuşsal-motor ilişkiler yalnızca tepki değil, anlam taşıyan ilişkiler haline gelir. Bu yapıların nasıl çalıştığını gündelik hayatta genellikle fark etmeyiz çünkü bedenimiz bu ilişkililikleri alışkanlık düzeyine taşımıştır. Örneğin merdiven çıkarken basamak yüksekliğini her defasında ölçmeyiz; adım uzunluğumuz ve bacak kaslarımız belirli bir ritimle eşgüdüm içindedir. Bu, bedenin geçmiş hareketlerinden öğrendiği ve yeniden ürettiği sensorimotor olumsuzluğun ürünüdür. Bu

¹⁵⁸ J. Kevin O'Regan ve Alva Noë, “A Sensorimotor Account of Vision and Visual Consciousness”, *Behavioral and Brain Sciences* 24, sy 5 (2001): 939-73, <https://doi.org/10.1017/S0140525X01000115>.

bağlamda olumsuzluk, yalnızca eylemin altyapısı değil, duygulanımsal uyum, kontrol hissi ve sahiplenme gibi failliğin fenomenolojik katmanlarını da mümkün kılar. Alışkanlıkların inşası, şemaların sürekliliği ve yönelimsellik gibi felsefi temaların her biri, olumsuzluk üzerinden açıklanabilir hale gelir.

Dolayısıyla olumsuzluk, sensorimotor failliğin hem teknik altyapısını hem de fenomenolojik derinliğini kuran temel yapıdır. Bu temel yapının nasıl farklı yapılar üzerinden biçimlendiğini anlayabilmek için şimdi sensorimotor çevre (*sensorimotor environment*), habitat (*habitat*), koordinasyon (*coordination*) ve şema (*scheme*) gibi yapıların her birini tek tek ele alarak açıklayacağız. Bu yapılar, olumsuzluğun farklı düzeylerde somutlaştığı ve failin çevresiyle kurduğu ilişkisel dinamiği taşıyan kavramsal taşıyıcılardır diyebiliriz.¹⁵⁹

Sensorimotor çevre ve sensorimotor habitat, enaktivist kuramda failliğin sensorimotor düzeyde nasıl yapılandığını açıklamak için kullanılan iki temel kavramdır. Bu kavramlar öncelikle dinamik sistemler teorisinden, özellikle robotik ve nörobilim alanlarında geliştirilen formel modellerden alınmış, ancak enaktivist çerçevede fenomenolojik ve ontolojik içerimlerle yeniden yorumlanmıştır. Her iki kavram da “olumsallık” yani bu bağlamda duyuşal-motor bağıntılar etrafında şekillenen yapıları tanımlar, ancak farklı düzeylerde işlev görür.

Sensorimotor çevre, belirli bir beden yapısına ve çevresel koşullara sahip olan tüm benzer sistemlerin karşılaşabileceği duyuşal sonuçları tanımlar.¹⁶⁰ Yani, belirli bir motor komutun (örneğin elin açılması) hangi duyuşal sonucu (örneğin parmak uçlarında basınç azalması) doğuracağı, bu çevresel yapı ve beden şeması içinde genellenebilir bir şekilde belirlenmiştir. Bu ilişki, sistemin içsel dinamiklerinden bağımsız olarak

¹⁵⁹ Bu yapılar (*sensorimotor environment*, *habitat*, *coordination*, *scheme*), literatürde çoğunlukla davranışsal ya da nörobiyolojik işleyişleri açıklayan kavramlar olarak sunulsa da, benim yorumum, bunların enaktivist ontoloji bağlamında felsefi bir işlev de üstlendiğidir. Di Paolo ve diğer enaktivist yazarlar bu kavramlara doğrudan böyle bir yük atfetmezler; fakat burada yaptığım şey, bu kavramsal çerçeveyi felsefi bir okuma doğrultusunda dönüştürmektir. Bu sayede söz konusu yapılar yalnızca açıklayıcı değil, aynı zamanda failliğin nasıl mümkün kılındığını açığa çıkaran kavramsal önermeler olarak düşünülebilir. Bu yaklaşım, failliği sabit ve içsel bir nitelik olarak değil, organizmanın çevresiyle kurduğu ilişkiler içinde belirip yeniden şekillenen bir süreç olarak kavramımıza imkân verir. Böylece sensorimotor yapılar, failliğin ilişkisel zeminini felsefi açıdan da görünür kılar: fail, yalnızca bir hareket başlatıcısı değil, geçmiş deneyimleri, bedensel yapısı ve bağlamsal uyumu üzerinden anlam üreten bir varlık olarak belirir. Dolayısıyla bu yapılar, fenomenolojik yönelimsellik anlayışıyla da kesişerek, failliğin nedensel olmaktan ziyade anlam yüklü, bedenlenmiş ve tarihsel boyutlarını kavramamızı mümkün kılar.

¹⁶⁰ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 53.

tanımlanır ve genellikle açık-döngü (*open-loop*) ilişkilerle, yani organizmanın hareketlerinin içsel bir niyet ya da geçmiş deneyime bağlı olmaksızın dışsal uyarıcılara tepkisel olarak belirlendiği durumlarla ilişkilendirilir. Örneğin, düz bir yüzeyde yürürken ayak tabanına gelen basınç her adımda benzer bir biçimde artar ya da azalır. Bu tür düzenlilikler, bir tür “sensorimotor yasa” olarak işler ve sistemin hareketlerinin hangi koşullarda hangi duyuşsal sonuçlara yol açacağını belirler.

Buna karşılık sensorimotor habitat, aynı çevresel yapı içinde, belirli bir failin kapalı-döngü (*closed-loop*) etkileşimleri sonucu ortaya çıkan duyuşsal-motor örüntülerin bütünüdür. Yani sistemin içsel durumları (örneğin dikkat, yorgunluk, geçmiş deneyim) ve çevreyle kurduğu sürekli geri besleme ilişkileri sonucu nasıl hareket ettiğini ve bu hareketlerin zaman içinde hangi düzenlilikleri oluşturduğunu tanımlar. Habitat, çevrenin sunduğu olanaklar içinden sistemin seçerek, öğrenerek ve tekrar ederek oluşturduğu tipik hareket yollarıdır diyebiliriz. Örneğin, bir kişinin bir süngerin yumuşaklığını anlamak için onu belirli bir ritimle sıkması, bu sırada kas gücünü ve parmak aralığını ayarlaması bir habitat örneğidir. Burada sadece “hangi hareket hangi duyuşsal sonucu verir?” sorusu değil, “fail bu çevrede neyi nasıl yapma eğilimindedir?” sorusu sorulur. Bu nedenle habitat, yalnızca olasılıkları değil, alışkanlık haline gelmiş duyuşsal-motor yolları ve kişisel tarzları da içerir.

Felsefi olarak bu ayrım, öznenin yalnızca çevresel yapıların pasif bir ürünü olmadığını, aksine çevresini “nasıl yaşadığına” bağlı olarak kendi duyuşsal-motor dünyasını aktif biçimde kurduğunu gösterir. Sensorimotor çevre bir anlamda failiğin “koşul uzayı”nı (*condition space*) belirlerken, habitat o koşullar içinden failin kendi duyuşsal dünyasını nasıl yapılandığını, yani dünyayı nasıl iskan ettiğini açıklar. Failin failiği bu yüzden yalnızca dışsal yasalarla değil, kendi bedenlenmiş deneyimiyle şekillenir. Dolayısıyla sensorimotor habitat, öznenin fenomenolojik tarzı, alışkanlıkları ve yönelimi ile iç içe geçer. Yürürken merdiven basamaklarını saymadan çıkmak gibi, bedeninin çevresel düzenlilikleri öğrenip “yerleşik” bir hareket tarzı geliştirmesi, tam da habitat kavramıyla açıklanabilir. Bu nedenle habitat, sensorimotor düzeyde failiğin bireyselleşmiş, tarihsel ve anlam yüklü biçimlenişinin temelidir.¹⁶¹

¹⁶¹ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 53-55.

Sensorimotor çevre ve habitat, eylemin potansiyel zeminini ve bireyselleşmiş tarzını açıklarken, sensorimotor koordinasyon ve şema bu zeminde fiilen gerçekleşen eylemlerin anlık örgütlenmesini kavramsallaştırır. Bu iki yapı, bir yandan organizmanın çevresiyle olan etkileşimini anlık ve işlevsel bir düzlemde düzenlerken, diğer yandan bu etkileşimlerin zamanla nasıl stabilize olup alışkanlıklara dönüştüğünü açıklar. Enaktivist yaklaşımda bu yapılar yalnızca motor kontrol süreçlerinin teknik tanımları değil, aynı zamanda anlam üreten, yönelim şekillendiren ve faillik deneyimini olanaklı kılan fenomenolojik alanlardır.

Sensorimotor koordinasyon, belirli bir amaca yönelik gerçekleştirilen eylemlerde, duyuşal girdilerle motor çıktılar arasında kurulan senkronize ilişkiler, örüntüler bütünüdür.¹⁶² Bu yapı, birden fazla sensorimotor kanalın (örneğin görme, dokunma, hareket) eşzamanlı ve işlevsel biçimde düzenlenmesini sağlar. Örneğin, tenis oynarken raketin topa çarpma anında gözün, kolun ve bacağın birlikte devreye girmesi bir koordinasyon örneğidir. Burada önemli olan yalnızca organların eşzamanlı çalışması değil, eylemin amaca uygun şekilde akış içinde yönetilmesidir. Koordinasyon, habitat düzeyinde edinilen alışkanlıkların anlık olarak organize edilmesi ve çevresel bağlama göre esnek biçimde uyarlanmasıdır.

Felsefi olarak koordinasyon, anlamın eylem içinde ortaya çıkmasını sağlar. Bu düzeyde anlam, yalnızca kavramsal bir yargı değil, bedenin dünya ile kurduğu uyumlu hareketin içinde doğar. Bir merdiveni çıkarken dengenin korunması, adım uzunluğunun ayarlanması, elin korkuluğa uzanması gibi unsurlar, çoğu zaman düşünmeden gerçekleştirilse de koordinasyon sayesinde hem işlevsel hem de anlamlı hale gelir. Bu anlam, bedensel olarak yaşanır; dolayısıyla eylem, yalnızca gerçekleştirilen bir şey değil, hissedilen bir şeydir diyebiliriz.

Sensorimotor şema ise koordinasyonların zaman içinde normatif bir biçimde stabilize olmasıyla oluşan yapıdır.¹⁶³ Di Paolo'nun tanımıyla, bir şema “prekaryos bir düzenlilik”tir: ancak tekrarlandıkça varlığını sürdürebilir. Şemalar, belirli görevler için organizmanın edindiği alışkanlık haline gelmiş hareket planlarıdır ve koordinasyonlara göre daha soyut, daha süregelen ve normatif (diğer bir deyişle anlamlı) yapılardır. Örneğin, piyano çalmayı yeni öğrenen birinin başlangıçta ayrı ayrı öğrendiği el

¹⁶² Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 56.

¹⁶³ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 81.

pozisyonları ve nota geçişleri zamanla bir şema hâline gelir; artık her bir parça çalındığında aynı düzenli hareketler otomatik olarak devreye girer.

Burada normativite kilit kavramdır: bir şema yalnızca “olan” bir şey değildir; belirli bir şekilde “olması gereken” bir yapıdır. Eylemin başarılı sayılması için belirli normlara uyması gerekir. Bahsedildiği üzere bu normlar dışsal olarak verilmiş değil, sistemin kendi örgütlenmesi ve eylemin önceki varyasyonlarına göre şekillenen içsel düzenlemelerdir. Bu yüzden enaktivist ontolojide şema, organizmanın geçmiş deneyimleriyle şekillenmiş, duygulanımsal olarak hissedilen ve fenomenolojik olarak sahiplenilen bir eylem biçimidir diyebiliriz.

Şemalar, failliğin sürekliliğini sağlayan yapılar olarak öne çıkar. Koordinasyon, anlık eylemi anlamlı ve işlevsel kılar; şema, bu eylemi zaman içinde tanınabilir bir tarz olarak sürdürülebilir kılar. Koordinasyon, şimdiyle ilgiliyken; şema, geçmişin birikimi ve gelecekteki olasılıklar için bir mod sunar. Örneğin, piyano çalmayı yeni öğrenen birinin başlangıçta her nota, parmak pozisyonu ve ritmi ayrı ayrı koordine etmesi gerekir. Zamanla bu hareketler yerleşir ve parça, bedensel hafıza ile akış içinde çalınır. Artık müzisyen notaları tek tek düşünmek yerine, parçayı kendi tarzıyla icra eder. İşte bu geçiş, sensorimotor şemaların nasıl inşa edildiğini ve failliği nasıl taşıdığını gösterir. Sonuç olarak, koordinasyon ve şema, sensorimotor düzeyde failliğin farklı ama bütünleyici yönlerini temsil eder. Koordinasyon, anlık uyumu; şema ise bu uyumun normatif, anlamlı biçimde tekrarlanabilirliğini sağlar. Bu yapıların her biri, enaktivist ontolojide bedenin çevresiyle kurduğu anlamlı ilişkileri teknik ve fenomenolojik düzeyde kavrayabilmemiz için vazgeçilmezdir.

Bu noktada karşımıza çıkan en temel kavramlardan biri, tezin de sorusunu oluşturan noktalardan biri olan alışkanlıktır (*habit*). Koordinasyon, anlık eylemin düzenlenmesini; şema (*sensorimotor scheme*) ise bu düzenlenmenin zaman içinde normatif biçimde stabilize olmasını açıklar. Şema, belirli bir duyuşal-motor düzenliliğin örgütlenmiş biçimidir; anlık koordinasyonlardan farklı olarak, tekrar eden eylemlerle korunur ve yeniden üretildikçe varlığını sürdüren *prekaryos* bir yapıdır.¹⁶⁴ Şemalar, yalnızca tek bir hareket kalıbını değil, geçmiş ve gelecekteki eylemler, engellenen alternatifler ve destekleyici hareketler arasındaki dengelenmiş (*equilibrated*) ilişkiler

¹⁶⁴ Paolo vd., *Linguistic Bodies*, 51-52.

ağını içerir. Bu ağın sürekliliği, failin sensorimotor dünyasında ustalık (*mastery*) kazanmasının temelidir: belirli bir şema yalnızca kendi göreviyle değil, diğer şemalarla olan uyumuyla da işler.

Alışkanlık ise, şemaların bu sürekliliğini sağlayan yaşayan taşıyıcıdır.¹⁶⁵ Enaktivist çerçevede alışkanlık, salt davranışsal tekrar ya da otomatikleşme anlamına gelmez; aksine, şemalar arasındaki dengelenmiş ilişkilerin kendi kendini sürdüren işlevsel-ilişkisel örüntülere dönüşmesidir.¹⁶⁶ Bu örüntüler, organizmanın organik bedeni, sensorimotor etkinliği ve çevresi arasındaki karşılıklı bağıntılara gömülüdür ve “kendi başına bir yaşam” kazanarak sensorimotor normatifliğin temelini oluşturur.¹⁶⁷

Şema ile alışkanlık arasındaki fark, birinin yapısal iskelet, diğerinin ise bu iskeleti bağlama yerleştiren dinamik bütünlük olmasıdır. Şema, “nasıl yapılacağını” belirleyen normatif bir plan sunar; alışkanlık ise bu planı bedenlenmiş hafıza, duygulanımsal uyum ve bağlamsal esneklikle sürekli olarak enakt eder. Örneğin, masada uzanabileceğimiz mesafede duran bir bardak suyu gördüğümüzde, “bardağa uzanma” şeması yalnızca eylemin motor düzenini belirlemez; aynı zamanda “masadan uzaklaşma” gibi uyumsuz şemaları baskılar, “öne eğilme” ya da “bardağı dik tutma” gibi sonraki şemaları önceden etkinleştirir.¹⁶⁸ Bu süreç, şemalar arası uyumu sağlayan, onları tekrar içinde canlı tutan ve her bağlamda uygun biçimde yeniden düzenleyen alışkanlıkların varlığına bağlıdır.

Dolayısıyla enaktivist ontolojide alışkanlık, yalnızca “nasıl hareket edildiğini” değil, hareketin nasıl anlam taşıdığını, failin nasıl bir özneye dönüştüğünü ve eylemlerini nasıl sahiplenebilir hale geldiğini açıklayan temel yapıdır. Şemalar teknik olarak failiğin örgütlenmesini tanımlar; alışkanlıklar ise bu örgütlenmeyi yaşayan, dönüştüren ve fenomenolojik düzeyde özne-dünya ilişkisinin sürekliliğini kuran

¹⁶⁵ “Alışkanlık, sensorimotor şemalar arasındaki dengelenmiş ilişkilerin belirli bağlamlarda kendini yeniden üretmesini sağlayan, sistemin içsel normatif düzenini zaman içinde koruyan bir dinamik örüntüdür. Bu örüntü, kapalı-döngü etkileşimler yoluyla sistemin kendi bütünlüğünü sürdürür; bu nedenle ‘yaşam’ benzetmesi, yalnızca operasyonel özerklik düzeyinde geçerlidir, ontolojik düzeyde yeni bir varlık alanı önermemektedir.”

¹⁶⁶ Paolo vd., *Linguistic Bodies*, 47.

¹⁶⁷ Matthew D. Egbert ve Xabier E. Barandiaran, “Modeling Habits As Self-sustaining Patterns of Sensorimotor Behavior”, *Frontiers in Human Neuroscience* 8 (2014), <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fnhum.2014.00590>.

¹⁶⁸ Paolo vd., *Linguistic Bodies*, 51-52.

dinamiklerdir. İzleyen kısımda, alışkanlık kavramını sensorimotor düzeyde hem yapısal işleyişi hem de fenomenolojik derinliği açısından ayrıntılı biçimde ele alacağız.

Sensorimotor düzeyin dört temel yapısı -sensorimotor çevre, habitat, koordinasyon ve şema- bu düzeydeki eylemlerin yalnızca fiziksel koşullar altında değil, aynı zamanda öğrenilmiş örüntüler ve çevresel eşgüdümle oluştuğunu gösterir. Bu yapıların her biri, hem bedene hem de çevreye gömülü bir düzenlilik üretir. Ancak şemaların sürekliliği ve sistematikleşmesi yalnızca tekil eylemlerle değil, bu eylemlerin tekrar içinde kurduğu örüntülerle mümkündür. İşte bu noktada, *alışkanlık* kavramı devreye girer. Sensorimotor şemaların yalnızca belirli durumlarda değil, süreklilik içinde yeniden devreye girmesi ve kendini örgütleyebilmesi, alışkanlık sayesinde gerçekleşir.

Di Paolo ve arkadaşları *Sensorimotor Life* kitabında alışkanlığı, “prekaryos bir yapının kendini sürdürme çabası” olarak tanımlar.¹⁶⁹ Bu tanım ilk bakışta teknik gibi görünse de aslında oldukça güçlü bir felsefi içgörü taşır. “Prekaryos” terimiyle kastedilen şey, alışkanlığın sabit, durağan ya da güvence altında bir yapı olmadığıdır; tersine, her an yeniden kurulmaya ihtiyaç duyan, kırılgan ama dirençli bir düzenliliktir. Yani bir alışkanlık, sadece geçmişte öğrenilen bir hareketin tekrar edilmesi değil, ancak her seferinde yeniden enakt edilerek -yani tekrar etkinleştirilip anlamlı bir şekilde yaşanarak- varlığını sürdürebilen bir yapıdır.^{170, 171}

Bu açıdan alışkanlık, yalnızca zihinsel bir eğilim ya da bedensel bir refleks değil, organizma ile çevresi arasındaki etkileşimli uyumun süreklilik kazanmış biçimidir. Örneğin bir piyanistin, sahnede belirli bir parçayı çalarken parmaklarının kendiliğinden doğru tuşlara yönelmesi, yalnızca mekanik bir tekrarın sonucu değildir.

¹⁶⁹ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 144.

¹⁷⁰ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 146.

¹⁷¹ Zayıf enaktivizm (*weak enactivism*) çerçevesinde *enaksiyon*, fail ile çevresi arasındaki sensorimotor korelasyonlara dayanır; burada eylemler ve tepkiler büyük ölçüde önceden belirlenmiş koşullar ve verili uyum stratejileri içinde anlaşılır. Güçlü enaktivizm (*strong enactivism*) ise *enaksiyonu*, önceden belirlenmemiş etkileşimler aracılığıyla ve failin otonom örgütlenmesi sayesinde kendi için anlamlı ilişkileri uygulama (*practise*) ve sürdürme etkinliği olarak tanımlar. Bu anlam (*significance*) ne çevrede ne de failin yapısında baştan bulunur; geçmiş etkileşimlerin izleriyle, mevcut yapısal eşleşme süreçlerinde inşa edilir. Böylece *enaksiyon*, kaotik ya da yapılandırılmamış bir arka plandan, failin kendi örgütlenmesiyle eşzamanlı olarak ortaya çıkan düzenliliklerin pratiğe dökülmesi olarak yorumlanabilir. Miguel A. Sepúlveda-Pedro, *Enactive Cognition in Place: Sense-Making as the Development of Ecological Norms* (Springer International Publishing, 2023), 55-77, <https://doi.org/10.1007/978-3-031-20282-7>.

Bu eylem, parmak kaslarının hafızasından sahnenin akustiğine, tuşların dokusundan seyirci gürültüsüne kadar çok sayıda çevresel ve bedensel etmenin eşgüdümüyle ortaya çıkar. Piyanist, bu uyumu korumak için nefesini, oturuşunu ve bilek esnekliğini sürekli mikro ayarlamalarla yönetir. Alışkanlıkların belirli biçimlerde işlemeleri beklenir, sistemin iç dengesiyle tutarlı olmaları gerekir ve bu nedenle her zaman belirli bir başarısızlık riski taşırlar-örneğin sahnede ani bir ışık değişimi ya da kaygan bir tuş yüzeyi, bu uyumu bozabilir. İşte bu kırılganlık, alışkanlıkları hem sürekliliğin hem de dönüşümün taşıyıcısı yapar; failin varlığını, tarzını ve dünyayla ilişkisini her an yeniden kuran dinamik örüntüler haline getirir.

Fenomenolojik gelenek, özellikle Merleau-Ponty'nin çalışmalarıyla alışkanlığı yalnızca motor tekrar değil, *yaşayan bedenin anlam taşıma biçimi* olarak ele alır. Ona göre alışkanlık, bedenin dünyayla karşılaşma biçiminin stabilize olmuş bir şeklidir: “*Alışkanlıklar, bilincin değil bedenin hafızasıdır.*” Bu açıdan alışkanlık, yaşantının içinde sessizce işleyen ve öznenin bedensel yönelimselliğini şekillendiren bir kalıptır. Di Paolo'nun yaklaşımı, bu fenomenolojik sezgiyi dinamik sistemler diliyle günceller: alışkanlıklar, duygulanımsal uyumu, normatif organizasyonu ve eylemsel sürekliliği bir arada taşır. Böylece alışkanlık hem yapısal hem deneyimsel düzeyde (-şeklinde ifade etsek de bu düzeylerin birbirinden ontolojik olarak ayrı ve dışlayıcı olmadığını unutmayalım-) bedenin anlam üretici yönünü görünür kılar.

Enaktivist bakış açısından faillik, eylemlerin bedensel, tarihsel ve ilişkisel bir bütünlük içinde anlamlı şekilde ortaya çıkmasıdır. Bu anlamlılık, büyük ölçüde alışkanlıklar aracılığıyla kurulur. Alışkanlıklar, bir failin geçmiş deneyimlerinden, bedeninin sınırlarından ve çevresel bağlamdan doğan eylem olanaklarını düzenler. Onlar sayesinde fail, her eylemde sıfırdan başlamaz; daha önce kurulmuş bir normatif dengeyi sürdürerek ya da gerektiğinde değiştirerek davranır. Böylece alışkanlık, hem eylemin sürekliliğini hem de failliğin duygulanımsal ve fenomenal yönünü taşıyan bir altyapı haline gelir.

3.3. Deneyim Düzeyinde İnceleme

Minimal ve sensorimotor düzeylerde yaptığımız incelemeler, failliğin nasıl ilksel biyolojik koşullardan duyuşal-motor örüntülere ve normatif alışkanlık yapılarına doğru

katmanlandığını ortaya koydu. Ancak faillik yalnızca bu yapısal ve işlevsel boyutlarla sınırlı değildir; aynı zamanda öznenin kendi eylemlerini sahiplenme ve “ben yaptım” duygusunu yaşama biçimlerini de içerir (ve bu yönü deneyim düzeyini incelemek için model olarak alınmıştır). Deneyim düzeyi, bu sahiplenme duygusunun, beden-çevre etkileşimleri içinde nasıl oluştuğunu ve hangi fenomenolojik katmanlara dayandığını ele alır. Burada odak, artık eylemin nasıl mümkün olduğundan çok, eylemin özne açısından nasıl deneyimlendiğindedir.

Bu kısımda, faillik hissinin yalnızca bilişsel karşılaştırma modelleri veya beyin içi süreçlerle açıklanamayacağını savunan enaktivist yaklaşım temel alınacaktır. Di Paolo’nun önerdiği gibi, faillik deneyimi tek bir düzeye indirgenmek yerine, nörolojik süreçler, bedensel-çevresel etkileşimler ve öznel yaşantı arasında kurulan çok katmanlı bir ilişkiler ağı içinde anlaşılmalıdır. Bu bağlamda hem düşünüm-öncesi hem de düşünümsel boyutlar incelenecek; sensorimotor düzeydeki yapılar (çevre, habitat, koordinasyon, şema) ile öznel faillik deneyimi arasındaki köprüler gösterilecektir. Böylece deneyim düzeyi, önceki iki düzeyin sunduğu teknik ve kavramsal zemini, fenomenolojik sahiplenme ve anlam deneyimiyle tamamlayarak, tezin temel sorusuna en geniş bağlamda yeniden dönmemize imkân tanıyacaktır.

Deneyim düzeyine geldiğimizde Di Paolo’nun öne sürdüğü birkaç temel soru ve tez ile alternatif teoriler görürüz. Aslında deneyim düzeyi olarak ele aldığımız bu kısım yukarıda incelediğimiz “sensorimotor düzeydeki işleyiş eylemin faili olma deneyimini nasıl ortaya çıkarır” sorusu üzerinden bize teknik açıklamaların getirdiği noktayı gösterir ve üst düzeydeki fenomenlerin nasıl gerçekleştiğine dair bir açıklama oluşturur. Bu noktada karşımıza çıkan en temel soru “eylemlerimin faili olma hissinin nasıl deneyimlerim” sorusudur. Şimdi bu soruyu katmanlarını irdeleyerek inceleyeceğiz.¹⁷²

¹⁷² Bu çalışmada “deneyim düzeyi” olarak adlandırdığım kavramsallaştırma, *Sensorimotor Life* kitabında Di Paolo ve arkadaşları tarafından doğrudan bu isimle sunulmamaktadır. Ancak bu düzey, kitabın 6. ve 7. bölümlerinde ayrıntılandırılan “sensorimotor fail” ve “faillik hissi” kavramları arasında kurulan ilişkiye dayanarak türetilmiştir. Sensorimotor fail, şematik yapılar aracılığıyla çevresiyle normatif ve örgütlü bir etkileşim sürdürebilen, operasyonel kapalılık taşıyan bedensel faildir; bu yapı, doğrudan fenomenolojik bir deneyim gerektirmez. Buna karşılık faillik hissi, bu yapısal işleyişin özne tarafından hissedilen, bedensel sahiplenme, kontrol ve başarı duygularını içeren deneyimsel yönüdür. Dolayısıyla burada “deneyim düzeyi” ifadesiyle kastedilen, sensorimotor düzeyin teknik yapılarından türeyen ama doğrudan bu yapılarla özdeş olmayan, ilişkisel ontolojiye uygun biçimde özne ile dünya arasında bedensel olarak ortaya çıkan fenomenal yaşantı alanıdır.

Bununla birlikte, öncelikle şunu vurgulamakta fayda var. Deneyim düzeyi tabi ki faillik hissiyle sınırlı değildir. Deneyim düzeyi, öznenin dünyayla kurduğu tüm ilişkilerin fenomenal olarak yaşanma biçimlerini kapsayan geniş bir alanı ifade eder. Bu düzeyde algı, duygulanım, bedensel uyum, zaman deneyimi gibi pek çok boyut incelenebilir. Ancak bu tezde “faillik hissi”nin merkezî bir model olarak alınmasının birkaç nedeni vardır.

İlk olarak, faillik hissi deneyim düzeyinin çok katmanlı doğasını görünür kılacak açıklıkta bir örnektir. Düşünüm-öncesi ve düşünümsel katmanları, zamansal ayrımları (prospective/concurrent), bedensel sahiplenme ile kavramsal değerlendirme arasındaki farkları aynı fenomen içinde gözlemleyebilmemize imkân tanır. Böylece hem fenomenolojik hem de enaktivist analiz için güçlü bir kavramsal “test alanı” sunar.

İkinci olarak, faillik hissi minimal ve sensorimotor düzeylerde incelediğimiz yapılarla doğrudan ilişkilidir. Sensorimotor şemalar, koordinasyon ve alışkanlık gibi yapılar yalnızca teknik süreçler olarak değil, faillik hissinin bedenlenmiş temelini kuran ilişkisel örüntüler olarak da işlev görür. Bu nedenle faillik hissi, önceki iki düzeydeki teknik-kavramsal tartışmaların deneyimsel karşılığını göstermek için doğal bir köprü işlevi görür.

Üçüncü olarak, faillik hissi hem bilişsel bilimde hem de felsefede geniş bir literatüre sahip olduğu için, farklı kuramsal yaklaşımları (kognitivist modeller, fenomenoloji, enaktivizm) karşılaştırmalı biçimde tartışmaya elverişlidir. Bu, deneyim düzeyinin hem açıklama gücünü hem de disiplinlerarası bağını güçlendirir.

Dolayısıyla faillik hissi, deneyim düzeyini temsil eden tek fenomen olmasa da, bu düzeyin hem çok katmanlı yapısını hem de alt düzeylerle olan yapısal bağlarını en net biçimde görünür kılabilen paradigmatik bir modeldir.

Şimdi şu soruyu sorabiliriz: Bir eylemi kendimizin gerçekleştirdiğini nasıl deneyimleriz? Bu soruya dair farklı ekollerden verilen cevaplar vardır. Aslında temelde tez boyunca ele aldığımız kognitivist/geleneksel/hesaplamalı ve bedenlenmiş yaklaşımlar altında bu cevaplar çeşitlenmektedir. Ancak temel mantığımız ve eleştirilerimiz aynı olduğu için kognitivist yaklaşımları burada ayrıntılı olarak ele

almayacağız.¹⁷³ Yine de kısaca şöyle özetleyebiliriz: Kognitivist yaklaşımlar en temelde karşılaştırma modeline (*comparator*) dayanır. Bu modele göre failin beyni içsel modeller oluşturur ve eylem sırasında bu modellerin dış dünyadaki anlık duruma uyup uymadığını kontrol eder.¹⁷⁴ Örneğin, karşılaştırma modeli, eylemin öncesinde beynin motor komutlarının bir efferent kopyasını (*efference copy*) oluşturduğunu ve bu kopyayı beklenen duysal geri bildirimle karşılaştırarak hataları tespit ettiğini öne sürer.¹⁷⁵¹⁷⁶ Eğer beklenen ve gerçekleşen geri bildirim birbirine uyuyorsa, fail eylemi kendi başlatmış gibi hisseder; eğer uyumsuzluk varsa, failin eylem üzerindeki kontrol hissi azalır.¹⁷⁷¹⁷⁸¹⁷⁹ Buna karşılık, bedenlenmiş, özelde ise enaktivist yaklaşım, failiği yalnızca beynin içsel hesaplamalarıyla açıklamak yerine fail ile çevresi arasındaki dinamik etkileşimi merkeze alır. Bu yaklaşıma göre faillik, yalnızca içsel karşılaştırmalardan değil, fail ve dünya arasındaki sürekli etkileşimden doğar.¹⁸⁰ Peki, bu etkileşimin açıklayıcılığını nasıl inceleyebiliriz?

Faillik hissinin temelini oluşturan fail ve dünya arasındaki bu sürekli etkileşimi modellemek için, daha önce de değindiğimiz üzere, enaktivizm dinamik sistemler teorisinden (DST) yararlanır. İlerleyen kısımlarda ayrıntılı bir şekilde ilişkili kavramlarını inceleyeceğimiz DST, en basit haliyle, zaman içerisinde değişen sistemleri modellemek için kullanılan ve bu sistemleri ve değişimi matematiksel araçlarla inceleyen disiplinlerarası bir yaklaşımdır.¹⁸¹ DST'nin bu bağlamda en önemli kavramlarından biri dinamik eşleşmedir (*dynamical coupling*). Teknik bir terim olduğu için bu bağlamda doğrudan bir sözlük tanımına ulaşmak zor olsa da, hem çeşitli makalelerde kullanıldığı bağlamlardan hem de enaktivist açıklamalardan yola çıkarak

¹⁷³ Bu modelleri ayrıntılı incelemek isteyenler için bkz. Patrick Haggard ve Baruch Eitam'ın editörlüğünü yaptığı "The Sense of Agency" (2015) kitabının 1-9-12-13-16 ve 17. Bölümleri, Di paolo'nun *Sensorimotor Life* kitabı bölüm 7.3

¹⁷⁴ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 184.

¹⁷⁵ Bu bağlamda efferent kopya merkezi sinir sisteminden organlara sinyal taşıyan nöral itkilere işaret eder diyebiliriz.

¹⁷⁶ Akash Gautam, "Afferent and Efferent Impulses", içinde *Encyclopedia of Animal Cognition and Behavior* (2017), 2.

¹⁷⁷ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 207.

¹⁷⁸ Oliver Lukitsch, "Effort, Uncertainty, and the Sense of Agency", *Review of Philosophy and Psychology* 11, sy 4 (2020): 957, <https://doi.org/10.1007/s13164-020-00486-6>.

¹⁷⁹ Lukitsch, "Effort, Uncertainty, and the Sense of Agency", 960.

¹⁸⁰ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 39,45,123,209.

¹⁸¹ Jonny Lee, "Enactivism Meets Mechanism: Tensions & Congruities in Cognitive Science", *Minds and Machines* 33, sy 1 (2023): 172, <https://doi.org/10.1007/s11023-022-09618-6>.

bu kavramı, iki ya da daha fazla dinamik sistemin karşılıklı olarak birbirinin davranışını etkileyerek etkileşim içinde olması şeklinde tanımlayabiliriz.¹⁸²

Karşılaştırma modelini temel alan yaklaşımlar genellikle sistemlerin içsel dizilimlerine veya “algoritmalarına” odaklanırken, DTS modelini temel alan bir yaklaşım zaman içerisindeki karşılıklı değişim süreçlerini merkeze alır. Bu ise felsefi açıdan iki önemli katkı sunar. İlk olarak, klasik nedensellik anlayışına alternatif, etkileşim temelli bir açıklama modeli önerir. Diğer bir deyişle, zihin felsefesi bağlamında sıkça karşılaşılan “zihinsel olan fiziksel olana, fiziksel olan zihinsel olana nasıl neden olur?” sorusunu bir kenara bırakıp bu ikili yapı arasındaki karşılıklı oluş ve dönüşüm süreçlerine odaklanmamızı sağlar.

Bu noktada etkileşim ve dinamik eşleşme kavramlarını ne anlamda kullandığımızı vurgulamak önemlidir. Etkileşim yalnızca iki şeyin birbirine neden olması değil, varlıklarını birbirleriyle kurdukları sürekli ve karşılıklı etki yoluyla oluşturmaları ve sürdürmeleri anlamına gelir. Yani bu yaklaşım, özne ve dünya arasındaki ilişkiyi, sabit varlıkların birbirleri üzerinde bir sonuca neden olması şeklinde değil, süreçsel ve ilişkisel bir birliktelik olarak yeniden düşünmeyi mümkün kılar. Etkileşim, burada yalnızca bilgi alışverişi değil, aynı zamanda failin anlam yaratımı ve yönetim kapasitesinin olduğu ontolojik zemini ifade eder.¹⁸³ İkinci olarak, dinamik eşleşme kavramı, fail ile dünya arasındaki sürekli ve karşılıklı etkileşimi modellememizi sağlar. Dinamik sistemler perspektifinden bakıldığında, faillik doğuştan sabit bir kapasite değil, çevreyle kurulan gerçek zamanlı, karşılıklı ilişkiler ağı içinde ortaya çıkan süreçsel bir fenomendir.

Geri dönecek olursak, eylemlerimizin faili olduğumuzu nasıl deneyimleriz sorusunu sordüğümüzda bu durumda karşımıza etkileşim kavramı ve dinamik sistemler

¹⁸² Özellikle (Buhrmann vd., 2013,) ile (Di Paolo vd., 2014) DST’nin ve eşleşmenin içerdiği anlamı çıkarsamak açısından yol göstericidir.

¹⁸³ Anlam yaratımı fenomenolojinin ağırlık verdiği kavramlardandır. Hem Merleau Ponty’de hem Di Paolo’da failin çevreyle kurduğu bu etkileşim ve dinamik yaklaşım aslında bizi failin çevreyle kurduğu “anlamı” ilişkiye götüren bir zemindir. Tezin kapsamı dolayısıyla sadece bu temeli inceleyip anlam meselesinin incelemesine girmesek de tartışmayı ilerletmek isteyenler muhakkak Evan Thompson’ın “*Mind in Life*” (2017) kitabını incelemelidir. Thompson burada yalnızca biyoloji ve fenomenolojinin ortak çıktılarının ilişkileri üzerine durmakla kalmaz, aynı zamanda kognitivist yaklaşımların ve enaktivizmin temel farklarından birinin anlam meselesi olduğuna işaret eder. Bu açıdan her iki yaklaşımın da hem felsefi zeminini hem temel aldıkları/ilişkili oldukları bilimsel modelleri karşılaştırarak kapsamlı bir inceleme yapar. Özellikle “*Autonomy and Emergence*” bölümünde bu incelemelerin teknik tartışmalarını bulabilirsiniz.

teorisi çıkmış oluyor. Kısaca yaptığım bu açıklamaların daha iyi kavranabilmesi için, günlük yaşamdan örneklere bakmamızın faydalı olacağını düşünüyorum. Zira bu tür etkileşimlerin nasıl işlediği, çoğu zaman bedenin dünya içinde konumlanışı ve duruma verdiği anlık tepkilerle görünür hale gelir.

İki örnek üzerinden ilerleyeceğiz: bir dansçının partneriyle birlikte hareket etmesi ve iki kişinin beraber ip atlaması. Bu iki örnek sayersinde hem DTS'nin hem de enaktivizmin temel kavramlarıyla yakından inceleyecek kuramsal zeminin gündelik yaşamdaki karşılıklarını görmüş olacağız.

Birlikte dans eden iki kişiyi düşünelim. Partnerlerden biri bir harekete başladığında, diğeri bu harekete göre kendi pozisyonunu, hızını ve yönünü ayarlar. Burada hareketler önceden hesaplanmış planlara dayanmaz; her bir failin eylemi, diğ partnerin sunduğu duysal ve motor ipuçlarına gerçek zamanlı olarak yanıt verir. Bu süreç, enaktivizmin “sensorimotor olumsallık” yapılarıyla doğrudan ilişkilidir: Yani bedenın geçmiş deneyimlerden türettiği ve çevresel değişimlere yanıt verebilen bedensel örüntüler devrededir. Aynı zamanda DST bağlamında bu süreç, iki sistemin (dans eden bireylerin) dinamik eşleşme yoluyla birbirlerine bağlanmasıyla açıklanır: Her iki fail, yalnızca kendi içsel düzenlerine göre değil, karşılıklı etkileşimleriyle şekillenen ortak bir dinamik alan yaratır. Yani dansın akışı, özneler arası sürekli geri bildirimle kurulan bu eş-zamanlı koordinasyon sayesinde mümkün olur.

Benzer şekilde, iki kişinin birlikte ip atladığını düşünelim. Eğer ipi çeviren kişi hızı artırırsa, zıplayan kişinin sıçrama zamanlamasını buna göre ayarlaması gerekir. Burada faillik, yalnızca bireysel motor komutlara değil, partnerin hareketine bedensel olarak anlık uyum sağlama becerisine dayanır. Enaktivist çerçevede bu, bireyin sensorimotor yapılarının çevreyle - burada diğ kişinin hareketiyle - kurduğu ilişkisel dinamikler içinde işlediğini gösterir.

Her iki örnek de, faillik dediğimiz şeyin yalnızca içsel bir özellik değil, dışsal koşullarla kurulan karşılıklı ilişkilerin, etkileşimin ve dinamik eşleşmenin, sürekliliği içinde oluştuğunu gösterir. Bu nedenle, hem DST'nin matematiksel modelleri hem de enaktivizmin fenomenolojik açıklamaları, faillik gibi temel kavramları anlamak için birbirini tamamlayan araçlar sunar.

3.3.1. Faillik Hissi

Minimal düzeydeki inceleme, failliğin en temel biyolojik koşullarını -bireyleşme, etkileşimsel asimetri ve normativite- ortaya koyarak, organizmanın kendi bütünlüğünü korumak için geliştirdiği ilksel anlam-üretme biçimlerini açıklığa kavuşturdu. Ardından sensorimotor düzeyde, bu koşulların duyusal-motor örüntüler, koordinasyonlar ve şemalar aracılığıyla nasıl karmaşıklaşıp normatif alışkanlık yapıları oluşturduğunu gördük. Böylece failliğin yalnızca hayatta kalma işlevleriyle sınırlı olmadığı, geçmiş deneyimlerle ve alışkanlıkla biçimlenen, çevresel uyum ve bedensel yönelim üzerinden zenginleşen bir yapıya sahip olduğu ortaya çıktı.

Şimdi ise bu yapısal ve işlevsel temellerin öznel yaşantıda nasıl karşılık bulduğunu ele alacağız. Deneyim düzeyinde yapılan bir inceleme, failliğin yalnızca mümkün olma koşullarını değil, failin kendi eylemlerini sahiplenme biçimlerini, “ben yaptım” duygusunun nasıl oluştuğunu ve bu hissin çok katmanlı fenomenal yapısını da barındırır. Bu bağlamda daha önce de bahsedildiği üzere “faillik hissi”, deneyim düzeyinin temsil gücü yüksek bir modeli olarak seçilmiştir. Çünkü hem düşünüm-öncesi ve düşünümsel katmanlarıyla deneyimin zaman içinde nasıl biçimlendiğini gösterir, hem de minimal ve sensorimotor düzeylerde tartıştığımız teknik yapıların fenomenolojik karşılıklarını görünür kılar. Bu bölümde, enaktivist çerçevede faillik hissinin yapısını, bileşenlerini ve alt düzeylerle ilişkisini ayrıntılı biçimde analiz edeceğiz.

Faillik deneyiminin/hissinin yapısal incelemesine geçmeden önce, Di Paolo’nun faillik hissine dair geliştirdiği çok katmanlı yaklaşımı kısaca gözden geçirmek faydalı olacaktır. Di Paolo, faillik deneyimi bağlamında, farklı düzeylerin etkileşimini dikkate alan bir çerçeve önerir. Bu çerçevede nörofenomenolojik bir yaklaşım benimser: beynin dinamik süreçleri (*neurodynamics*), beden-çevre ilişkileri (*meso-level*), ve öznel deneyim (*first-person experience*) arasındaki karşılıklı ilişkiler araştırılır.¹⁸⁴

Bu genel çerçevenin ardından, meso-düzeyin faillik hissinin oluşumundaki rolünü daha yakından ele almak yerinde olacaktır. Bu bağlamda benim “deneyim düzeyi” olarak ele aldığım düzey, ne yalnızca beyin içi hesaplamalarla açıklanabilir, ne de tamamen soyut ya da içsel bir yaşantıya indirgenebilir. Di Paolo’ya göre faillik hissi,

¹⁸⁴ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 185.

meso-düzeyde, yani nörolojik süreçlerle fenomenolojik deneyimin etkileşimde olduğu bir düzlemde şekillenir.¹⁸⁵ Bu düzey, bedenın çevresiyle kurduğu dinamik etkileşimlerin merkezinde yer alır. Örneğın bir dansçının hareketleri yalnızca içsel motor komutlara bağılı değildir; partneriyle kurduğu dinamik eşleşme ve sensorimotor şemalarının çevresel uyumu, faillik hissinin oluşumuna doğrudan katkıda bulunur.

Bu örnek, Di Paolo'nun klasik bilişsel modellerden nasıl ayrıldığını daha net göstermemizi sağlar. Di Paolo'ya göre faillik hissi, beden ile dünya arasındaki ilişkisel süreçlerin dinamik etkileşimleri içerisinde şekillenir.¹⁸⁶ Takip eden bölümlerde, bu yaklaşıma sadık kalarak faillik hissinin yapısını, farklı boyutlarını ve düzeylerini inceleyeceğiz.

Buraya kadar gördüğümüz gibi, koordinasyon, şema ve alışkanlık kavramları, failliğın sürekliliğini hem yapısal hem de deneyimsel boyutlarda mümkün kılar. Bahsettiğimiz üzere koordinasyon, anlık eylemlerin uyumunu sağlarken; şema, bu uyumu zamana yayarak tanınabilir ve sürdürülebilir kılar; alışkanlık ise bu sürekliliği bedensel hafıza, duygusal uyum ve çevresel ilişkiler aracılığıyla canlı tutar. Ancak failliğın yalnızca bu yapısal bileşenlerle değil, aynı zamanda farklı deneyim biçimleriyle de ilişkili olduğu açıktır. Yani “fail olmak” deneyimi, her zaman aynı düzlemde yaşanmaz; kimi zaman açık bir farkındalıkla, kimi zaman ise daha sessiz, düşünüm-öncesi bir yönelim olarak ortaya çıkar. Bu nedenle, şimdi Di Paolo'nun faillğe dair düşünümsel (*reflective*) ve düşünüm-öncesi (*pre-reflective*) ayrımını ele almak, failliğın çok katmanlı doğasını anlamamız açısından açıklayıcı bir adım olacaktır.

Di Paolo'nun faillik analizindeki önemli noktalardan biri de faillik hissinin tek bir biçimde deneyimlenmediğı, aksine farklı katmanlardan oluşmasıdır. Yani, “fail olmak” deneyimi, her zaman bilinçli, düşünülmüş veya açık bir şekilde ortaya çıkmaz; düşünüm-öncesi ve bedensel olarak da deneyimlenir. Bu çerçevede yer verdiği düşünümsel ve düşünüm-öncesi ayrımı, bizim için sadece bir sınıflama değil, aynı

¹⁸⁵ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 198.

¹⁸⁶ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 210.

zamanda faillik hissinin çok katmanlı doğasını anlayabilmek için de açıklayıcı bir çerçeve sunar.¹⁸⁷ Şimdi kısaca bu ayrımın ne anlama geldiğine bakalım.

Düşünüm düzeyinde faillik, eylemin faili olma durumunun açıkça değerlendirilip geriye dönük yorumlandığı durumlara karşılık gelir.¹⁸⁸ Bu düzeyde kişi, “bu eylemi ben mi yaptım?” gibi sorularla eylemini anlamlandırmaya çalışır. Ancak Di Paolo’ya göre bu düzey, failliğin yalnızca belirli koşullarda deneyimlenen özel bir biçimidir ve onun temel şekli değildir. Aksine, çoğu zaman düşünüm düzeyinde kurulan anlam, düşünüm-öncesi yapının ardıl bir kavramsallaştırılmasıdır. Bu da enaktif yaklaşımın temel iddialarından birine, yani failliğin yaşamsal, ilişkisel ve bedensel bağlamlar içinde ortaya çıktığı görüşüne dayanır. Dolayısıyla düşünüm ve düşünüm-öncesi düzeyler birbirinden ayrı değil, iç içe geçmiş deneyim düzeyleri olarak düşünülmelidir.¹⁸⁹

Düşünüm-öncesi düzey ise bu iç içe geçmişliğin daha öncül bir boyutuna karşılık gelir. Düşünüm-öncesi düzeyde faillik, kişinin bir eylemi gerçekleştirirken bilinçli şekilde kendisini bir özne olarak kavramasından önce ortaya çıkan ve çoğunlukla bedensel hissiyatla deneyimlenen bir fail olma halidir.¹⁹⁰ Bu düzeyde, failliğin koşulu, eylem üzerinde düşünmek değil, eylemin beden tarafından sahiplenilmesi ve süreklilik içinde gerçekleştirilmesidir. Di Paolo ve arkadaşlarına göre bu tür bir sahiplenme, sensorimotor düzenin içsel dengesi ve sürekliliği ile ilgilidir. Kişi belirli bir eylem akışı içinde “ben yaptım” demez, ancak bedeninin dünyaya yönelimi, bu eylemin onun parçası olduğu yönünde sürekli bir duyumsal içerim üretir. Bu, bilişsel yorumlama öncesinde işleyen, fakat faillik duygusunun en temel bileşeni olan bir deneyimdir.¹⁹¹

Düşünüm-öncesi faillik, yalnızca bilinç öncesi bir sahiplenme hâli olarak değil, kendi içinde incelendiğinde daha ince ayrımlar barındıran çok katmanlı bir yapı olarak da karşımıza çıkar. Bu katmanlılık, özellikle deneyimin zamansal örgüsünde

¹⁸⁷ Bu ayrım diğer yaklaşımlarda da olsa da karşılaştırma modeli üzerinden bir açıklama sunarlar. Enaktivizm ise birazdan incelediğimiz ayrımlara dair sensorimotor şemalar ve dinamik sistemler teorisi üzerinden bir açıklama getirir.

¹⁸⁸ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 185.

¹⁸⁹ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 198-99.

¹⁹⁰ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 186.

¹⁹¹ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 198-99.

belirginleşir. Failliğin bu öncül boyutunda zaman, yalnızca arka planda akan bir çerçeve değil, faillik hissinin oluşumunu biçimlendiren etkin bir unsur olarak işlev görür. Bu nedenle, düşünüm-öncesi düzeyde zamansal farklılaşmaları dikkate almak, failliğin nasıl kurulup sürdürüldüğünü anlamada kritik bir adımdır. Nitekim düşünüm-öncesi düzey, “ileriye-yönelik” (*prospective*) ve “eşzamanlı” (*concurrent*) olmak üzere iki temel açıdan incelenebilir. Bu ayrım, düşünüm-öncesinde dahi faillik deneyiminin tekdüze olmadığını; eylemin başlamasından önceki yönelim farkındalığı ile eylem anındaki kontrol veya başarmışlık hissinin farklı bileşenler olduğunu gösterir. Sağlıklı durumlarda bu farklar örtük kalsa da, patolojik vakalar (anosognozi, anarşik el sendromu vb.) bu ayrımları görünür kılar. Hem fenomenolojide hem de enaktivizmde bu tür örnekler, deneyimin sınırlarını ve bileşenlerini çözümlemeye önemli araçlar olarak değerlendirilir.

Burada kısaca değindiğim ileriye dönük ve eşzamanlı faillik hissi ayrımı, fenomenolojide zamansallık üzerine yürütülen geniş tartışmalarla doğrudan ilişkilidir. Tezin başlangıcında zamansallığı bağımsız bir eksen olarak ele almayı planlamamış olsam da, ilişkisel yapılar, bedensel süreçler ve sensorimotor temeller üzerine yaptığım çözümlemeler beni adım adım bu noktaya yönlendirdi. Faillik gibi karmaşık bir fenomenin yalnızca yapısal ya da bedensel değil, aynı zamanda en temelde (kalsik süreklilik odaklı incelemelerin dışında daha kapsamlı ve fenomenolojik anlamda) zamansal bir boyut taşıdığının görünür hale gelmesi, bu yönelimin başlıca nedeni oldu.

Bu aşamada ayrıntılı tartışmalara girmek yerine, yalnızca fenomenolojik zamansallık çözümlemelerinin böylesi bir yaklaşım için nasıl bir zemin sunduğunu işaret etmekle yetineceğim. Böylelikle burada yapılan vurgu, tezin sonuç bölümünde daha kapsamlı biçimde ele alınacak tartışmaların ön hazırlığı olarak okunabilir. Bununla birlikte, bu işaret bir sonraki kısımda açacağım sensorimotor özne kavramına da kapı aralamaktadır. Zira failliğin zamansal boyutlarının bedensel ve ilişkisel temellerle nasıl iç içe geçtiğini tartışabilmek için, sensorimotor düzeye yönelmek anlamlı bir başlangıç noktası sunmaktadır.

Yaptığımız düzeysel incelemelerde, dilsel olarak bir ayrım yapsak da bu düzeylerin (minimal-sensorimotor-deneyimsel, nörodinamik süreçler-meso düzey-öznel deneyim veya ileriye dönük-eş zamanlı fark etmeksizin) birbirlerinden bağımsız işlemeyen ve birbirlerini dışlamayan, izole olmayan yapılar olduğuna değinmiştik. Bunu

odakta tutarak hatırlayalım: Sensorimotor yapılar, hem teorik hem de deneyimsel düzeyde enaktivist yaklaşımın taşıyıcı sütunlarını oluşturur. En temelde sensorimotor çevre, duyuşsal durumlar ile motor durumlar arasında kurulan öngörülebilir ve yasaya bağlı (*lawful*) ilişkiler bütünü olarak tanımlanır. Bu ilişkiler, göz hareketinin retinadaki etkisi gibi, fizyolojik düzeyde evrensel işleyişlere işaret eder. Ancak bu evrensel işleyişin ötesinde, bireyin edimsel geçmişi ve organizmanın öğrenme yoluyla geliştirdiği hareket çeşitliliği, ona özgü bir sensorimotor habitat oluşturur. Bu habitat, bireyin yalnızca çevresel uyaranlara tepki vermesini değil, aynı zamanda çevresiyle belirli koordinasyon biçimleri geliştirmesini ve bu koordinasyonların zamanla alışkanlık şemalarına dönüşmesini mümkün kılar. Sensorimotor şemalar, yalnızca tekil eylem kalıpları değil, aynı zamanda dinamik sistemler teorisi bağlamında birbirine bağlı, karşılıklı olarak aktive olan, inhibe edilen ve sistemin bütünlüğünü koruyan bir ağ yapısı içinde işler. Bu yapılar, hem eylemin hem de failliğin düşünüm-öncesi düzeyde nasıl ortaya çıktığını açıklamak açısından merkezî öneme sahiptir.

Sensorimotor öznenin nasıl bir örgütlenmeyle hareket ettiğine daha yakından bakmak, geçişin yapısal koşullarını daha iyi anlamamızı sağlar. Sensorimotor öznenin özelliği, herhangi bir refleks ya da tekil tepki veren yapıdan farklı olarak, şematik ağ yapısı üzerinden hareket etmesidir. Bu ağda şemalar, sadece uyarana yanıt üretmez; birbirleriyle geçiş yapabilen, bağlamsal olarak aktive olabilen ve sistemin bütünlüğünü koruyan bir yapı oluşturur.¹⁹² Repertuarın ilk işlevi, bu şemalar arası geçişleri mümkün kılmak ve belirli koşullar altında bazılarını önceliklendirmektir. İkinci işlevi ise, sistemin genelinde normatif bir denge (*equilibration*) sağlamaktır. Bu denge, şemaların sadece aktif olmasıyla değil, birbirleriyle olan uyumlarının organizma için “uygun” veya “uyumsuz” olarak değerlendirildiği içsel yapılarla kurulur. Bu iki özellik, öznenin hareketlerini yalnızca fiziksel değil, kendi bütünlüğüne uygun olarak düzenleyebilmesini sağlar. Ancak bu noktada henüz öznel deneyimden değil, normatif örgütlenmeden söz ederiz.^{193, 194, 195}

¹⁹² Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 166-68.

¹⁹³ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 116.

¹⁹⁴ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 174.

¹⁹⁵ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 226.

Normatif örgütlenme, yalnızca sistemin sürekliliğini sağlayan işlevsel bir yapı değildir; aynı zamanda öznel deneyim alanına doğru açılabilen bir zemin de sunar. Organizmanın kendi koşullarını koruyup sürdürmesi, yalnızca biyolojik bir düzenin korunması olarak değil, giderek deneyimsel boyutun ortaya çıkışını mümkün kılan bir arka plan olarak da düşünülmelidir. Buradan hareketle, normatif düzeydeki bu örgütlenmenin nasıl olup da öznel deneyime içkin bir faillik hissine dönüştüğü sorusu kendiliğinden belirir.

Bu nokta, açıklamayı salt işlevsel ve yapısal çerçevede bırakmaktansa, deneyimin kurucu boyutuna yönelmenin gerekliliğini gösterir. Yani, normatif düzenlemeler ile öznel faillik deneyimi arasındaki mesafe, keskin bir kopukluk olarak değil, süreklilik içinde kavranması gereken bir dönüşüm olarak ele alınmalıdır. Böyle bakıldığında, normatif örgütlenmenin deneyimsel faillik hissine açılması, hem bedensel hem de zamansal bir temele dayalı ilişkisel süreçlerin içinden anlaşılabilir hale gelir.¹⁹⁶

Bu geçişin nasıl hissedilir hale geldiğini daha yakından incelemek, fenomenolojik düzlemin duygulanımsal niteliğini anlamamıza yardımcı olur. Deneyimleyen özne düzeyine geçildiğinde artık yalnızca sensorimotor şemaların etkinleşmesi değil, bu şemaların özne tarafından düşünüm-öncesi düzeyde sahiplenilmesi ve bedensel olarak hissedilmesi belirleyici hale gelir. Bu sahiplenme hissi, repertuar içindeki şemaların yalnızca varlığıyla değil, dinamik olarak dengelenmiş ve bağlama uygun biçimde aktive olmasıyla mümkün olur. Böylece fail, eylemini yalnızca gerçekleştirmez, aynı zamanda kendine ait olarak duyumsar. Bu fenomenolojik dönüşüm, sistemin eylem sürecinde kontrol ve başarı hissi üretmesiyle tamamlanır: Şemalar yalnızca işlevsel değil, aynı zamanda duygulanımsal uyum içinde organize olursa deneyim düzeyine geçiş gerçekleşir.¹⁹⁷ Bu noktada repertuar, yalnızca

¹⁹⁶ Burada kastedilen “dönüşüm”, sensorimotor şemaların yalnızca normatif olarak düzenlenmiş eylem planları olmaktan çıkıp, özne tarafından hissedilen fenomenal deneyime -yani sahiplenme, kontrol ve başarı hissi gibi duygulara- zemin oluşturmastır. Bu yorum, *Sensorimotor Life*’ta doğrudan ifade edilmese de, özellikle faillik hissi başlığı altında sunulan düşünüm-öncesi sahiplenme ve kontrol hissinin, şematik bütünlük ve dengeli bir repertuarla ilişkili olduğu açıkça görülmektedir (Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 198-99.). Ayrıca patolojik örneklerde -örneğin anarşik el sendromu, anosognozi ve dissosiyatif bozukluklar gibi durumlarda- sensorimotor repertuarın organizasyonundaki bozulmaların, öznenin hareketi sahiplenme ve kontrol etme hissinde belirgin kayıplara neden olduğu gösterilmiştir. Bu durum, sensorimotor repertuarın yalnızca yapısal değil, aynı zamanda deneyimin oluşmasına elverişli bir ilişkisel ve normatif zemin olduğunu desteklemektedir.

¹⁹⁷ Bu çalışmada kullandığım “duygulanımsal uyum” (*affective coherence*) kavramı, *Sensorimotor Life* kitabında açık bir terim olarak geçmemekle birlikte, yazarların faillik hissine dair sundukları

davranışsal bir kaynak değil, deneyimin ortaya çıkabileceği ilişkisel bir zemin işlevi görür.

Ancak burada yeni bir soru belirir: Bu ilişkisel zeminde, hangi şemanın ne zaman ve nasıl etkinleşeceği neye göre belirlenir? Tam da bu soruya yanıt olarak Di Paolo, bu seçimin önceden belirlenmiş içsel planlara değil, beden, sinir sistemi ve çevre arasındaki dinamik etkileşimlere dayandığını savunur.¹⁹⁸

Bu bağlamda Di Paolo, sensorimotor şemaların seçilmesini açıklamak için sinirsel dinamik yapı (*neurodynamic structure*), dinamik alanlar (*dynamic fields*), rezonans (*resonance*) ve eşleşme (*coupling*) gibi kavramlara başvurur.¹⁹⁹ Teknik anlamda sinirsel dinamik yapı, nöral aktivitenin sabit yollar izlemek yerine zaman içinde değişen, bağlamsal olarak hassas biçimde biçimlenen bir yapıya sahip olduğunu ifade eder. Bu yapı, sinirsel devrelerin durağan değil, çeşitli çevresel ve bedensel girdilere göre momentum kazanan, inhibe olan ya da eşzamanlı etkinleşen çok boyutlu süreçlerden oluştuğunu kabul eder.^{200,201} Bu yaklaşım, şemaların yalnızca içsel

açıklamalardan kavramsal olarak türetilmiştir. Özellikle “*sensorimotor patterns that feel owned and coherent*” ifadesi (s. 199), hem eylemin özne tarafından sahiplenilmesini (*sense of ownership*) hem de şematik düzenin içsel tutarlılığını vurgular. Bu ifade, faillik hissinin yalnızca bir yargı ya da reflektif değerlendirme sonucu oluşmadığını, bedensel olarak sürdürülen ve normatif şekilde organize edilmiş şemaların özne açısından “yerinde” ve “doğru hissettirmesiyle” belirdiğini göstermektedir. Buradan hareketle, “duygulanımsal uyum” kavramı, sensorimotor repertuarın işleyişi sırasında yalnızca işlevsel başarı değil, aynı zamanda bu başarının özne açısından hissedilen bir bütünlük içinde gerçekleşmesini tanımlar. Kuramsal olarak bu kavram, *faillik hissinin* düşünüm-öncesi biçimlerinin oluşabilmesi için gereken bedensel koşullardan biri olarak düşünülebilir: hareketin sadece yapılması değil, aynı zamanda sistemin normatif dengesi içinde özneye “ait” ve “yerinde” hissettirmesi gereklidir. Bu nedenle duygulanımsal uyum, enaktivist çerçevede deneyimleyen özneye geçişin arka planındaki örgütlenmiş hissiyat düzeyini karşılar.

¹⁹⁸ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 198-99.

¹⁹⁹ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 198-203.

²⁰⁰ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 198.

²⁰¹ Di Paolo ve çalışma arkadaşları yukarıda referans gösterdiğim kısımda sinirsel dinamik yapıları “*metastable neurodynamic structures*” olarak adlandırır ve bunları dinamik alan kuramıyla (Erlhagen & Schöner 2002; Schöner & Dineva 2007) karşılaştırır. Bu kısımdan iki temel çıkarım yapılabilir:

Teknik tanım açısından: Metastabilite, nöral aktivitenin sabit ve tek bir yörünge izlemediğini, farklı dengeler arasında salındığını ifade eder. Dinamik alan analogisi ise, aktivitenin tek bir çizgide değil, sürekli dağılan bir alan içinde, farklı şemaları destekleyen tepe noktaları şeklinde ortaya çıktığını gösterir. Bu nedenle “sinirsel dinamik yapı” ifadesi, durağan değil bağlama duyarlı, değişken ve sürekli yeniden örgütlenen bir süreç olarak tanımlanabilir.

Yorum açısından: Referans ayrıca, bu süreçlerin yalnızca beyinle sınırlı olmadığını, bedensel ve çevresel koşullarla birlikte kapalı döngüde işlediğini vurgular. Bu bağlamda devrelerin bazen momentum kazanması, bazen baskılanması ya da eşzamanlı etkinleşmesi çevresel ve bedensel girdilerle açıklanabilir. Böylece sinirsel devrelerin durağan olmaktan ziyade bağlama göre çok boyutlu ve dinamik süreçler oluşturduğu yorumu, doğrudan bu üç vurguya (metastabilite, alan dağılımı, çevresel-beden girdileri) dayandırılabilir.

yapılardan ibaret olmadığını, bağlamla kurdukları anlam ilişkisi üzerinden belirdiklerini ortaya koyar.

Sinirsel dinamik yapı, sensorimotor şemaların zihinde depolanmış sabit temsiller gibi bekleyen yapılar olmadığını, aksine organizmanın mevcut durumu, bedensel gerilimi, çevresel koşulları ve etkileşim geçmişiyle birlikte ilişkisel olarak beliren eylem potansiyelleri olduğunu gösterir. Bu yapı, beynin merkezî bir karar verme noktası değil; organizma ile çevre arasında eşzamanlı olarak kurulan çok katmanlı, karşılıklı biçimlenen bir etkileşim düzlemi olarak işler. Felsefi düzlemde ifade edersek, şemalar burada zamana yayılmış, bağlamla iç içe geçmiş ve bedensel anlamın taşıyıcısı olan devinimsel yönelim alanlarıdır. Dolayısıyla sinirsel dinamik yapı, yalnızca nörobiyolojik bir mekanizma değil; beden-zihin-çevre üçgeni içinde potansiyel olarak anlam taşıyan hareketlerin doğduğu bir ilişkisel alan olarak da okunabilir.²⁰²

Bu süreçte belirleyici olan faktörlerden biri de rezonans (*resonance*) kavramıdır.²⁰³ Rezonans, organizmanın sinirsel aktivitesi ile çevresel koşullar arasında geçici ama anlamlı bir senkronizasyonun kurulması anlamına gelir.²⁰⁴ Di Paolo'ya göre bir sensorimotor şemanın seçilmesi, yalnızca içsel bir niyetin veya sabit bir planın sonucu değildir; bunun yerine, organizmanın mevcut sinirsel gerilimi, bedensel durumu ve çevresel bağlamın dinamikleri arasında oluşan rezonans sayesinde belirli bir şema, diğerlerine göre baskın hale gelir. Bu durum, sinir sisteminin kapalı bir hesaplayıcı değil, çevreyle eşzamanlı olarak titreşen ve koşullara göre hassaslaşan bir sistem olduğunu gösterir.²⁰⁵

²⁰² Erik Rietveld'in "*The Skillful Body as a Concernful System of Possible Actions*" (2008) başlıklı çalışması, her ne kadar sensorimotor repertuarın yapısal sürekliliği, düşünüm-öncesi normatif denge ya da özneleşme süreçleri gibi temaları sistematik biçimde ele almasa da, sinirsel dinamik yapıların fenomenolojik anlam üretimiyle ilişkisini açıklamak açısından önemli bir katkı sunar. Özellikle Merleau-Ponty'nin yönelimsellik anlayışını, Walter Freeman'ın beyin dinamikleriyle ilişkilendirerek, becerikli eylemin önceden planlanmış temsillere dayanmadan, bağlamsal olarak rezonans yoluyla belirdiğini gösterir. Bu yaklaşım, *Sensorimotor Life*'ta Di Paolo ve şema seçimi ve aktifleşmesi için kullandığı dinamik alanlar, eşleşme ve rezonans kavramlarıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Söz konusu makale, sinirsel düzenlemeleri yalnızca mekanik süreçler olarak değil, duygusal ve anlamlı yönelimler olarak ele alması bakımından, burada tartıştığımız fenomenolojik düzeyle bağlantı kurmamıza yardımcı olur. Bu çerçevede, felsefi tartışmalar için hem kavramlaştırma açısından açıklayıcı, hem de beden-zihin-çevre etkileşimlerinin çok katmanlı doğasını tartışmaya açacak sağlam bir zemin hazırlar.

²⁰³ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 199-200.

²⁰⁴ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 199.

²⁰⁵ Kaynak gösterilen referansta bir sensorimotor şemanın seçiminin yalnızca içsel niyet ya da sabit bir plana bağlı olmadığını; bunun yerine organizmanın bedensel durumları, eğilimleri, tarihçesi ve çevresel bağlamla kurduğu uyumun belirleyici olduğunu belirtir. Bu uyum "rezonans" kavramıyla açıklanır.

Teknik açıdan rezonans, sinirsel dinamik yapı içinde belirli şemaların aktivasyon eşliğini düşürerek onların aktifleşmesini kolaylaştıran, geçici eşleşme durumlarıdır. Bu eşleşmeler, sabit yollar izlemektense bağlamın taleplerine göre yönlendirilen çok boyutlu bir duyarlılık sistemi yaratır. Örneğin, piyano çalan bir müzisyenin sadece motor hafızasıyla değil, çalgının dokunsal ve işitsel geri bildirimlerine verdiği bedensel ve sinirsel uyum tepkisi, rezonansın pratik bir karşılığı olarak görülebilir.

Felsefi açıdan bakıldığında ise rezonans, organizmanın dünyayla kurduğu ilişkinin salt temsilci değil, duyumsayan, etkilenebilir ve tepki üreten bir fail olarak ortaya çıkmasını sağlar. Bu etkileşim yalnızca bilgi almakla kalmaz; anlam üretir, çünkü çevreden gelen girdiler, yalnızca “dışsal veriler” değil, organizmanın iç yapısal düzenlenmeleriyle birlikte ortaya çıkan anlamlı gerilim alanlarıdır.²⁰⁶ Rezonans, tam da bu noktada, bedensel yönelimin ve fenomenal deneyimin en erken koşullarından biri olarak düşünülebilir. Bu nedenle rezonans, yalnızca teknik bir sinirsel eşleşme değil, enaktivist ontoloji içinde hareketin anlam kazanmasını mümkün kılan ilişkisel bir eşgüdüm biçimi olarak önemlidir.

Dinamik alanlar ise belirli bir sensorimotor şemanın nasıl baskın hale geleceğini açıklayan, zaman içinde evrilen kuvvet dağılımlarıdır.²⁰⁷ Bu alanlar, organizmanın

Teknik tanım açısından: Rezonans, sinirsel etkinlik ile çevresel koşullar arasında geçici ama anlamlı bir senkronizasyonun kurulması olarak tanımlanabilir. Bir başka deyişle, organizmanın mevcut sinirsel gerilimi ve bedensel durumu, çevresel düzeneklerle karşılıklı etkileşime girerek belirli bir şemayı diğerlerine göre baskın hale getiren hassas bir uyum yaratır. Bu, sinir sisteminin sabit bir komut-çıktı mekanizması değil, koşullara duyarlı ve kritik durumlarda dengeyi bozarak seçim yapan bir yapı olduğunu gösterir.

Yorum açısından: Pasaj, sinir sisteminin kapalı bir hesaplayıcı değil, çevreyle birlikte titreşen bir sistem olduğunu düşündürür. Bu sistemde sinirsel devrelerin işleyişi yalnızca içsel programlarla değil, aynı zamanda bedensel durumların ve çevresel düzenlemelerin ortak etkisiyle şekillenir. Dolayısıyla “rezonans”, organizma ile dünya arasındaki sürekli karşılıklı düzenleme sürecinin kavramsal adı olarak okunabilir.

²⁰⁶ Di Paolo vd. (2017, s. 210-213), rezonansın sinirsel dinamik yapılarda yalnızca geçici eşleşmelerden ibaret olmadığını, aynı zamanda organizma-dünya ilişkisinde “anlamlı gerilim alanları” yarattığını vurgular.

Teknik terime götüren yollar: “Gerilim alanı”, sinirsel aktivitenin metastabil doğası gereği farklı şemalar arasında sabit bir dengeye oturmayan, fakat olası aktivasyon yönelimlerine duyarlı biçimde salınan bölgeleri ifade eder. Bu bölgeler, çevresel girdilerle birlikte hangi şemanın öne çıkacağını belirleyen potansiyel farklılık uzaylarıdır.

Yoruma götüren yollar: Felsefi açıdan ise “gerilim alanı”, organizmanın dünyayla ilişkisinde salt veri alıcısı değil, anlam üreten bir fail olarak konumlandığı noktaya işaret eder. Dışsal girdiler burada yalnızca ham bilgi değil, organizmanın içsel düzenlenmeleriyle birleşerek tepki ve yönelimi mümkün kılan anlamlı farklar haline gelir. Bu bağlamda gerilim alanları, fenomenolojik düzeyde bedensel yönelimin ve deneyimlenen anlamın en erken koşulları olarak düşünülebilir.

²⁰⁷ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 198.

sinirsel etkinliği ile çevresel girdiler arasında kurulan karşılıklı etkileşimlere göre sürekli biçimlenen bir duyarlılık haritası gibi işler. Teknik anlamda dinamik alan, belirli bir anda devreye giren çok sayıda potansiyel eylem yönelimi arasında, bağlamsal faktörlerin etkisiyle birinin geçici olarak öne çıkmasını sağlayan çok boyutlu bir aktivasyon manzarasıdır. Bu süreçte, şemalar sabit temsiller olarak değil, değişen koşullara göre farklı bölgelerde geçici olarak odaklanan aktivasyon kümeleri olarak düşünölmelidir. Örneğın, bir tenis oyuncusunun topa vurma anında hangi vuruş tekniğini kullanacağı, yalnızca geçmiş deneyimlerine ya da içsel niyetine bağılı değildir; topun yönü, hızı, rakibin konumu, zeminin dokusu gibi bir dizi dışsal unsurla birlikte sinir sisteminde şekillenen kuvvet alanları, belirli bir eylem yöneliminin geçici olarak diğerlerine üstün gelmesine neden olur. Bu alanlar sabit değildir; yeni duysal girdilerle birlikte yeniden yapılır, çakışan potansiyelleri bastırır ya da güçlendirir, böylece davranış akışını bağlamsal olarak yönlendirir.²⁰⁸

Felsefi düzlemde ise dinamik alanlar, şemaların belirışıyle ilgili olarak öznenin edilginliğini ve etkinliğini yeniden düşünmeye zorlayan, zamansal ve ilişkisel bir yönelim alanı sunar. Bu alanlar, yalnızca organizmanın sinir sisteminde değil, tüm beden-zihin-çevre bütönlüğünde ortaya çıkan gerilimli bir yönelimsellik zemini olarak anlaşılmalıdır. Bir başka deyişle, burada söz konusu olan şey, sabit bir içsel temsilden ziyade, organizmanın dünyayla olan sürekli ilişkileneşinden doğan anlam potansiyelleridir. Bu anlamda dinamik alanlar, enaktivist ontolojide failin eylem kapasitesini önceden belirlenmiş yapılardan değil, oluş halindeki ilişkiler ağından türeten bir düşünme biçimini yansıtır. Şemalar bu ağ içinde “seçilen şeyler” değil, bağlamsal koşullar altında belirginleşen, bedenın ve dünyanın karşılıklı dokunuşlarıyla yön kazanan fenomenal olanaklardır diyebiliriz. Dolayısıyla dinamik alanlar, organizmanın sadece ne yapacağını değil, nasıl anlam üreteceğini de biçimlendiren, devinimsel ve duysal yönelimin eşzamanlı örgütlenme biçimleri olarak görölebilir.

Bu bağlamda yeniden karşımıza çıkan eşleşme kavramı, sensorimotor şemaların seçimini açıklayan kilit bir dinamik mekanizma olarak öne çıkar.²⁰⁹ Eşleşme, failin bedeni ile çevresi arasındaki karşılıklı düzenleme sürecini ifade eder; yani hangi sensorimotor şemanın aktif hâle geleceğı, yalnızca organizmanın içsel sinirsel durumu

²⁰⁸ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 198--99.

²⁰⁹ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 199-200.

tarafından değil, çevresel girdilerin o anda sistemle nasıl etkileşime girdiğine bağlı olarak belirlenir. Burada eşleşme, sabit bir ilişki değil, bağlama duyarlı, geçici ve devinimsel bir düzenleme biçimi olarak görülebilir. Teknik düzeyde bu, sinir sisteminin dışsal koşullarla karşılıklı rezonans içinde belirli şemaların aktivasyonunu kolaylaştırması, bazılarını ise bastırması anlamına gelir. Bu yönüyle eşleşme, dinamik alanlar içinde belirginleşen kuvvet hatlarıyla birlikte işler; çevresel ve bedensel sinyallerin senkronize biçimde karşılık bulduğu bu alanlarda belirli eylem yönelimleri geçici olarak öne çıkar.²¹⁰

Örneğin, bir kemancının sahnede yay tekniğini belirlemesi yalnızca geçmiş deneyimlerinden değil, o anki akustik koşullardan, kemanın verdiği geri bildirimden ve eşlik eden orkestranın temposundan etkilenir. İşte bu çok katmanlı ve bağlamsal eşgüdüm hâli, belirli bir sensorimotor şemanın diğerlerine göre daha uygun hâle gelmesini sağlar. Felsefi olarak bakıldığında, eşleşme, organizmanın dünyayla olan ilişkisini salt dışsal uyaranlara tepki olarak değil, karşılıklı beliren bir yönelimsel bütünlük içinde kurduğunu gösterir. Bu yönüyle eşleşme, sensorimotor şemaların seçilmesini yalnızca sinirsel ya da davranışsal düzlemde değil, ilişkisel bir anlam üretim süreci içinde konumlandırır.²¹¹

Sonuç olarak, Di Paolo sensorimotor şemaların seçimini, failin beyinde yürütülen merkezi ve sabit bir hesaplama süreci olarak değil; bedenin, sinir sisteminin ve çevrenin karşılıklı olarak şekillendirdiği ilişkisel ve zaman içinde değişen dinamik etkileşimlerin bir ürünü olarak açıklar.²¹² Bu sürecin altyapısında yer alan sinirsel dinamik yapı, organizmanın sensorimotor repertuarını taşıyan nörolojik potansiyel alanı oluşturur-şemaların ne tür düzenlerde bir araya gelebileceğini belirleyen yapısal zemindir. Bu potansiyellerin bağlama göre nasıl yönlendiğini belirleyen dinamik alanlar, çevresel koşullar ve bedensel durumlar eşliğinde ortaya çıkan geçici kuvvet topolojileridir. Bu alanlarda hangi şemanın baskın hale geleceğini rezonans, yani sistemin çevresel girdilere duyarlı biçimde senkronize olması belirler. Son olarak, dinamik eşleşme, organizmanın çevresiyle sürekli yeniden yapılandırılan karşılıklı düzenleme ilişkisini ifade eder-yani bu süreçte şemalar sabit olarak çağrılmaz; beden ve

²¹⁰ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 202.

²¹¹ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 18.

²¹² Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 200.

çevre birlikte, o ana özgü bir yönelimi birlikte kurarlar. Bu çerçevede, faillik hissi, yalnızca bireysel kararların ya da içsel niyetlerin sonucu değil, beden, sinir sistemi ve çevrenin sürekli ilişkileneşmesiyle ortaya çıkan devinimsel ve anlamlı bir deneyimdir.

3.3.2. İleriye-dönük ve Eş Zamanlı Faillik Hissi

Bu noktaya kadar, sensorimotor düzeydeki yapıları tanımlayarak deneyimin nasıl ortaya çıktığını inceledik ve bu süreci mümkün kılan temel kavramları -enaksiyon, rezonans, dinamik alanlar, sinirsel dinamik yapı ve dinamik eşleşme gibi- açıklığa kavuşturduk. Böylece deneyimin sensorimotor şemaların bağlamsal olarak etkinleşmesine dayandığını göstermiş olduk. Şimdi bu teorik ve kavramsal temeller doğrultusunda, faillik hissinin ileriye-yönelik) ve eşzamanlı açılardaki yapısal boyutlarını ve işleyişini ele alacağız.

İleriye-yönelik faillik hissi (*prospective sense of agency*), bireyin henüz gerçekleşmemiş bir eyleme doğru yöneldiği sıradaki bedensel, sinirsel ve algısal hazırlık durumlarını içerir. *Sensorimotor Life*'ta bu kavram doğrudan bu şekilde isimlendirilir ve daha çok düşünüm-öncesi düzeyde işler; yani fail, “bir eylemi gerçekleştirme” yönelimindeyken henüz onu bilinçli olarak sahiplenmese de o eylemin oluşmakta olan bir parçası halindedir. Bu hissin ortaya çıkabilmesi için, yalnızca bir niyetin varlığı değil, aynı zamanda sensorimotor şemaların tutarlı biçimde devreye girmesi, bu süreçlerin çevresel bağlama duyarlı bir rezonans içinde ilerlemesi ve sistemin duygulanımsal uyum içinde bir geçişe hazırlanması gerekir. Buradaki yapı, şemaların seçilip aktive edilmesini sağlayan sinirsel dinamik yapıların, rezonansın ve dinamik alanların birlikte çalıştığı çok katmanlı bir hazırlık modudur. İleriye-dönük faillik hissi, böylece henüz gerçekleşmemiş bir eylemin öznel olarak hissedilmesine, yönelimselliğin şekillenmesine ve olası eylem yollarının özne açısından mümkün kılınmasına olanak tanır. Bu yönüyle hem enaktivist anlamda eylem-öncesi anlam üretiminin zemini hem de failliğin fenomenolojik ön-koşullarından biridir.

İleriye-dönük faillik hissinin ilk katmanı, bir eylemi gerçekleştirmeden önce o eyleme yönelme durumuna eşlik eden “ön niyete dair farkındalık”tır (*awareness of prior intention*).²¹³ Bu farkındalık, klasik bilişsel modellerdeki gibi zihinde temsil edilen

²¹³ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 188-89.

bilinçli bir niyet değil, sensorimotor sistemin beden-çevre ilişkisi içinde yavaş yavaş gerilim kazanmasıyla oluşan bir yönelimsellik halidir. Fail, henüz eyleme geçmemiştir; ancak beden, sinir sistemi ve dikkat düzeyleri bu olası eyleme göre organize olmaya başlamıştır. Teknik olarak bu durum, sinirsel dinamik yapının belirli bir hareket potansiyelini destekleyecek şekilde organize olması, dinamik alanların bu doğrultuda gerilim biriktirmesi ve sistemin rezonans aracılığıyla belirli çevresel ipuçlarına hassasiyet kazanması anlamına gelir. Örneğin, kolumuzu uzatmadan hemen önce bedenimizin hafifçe gerginleşmesi, bakışımızın odaklanması ve içsel bir hazır olma halinin gelişmesi gibi durumlar bu yapının örnekleridir.

Felsefi düzeyde bu farkındalık, öznenin bir eylemi seçip kararlaştırmasından ziyade, henüz eyleme dönüşmemiş ama devinimsel olarak kurulmuş bir yönelimsel açılma halidir. Fail burada kendisine ait bir hareketi düşünerek değil, *oluşmakta olan bir eylemin içinden* fail haline gelmektedir. Bu yönüyle “ön niyete dair farkındalık”, niyetin temsil edilmesinden çok, niyetin bedenleşmiş ön-aktifleşme hali olarak yorumlanabilir.

İleriye-dönük faillik hissinin ikinci katmanı, failin bir hareketi başlattığı ana dair duyduğu düşünüm-öncesi eşik farkındalığıdır. Bu farkındalık, eylemin başladığı anı düşünsel olarak yakalama değil, eylemin bedenin bütünlüğü içinde ivmelendiği o geçiş anını doğrudan yaşama halidir.²¹⁴ Enaktivist bakış açısından bu süreç, sinirsel dinamik yapının kritik bir eşik noktasına ulaşması, çevresel ve bedensel koşulların şemalarla uyumlu hale gelmesi ve sistemin bu eşikte hareketi fiilen tetiklemesiyle mümkün olur. Örneğin, parmaklarımızın piyano tuşlarına doğru ani bir akışla inmesi ya da refleksif biçimde elimizi uzatmamızda olduğu gibi, harekete geçişin anlık olarak fark edilmesi ama bunun bilinçli kontrolle değil, organizmik ivmeyle gerçekleşmesi bu farkındalığa tipik bir örnek olarak verilebilir.

Felsefi olarak bu farkındalık, “başlatan ben miyim?” sorusundan çok daha öncesinde, hareketin doğrudan içeriden hissedilen aitliğini ve geçişini ifade eder. Fail burada eylemin kaynağında bir özne değil, eylemin içinde gerçekleşen bir özneleşme sürecinin taşıyıcısıdır şeklinde yorumlayabiliriz. Bu da enaktivist teoriye özgü önemli bir görüşü destekler: Faillik, bilinçli niyetle değil, harekete gömülü gerilim ve organizasyonla başlar. Bu yönüyle eylem başlatımı, yalnızca eylemi gerçekleştirme

²¹⁴ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 189-90.

yetisinin değil, hareketin oluştuğu anda öznenin fenomenolojik kurulumunun da bir göstergesidir.

İleriye-yönelik faillik hissi, henüz gerçekleşmemiş bir eylemin yönelimine eşlik eden bedensel ve sistemsal hazırlanmayı ifade ederken, eşzamanlı faillik hissi, eylemin tam gerçekleştiği anda yaşanan deneyimsel yönlelere odaklanır. Bu geçiş, öznenin “ne yapacağı” yönündeki hazırlıktan “şu anda yapmakta olduğu” deneyime evrilmesidir. Di Paolo ve arkadaşları bu ayrımı yalnızca zamansal bir ardışıklık olarak değil, aynı zamanda farklı fenomenal yönelim kipleri olarak ele alır. Buradan itibaren artık şemaların seçilmesi değil, seçilmiş olanların nasıl yaşandığı mesele haline gelir. Bu yeni aşamada, sistemin sürekliliğini koruyup koruyamadığı, bedenın çevresel koşullarla nasıl bir uyum içinde hareket ettiği ve öznenin eylemi nasıl sahiplenip yönlendirdiği soruları ön plana çıkar.

Eşzamanlı faillik hissinin yapısal düzeyine geçtiğimizde, artık yönelimden çok gerçekleşme ve sahiplenme odaklı bir deneyim söz konusudur. Eşzamanlı faillik hissi, failin gerçekleştirdiği bir eylem sırasında kendisini o eylemin faili olarak deneyimleme biçimidir. Bu düzeydeki hissiyat, Di Paolo’ya göre herhangi bir düşünsel yargının sonucu değil; sensorimotor sistemin normatif organizasyonunun sürekliliği içinde ortaya çıkan, duygulanımsal ve bedensel bir yerindelik hissidir.²¹⁵ Örneğin, yazı yazarken elimizin hızını ve yönünü sürekli ayarlarken farkında olmadan doğru kelimeleri oluşturabilmemiz, bu tür bir eşzamanlı deneyimi taşır. Burada eylem sahiplenilir, fakat bu sahiplenme dilsel ya da kavramsal değil, hareketin kendisinin taşıdığı bir aitlik hissi biçimindedir. Enaktivist teknik dilde bu süreç, aktif olan şemaların kararlı biçimde devam etmesi, rezonansın sürmesi ve sistemin beden-çevre ilişkisini başarılı bir şekilde sürdürebilmesidir. Felsefi olarak bu, öznenin eylemle ayrı bir merkez olarak değil, eylemin içinde kurulan bir fail olarak ortaya çıktığı durumu gösterir.

Eşzamanlı deneyimin süreklilik boyutu özellikle süregelen kontrol hissinde (*ongoing sense of control*) görünürlük kazanır. Süregelen kontrol hissi, organizmanın eylem süresince sistemin işleyişini düzenleyebildiğine dair hissettiği devam eden bir kontrol halidir. Di Paolo’ya göre bu kontrol, dışsal bir kumanda değil, sensorimotor

²¹⁵ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 190-91.

süreklilik içinde sağlanan normatif denge ile ilişkilidir.²¹⁶ Örneğin, koşarken ayağımızın yere nasıl basacağını sürekli ayarlamamız veya otomobil kullanırken direksiyona hafifçe yön vermemiz, bu tür bir kontrolün sürekliliğini gösterir. Teknik olarak, şemalar arasında kesinti olmadan akış sağlanır, çevresel uyaranlar sistemin ritmini bozmadan entegre olur. Felsefi olarak bu deneyim, öznenin eylem üzerindeki düzenleyici konumunu açık bir düşünceye değil, doğal gidişata eşlik eden bir doğru zamanda-doğru biçimde yapıyor olma hissine dayandırır. Fail burada kontrol eden değil, kontrolün bedenleştiği bir varlık olarak işlev görür.

Eylem yalnızca süreklilikle değil, aktif müdahale ve yön verme kapasitesiyle de biçimlenir. İşte bu noktada devreye müdahale kontrol hissi (*sense of exerting control*) girer. Bu his, failin yalnızca dengeyi koruması değil, hareketin yönünü, yoğunluğunu ya da sonucunu etkileyebilecek biçimde müdahalede bulunması anlamına gelir.²¹⁷ Örneğin, yürürken bir çukura basmak üzereyken dengenin aniden yeniden kurulması ya da enstrüman çalan birinin ani bir tempoyu ayarlaması, bu tür kontrol uygulama hissine örnektir. Teknik düzeyde, sistemin çeşitli motor ve algısal yolları hızlıca yeniden yapılandırması, şemalar arasında ani geçişler yapması söz konusudur. Felsefi düzeyde ise bu deneyim, öznenin yalnızca bir sürecin taşıyıcısı değil, aynı zamanda o sürece müdahil olan, ona biçim kazandıran bir fail olarak belirdiği andır.

²¹⁶ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 191.

²¹⁷ Ezequiel A. Di Paolo vd., *Sensorimotor Life*, 192.

SONUÇ

Bu çalışma, felsefi ve bilimsel araştırma hattını adım adım inşa eden bir incelemenin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. İlk adımda temsilci yaklaşımların sınırlılıklarını ve bedenlenmiş bilişin olanaklarını tartışan kaynaklar, araştırmanın neden yalnızca zihinsel içeriklere veya yetilere değil, beden-çevre ilişkisine de yönelmesi gerektiğini göstermiştir. İkinci adımda fenomenoloji ve enaktivizmin kavramsal araçları devreye girerek, alışkanlık ve failliğin çok katmanlı yapısını incelemeye elverişli bir çerçeve sunmuştur. Üçüncü adım ise bu çerçeveyi kullanarak temel soruya, yani “alışkanlık eylemleri failliğin temeli olabilir mi?” sorusuna odaklanmış ve bu soruyu hem kavramsal hem yöntemsel düzeyde sınamıştır. Son adımda ulaşılan nokta, tezin kapalı bir yanıt sunmaktan ziyade, yeni araştırmalara kapı aralayan ve farklı disiplinlerde yeniden sorulabilecek bir dizi felsefi ve pratik soru üretmesidir. Böylelikle çalışma, alışkanlık ve failliğin yalnızca teorik bir mesele olmadığını, aynı zamanda normatif, deneyimsel ve uygulamalı boyutlarıyla geniş bir araştırma hattına işaret ettiğini ortaya koymaktadır.

Tezin çıkış noktasını oluşturan ilk adım, algı-gerçeklik tartışmalarında temsilci yaklaşımların sınırlarını ve klasik bilişsel bilimin dayanaklarını incelemek olmuştur. “Alışkanlık eylemleri failliğin temeli olabilir mi?” sorusuna giden yol, öncelikle algının zihinde temsiller aracılığıyla mı, yoksa doğrudan dünyayla kurulan ilişkiler üzerinden mi kavranabileceğini sorgulayan felsefi tartışmalarla açılmıştır. Bu tartışmalar, algı ile eylemin yalnızca bilişsel içeriklerle değil, bedensel yerleşiklik ve çevreyle etkileşim bağlamında anlaşılması gerektiğini ortaya koymuştur. Böylece araştırmanın yöntemi, salt kognitivist açıklamalarla sınırlı kalamayacağı, bedenlenmiş, çevrede yerleşik olan ve eylem odaklı; aynı zamanda deneyimi de inceleme kapsamına alan bir biçimle ilerlemek zorunda olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Bu noktada kullanılan kaynaklar, hem kognitivist geleneğin dayanaklarını açığa çıkarmış hem de bu geleneğin sınırlılıklarını görünür kılmıştır. Andy Clark’ın *Mindware: An Introduction to the Philosophy of Cognitive Science* (2001), bilgi-işleme, sembol, algoritma ve Turing makinesi gibi kavramlar üzerinden kognitivist çerçevenin

temel önkabullerini sistematik biçimde tanıtarak, alternatif bir yaklaşım geliştirmek için gerekli eleştirel zemin sağlamıştır. Lawrence Shapiro'nun *Embodied Cognition* (2011) isimli eseri ise, "standart bilişsel bilimin" tarihsel temellerini özetlerken, Gibson'ın algı kuramını öne çıkararak algının eylemle ilişkisini ve bedenlenmiş ve çevresel yönlerini görünür kılmıştır. Gibson'ın *The Ecological Approach to Visual Perception* adlı eseri ve ekolojik psikoloji literatürü, algı-eylem birlikteliğinin teknik temellerini oluşturmuş, algıyı pasif veri alma değil, dünyanın düzenleriyle etkin temas olarak yeniden kavramsallaştırmıştır. Bu bağlamda Didem Kadıhasanoğlu'nun Gibson üzerine çalışması ve Miguel Segundo-Ortin ile Vicente Raja'nın *Ecological Psychology* (2024) kitabı da hem kavramsal hem yöntemsel düzeyde araştırmayı desteklemiştir.

Bu kaynakların ortak katkısı, tezin ilk adımında algı sorununu temsilci yaklaşımların ötesinde düşünmeye zorlamasıdır. Algıyı, özne ile dünya arasındaki doğrudan ilişkilerde ve bedensel yerleşiklikte aramak, aynı zamanda failliğin de yalnızca zihinsel bir özellik değil, beden-çevre döngüsünün dinamiklerinde köklü olduğunu göstermiştir. Böylelikle araştırmanın birinci adımı, klasik bilişsel bilimin sınırlarını açığa çıkarırken, aynı zamanda neden bedenlenmiş biliş ve doğrudan yaklaşımın bu tez için vazgeçilmez olduğunu ortaya koymuştur.

Birinci adımda ulaşılan sonuçlar, seçilecek araştırma yöntemleri üzerine olmuştur ve bu noktada odak fenomenoloji ve enaktivizme yönelmiştir. Fenomenoloji, deneyimin yalnızca açıklanmasını değil, fenomenolojik betimlemesini, kavramsal ve yapısal düzeyde çözümlemesini ve odaklanılan konudaki felsefi zorlukları (özellikle ilişkisel ve beliriveren fenomenlerin nasıl fenomenolojik olarak nasıl betimleneceğine ve failliğin mekânsal ve zamansal özelliklerinin incelenmesine dair soruları) açığa çıkarmayı mümkün kılarken; enaktivizm, organizma-eylem-çevre birlikteliğini dinamik, ilişkisel ve normatif bir çerçevede açıklama olanağı sunmuştur. Bu iki yaklaşımın birlikte kullanımı, indirgemeci olmayan ve çok katmanlı bir araştırma hattının kurulmasını sağlamıştır.

Bu çerçevede, araştırmanın hangi model üzerinden ilerlemesi gerektiği sorusu belirleyici olmuştur. Alışkanlık-faillik ilişkisi, gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası olması; otomatiklik-yaratıcılık, süreklilik-kırılma gibi çift yönlü dinamikleri barındırması; çok katmanlı işleyişi, normatif yönelimleri ve deneyimsel boyutlarıyla en

uygun model olarak öne çıkmıştır. Böylece araştırma, fenomenoloji ve enaktivizmin kavramsal araçlarının sınanabileceği elverişli bir zemine kavuşmuştur.

İkinci adımda kullanılan eserler, modelin incelenmesinde temel araçları sağlamıştır: *The Embodied Mind* (Varela, Thompson, Rosch), kognitivizmin sınırlılıklarını sistematik biçimde eleştirirken, bilişi fenomenal deneyim ve eylem içindeki anlam oluşumu üzerinden yeniden kavramsallaştırmıştır. *Mind in Life* (Thompson), biyolojik otonomi ve yapısal eşleşme kavramlarıyla biliş-yaşam sürekliliğini sistematikleştirmiştir. *Sensorimotor Life* (Di Paolo, Buhrmann, Barandiaran), sensorimotor çevre, habitat, koordinasyon ve şema kavramlarını geliştirerek failin dinamik ve normatif mimarisini açığa çıkarmıştır. *Linguistic Bodies* (Di Paolo, Cuffari, De Jaegher) katılımcı anlam-üretimi üzerinden sosyal etkileşim düzeyini; *The Feeling Body* (Colombetti) ise fail ve alışkanlık üzerindeki duygulanımsal düzenlemeleri öne çıkarmıştır.

Fenomenoloji bu adımda yalnızca bir yöntem değil, aynı zamanda öznenin dünyayla kurduğu düşünüm-öncesi ve bedensel deneyimin kavramsal olarak açıklanmasına imkân tanıyan bir yaklaşım olarak öne çıkmıştır. Merleau-Ponty'nin beden şeması, motor yönelimsellik ve dünyada-olma kavramları, failliğin yalnızca bilişsel değil, aynı zamanda bedensel ve bağlamsal bir süreç olduğunu göstermektedir. Böylece fenomenoloji, enaktivizmin sunduğu dinamik modellerle birleşerek hem öznel deneyimin hem de organizma-çevre etkileşiminin bütünlüklü bir şekilde incelenmesine imkân sağlamıştır.

Bu adımın felsefi sonucu, failliğin yalnızca zihinsel ya da davranışsal bir özellik değil, çok katmanlı, ilişkisel ve normatif bir süreç olduğunun açığa çıkmasıdır. Bu nedenle fenomenoloji ve enaktivizm, tezde yalnızca alternatif bir yöntem değil, aynı zamanda zorunlu bir araştırma çerçevesi olarak seçilmiştir. Böylece ikinci adım, birinci adımda işaret edilen metodolojik ihtiyacı karşılamış; tezin temel sorusu olan “alışkanlık eylemleri failliğin temeli olabilir mi?” sorusunu incelemek için gerekli kavramsal ve yöntemsel zemini hazırlamıştır.

Tezin üçüncü adımı, “alışkanlık eylemleri failliğin temeli olabilir mi?” sorusuna doğrudan odaklanmıştır. Bu inceleme, ikinci adımda belirlenen fenomenolojik ve enaktivist çerçeveyi kullanarak yürütülmüş; böylece araştırma yalnızca kuramsal bir iddiadan ibaret olmaktan çıkarılıp, çok katmanlı ve sınanabilir bir araştırma programına

dönüştürülmüştür. Bu adım, aynı zamanda tezin üç bölümünün amaç, yöntem ve katkıları üzerinden yapılandırılmıştır.

Tezin birinci bölümü, bedenlenmiş biliş hattında ilerleyecek olan tezin kavramsal omurgasını kurmuştur. Burada beden şeması, motor yönelimsellik, nörofenomenoloji, enaktivizm, beliriverme ve normativite kavramları hem tarihsel hem de çağdaş bağlamlarda tartışılmıştır. Yöntem, disiplinlerarası kavram haritalaması ve karşılaştırmalı okuma biçiminde işlemiş; Merleau-Ponty, Varela ve Di Paolo hattındaki metinler öncelikli kaynak olmuştur. Bu bölümün felsefi çıktısı, “bedenin anlamın kurucu zemini” olduğu fikrini ortak referans noktası haline getirmek ve sonraki tartışmalara kavramsal bir kalkış pisti hazırlamaktır.

İkinci bölüm, eylem-alışkanlık-benlik üçlüsünü fenomenoloji literatüründe tarihsel ve güncel bağlamıyla incelemiştir. Alışkanlık, burada otomatik veya refleksif bir kalıntı olarak değil, bedensel anlam-üretimin ilişkisel kiplerinden biri olarak kavranmıştır. Yöntem, klasik ve çağdaş fenomenoloji okumalarını gündelik pratiklerin betimlenmesiyle çaprazlamaya dayanmıştır. Bölümün felsefi katkısı, alışkanlığın ikili doğasını -esneklik/katılık, bireysel/toplumsal- görünür kılmak ve üçüncü bölümde yapılacak enaktif analize sağlam bir geçiş köprüsü kurmaktır.

Üçüncü bölüm, fenomenolojik kavrayışı enaktivist çerçevenin dinamik ve normatif araçlarıyla bütünleştirmiştir. Burada Di Paolo’nun *Sensorimotor Life*’ından hareketle minimal, sensorimotor ve deneyim düzeylerinde faillik koşulları incelenmiş; bireyleşme, etkileşimsel asimetri, normativite, sensorimotor şema ve koordinasyon kavramları detaylı biçimde işlenmiştir. Yöntem, fenomenolojiyi organizma-çevre döngüsünün dinamik modelleriyle karşılıklı ilişkilendirmek olmuştur. Bu bütünleştirme, alışkanlığın failliği nasıl kurduğu ve benlik sürekliliğine nasıl eklemlendiği üzerine yeni felsefi sorular üretmiştir. Böylelikle üçüncü bölüm, tezin uygulamalı yönünü açarak failin hangi koşullarda zayıfladığı, nasıl yeniden kurulduğu ve kolektif icrada nasıl işlediği gibi sorunları görünür kılmıştır. Sonuç olarak üçüncü adım, alışkanlık-faillik modelinin fenomenoloji ve enaktivizmin kavramsal araçlarıyla nasıl işlendiğini ortaya koymuş; failliği indirgemeci çerçevelerden çıkarıp çok katmanlı, ilişkisel ve normatif bir araştırma nesnesi olarak kavramamızı sağlamıştır.

Tez boyunca yürütülen tartışmalar, alışkanlık ve failliğin fenomenolojik ve enaktivist bir inceleme için verimli bir model sunduğunu ortaya koymuştur. Bununla

birlikte, geliştirilen model nihai bir yanıt değil, yeni araştırmalara kapı aralayan bir başlangıç noktasıdır. Özellikle failliğin çok katmanlı yapısı, hem felsefi hem de ampirik düzeyde daha da derinleştirilmesi gereken soruları gündeme getirmektedir. Bu sorular, kavramsal, yöntemsel ve pratik alanlarda şekillenmekte; farklı disiplinlerin katkısıyla genişletilebilecek yeni bir araştırma hattı önermektedir.

Tezin sorusuna dair incelemeye odağın bozulmaması adına toplumsal ve politik faillik, dil ve kolektif pratikler, literatürde merkezi olsa da burada yalnızca işaret edilerek doktora düzeyinde araştırmalar için derinleştirmeye açılmıştır; kognitivizm veya karşılaştırma modelleri gibi karşıt görüşlerin her iddiası ile yüzleşmek yerine temel felsefi ayrımların nedenlerine değinilerek güncel bilimsel dönüşümlerin gerektirdiği felsefi okuma tarzı vurgulanmıştır. Benzer şekilde patolojik vakalar, teknik ve klinik yeterlik olmaksızın yüzeysel dahil edilmektense, felsefe-bilim işbirliği için bir köprü olarak konumlandırılmıştır. Deneyim düzeyi ise, özgül fenomenolojik araçlarla çalışılması gereken bir hat olarak belirginleştirilmiş; böylece çalışma, kapsamını daraltmadan sonraki araştırmalar için açık ve tutarlı bir gündem bırakmıştır. Bahsi geçen bu ileri araştırma alanlarına tez içerisinde zaman zaman yer verilmiştir. Bununla birlikte, tezde çok önemli bir konuma sahip olsa da çok fazla öne çıkmayan iki kavram, iki ileri araştırma konusu ve aslında iki büyük felsefi problem daha bulunmaktadır: canlılık ve nedensellik.

Tez bağlamında canlılık meselesi daha çok enaktivizm bağlamında karşımıza çıkmıştır. Özellikle enaktivizmin ortaya çıkışını sağlayan eserlerin ve teorilerin biyoloji temelli olması aslında canlılık tartışmasını enaktivizmin en önemli tartışmalarından biri haline getirir. Tezde de karşımıza çıktığı üzere canlılık bu bağlamda kırılganlık (*precariousness*), otopoiesis, duyarlılık (*salience*) ve yaşam-zihin sürekliliği (*life-mind continuity thesis*) ilişki ağı içinde anlamlandırılmıştır. Enaktivist teorinin kavramlarıyla sunulan bu örtük canlılık tanımı aslında çok daha detaylı ve ince bir incelemeyi gerektirmektedir. Zihin felsefesi gibi kavram yükü çok fazla olan alanlarda çalışırken dikkat edilmesi gereken en önemli noktalardan biri kullanılan kavramların varsayımsal bir tanım üzerinden açıklanmaması ve teorinin bu varsayım üzerine kurulmamasıdır. Enaktivizm bunun için belirli kavramları açıklayıcı olarak sistematik bir düzlemde sunmaya çalışsa da canlılık meselesine dair tanımların ve tutumların yalnızca bir varsayımdan ibaret olmaması için metafizik bir incelemeye tabi tutulması ihtiyacı da

odaklanması gereken noktalardan biridir. Tez varsayım veya varsayımsal tanımlar üzerine teori kurmamak kaygısını barındırdığı için belirlenen felsefi problemdeki kavramlara dair bile kavramsal, düzeysel, epistemolojik ve ontolojik incelemeler sonucu belirli anlamları öne çıkarmayı tercih etmiştir. Bununla birlikte canlılık kavramına dair metafizik bir inceleme de doğrudan tezin sorusu için olmasa da faillik, bireyleşme gibi kavramları incelerken daha sağlam adımlar atılması için elzemdir. Bu konuda bazı makale denemeleri olsa da Geoff Allen'ın Dr. Brandt van der Gaast ve Dr. Janneke van Lith danışmanlığında yazdığı “*The Metaphysics of Enactivism: Realism and The Egocentric Profile*” isimli tez bu tartışmalar için daha sağlam bir zemin sunacaktır.

Nedensellik tartışması ise örtük olarak kendini beliriverme ve düzeysel incelemelerde kendini göstermiştir. Gerek kaynak önerisi gerek bazı detay açıklamalar dipnotlarda ve bahsedilen bölümlerde yer alsa da doğrudan gerçekçilik, doğrudan algı, dinamik yaklaşımlar, enaktivizm vb konuları çalışırken çok daha sağlam ve açık bir nedensellik teorisine ihtiyaç duyulmaktadır. Bahsi geçen nedensel ilişkilerin Hume'cu bir nedensellik olmadığını söylemek bu noktada yetersiz kalmaktadır. Tez araştırma ve yazım sürecinde bu konuda çeşitli tartışmalara katılmış olsam da bu konuda ileri araştırmalar bahsi geçen alanlardaki çalışmaların devamlılığı ve sağlamlığı için gereklidir. Bunu sağlayan doğrudan bir kaynak öne çıkmasa da, şu makaleler bu konuda atılan adımları görmek için önemlidir: Charles Lassiter ve Joseph Vukov yazarlı “*In Search Of An Ontology For 4E Theories: From New Mechanism To Causal Powers Realism*” makalesi, Kourken Michaelian ve André Sant'Anna yazarlı “*Memory Without Content? Radical Enactivism And (Post)Causal Theories Of Memory*” ve Jonny Lee yazarlı “*Enactivism Meets Mechanism: Tensions & Congruities in Cognitive Science*”.

Bahsedilen ileri araştırma konularının yanı sıra tezin katkıları yukarıda bahsedilen açılımlarla da birlikte üç eksenle özetlenebilir: Kuramsal olarak, failliği ilişkisel, zamansal ve normatif bir süreç olarak yeniden düşündürmüş; yöntemsel olarak, kavram haritaları ve karşılaştırmalı okumalarla fenomenoloji-enaktivizm sentezinin disiplinlerarası bir araştırma biçimi olarak nasıl işletilebileceğini örneklemiş; pratik olarak ise, faillik hissinin kaybının yeniden inşası (patoloji, rehabilitasyon) ve hareket-temelli pratiklerin (spor, dans, sanat) dönüştürücü potansiyeli için kullanılabilir kavramsal dayanaklar sunmuştur. Açık bırakılan başlıklar -normativitenin kaynağı, toplumsal faillik ve dil, deneyim düzeyi, ampirik sınamalar, canlılık ve nedensellik

incelemeleri- bu anlamda üretken bir araştırma programının bir sonraki aşamaları olarak formüle edilmiştir.

Sonuç olarak bu tez, alışkanlık-faillik ilişkisini yalnızca açıklamakla kalmamış, onu felsefî düşüncenin imkânlarını genişleten bir model olarak konumlandırmıştır. Bu özgün yaklaşım, Türkçe literatürde enaktivizm üzerine yapılmış sınırlı çalışmaları aşarak, failliği temsilci ve indirgemeci çerçevelerin ötesine taşımış; ilişkisel, zamansal ve normatif boyutlarını görünür kılmıştır. Burada en önemli katkı, karmaşık fenomenleri çözümlemede felsefenin yalnızca kavramsal berraklık sağlamakla kalmayıp, disiplinlerarası modeller kurarak yeni araştırma yolları açabileceğini göstermesidir. Felsefî açıdan bu tez, faillik kavramının ontolojik ve epistemolojik koşullarını yeniden düşünmeye davet ederek, alışkanlığın yalnızca tekrar eden bir yapı değil, dünyayla kurulan ilişkinin canlı ve kurucu bir boyutu olduğunu ortaya koymuştur. Böylelikle çalışma, hem fenomenoloji hem de enaktivizm bağlamında alışkanlık ve faillik tartışmalarına yeni bir yön vermiş, hem de gelecekte derinleştirilecek sorular için üretken bir başlangıç noktası sunmuştur.

KAYNAKLAR

- Angelino, Lucia. "Motor Intentionality and the Intentionality of Improvisation: A Contribution to a Phenomenology of Musical Improvisation". *Continental Philosophy Review* 52, sy 2 (2019): 203-24. <https://doi.org/10.1007/s11007-018-9452-x>.
- Ataria, Yochai, Shogo Tanaka, ve Shaun Gallagher, ed. *Body Schema and Body Image: New Directions*. 1. bs. Oxford University Press, 2021. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198851721.001.0001>.
- Barandiaran, Xabier, Ezequiel Di Paolo, ve Marieke Rohde. "Defining Agency: Individuality, Normativity, Asymmetry, and Spatio-temporality in Action". *Adaptive Behavior*, v.17, 367-386 (2009) 17 (Eylül 2009). <https://doi.org/10.1177/1059712309343819>.
- Barandiaran, Xabier, ve Alvaro Moreno. "On What Makes Certain Dynamical Systems Cognitive: A Minimally Cognitive Organization Program". *Adaptive Behavior* 14 (Haziran 2006): 171-85. <https://doi.org/10.1177/105971230601400208>.
- Beer, Randall D., ve Paul L. Williams. "Information Processing and Dynamics in Minimally Cognitive Agents". *Cognitive Science* 39, sy 1 (2015): 1-38. <https://doi.org/10.1111/cogs.12142>.
- Boeker, Ruth. *Locke on Persons and Personal Identity*. 1. bs. Oxford University Press, 2021. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198846758.001.0001>.
- Breivik, Gunnar. "Searle, Merleau-Ponty, Rizzolatti - Three Perspectives on Intentionality and Action in Sport". *Journal of the Philosophy of Sport* 44, sy 2 (2017): 199-212. <https://doi.org/10.1080/00948705.2017.1302802>.
- Bruin, Leon de, Albert Newen, ve Shaun Gallagher, ed. *The Oxford Handbook of 4E Cognition*. Oxford Handbooks. Oxford University Press, 2018.
- Cañas, Patricia Moya. *The Understanding of the Body and Movement in Merleau-Ponty*. 42 (Nisan 2019): 201-26. <https://doi.org/10.1590/0101-3173.2019.v42n1.10.p201>.
- Čapek, Jakub, ve Sophie Loidolt. "Phenomenological Approaches to Personal Identity". *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 20, sy 2 (2021): 217-34. <https://doi.org/10.1007/s11097-020-09716-9>.
- Čapek, Jakub. "Habit and Freedom in Merleau-Ponty and Ricœur". *The Journal of Speculative Philosophy* 31, sy 3 (2017): 432-43. <https://doi.org/10.5325/jspecphil.31.3.0432>.

- Cappuccio, Massimiliano Lorenzo, Katsunori Miyahara, ve Jesús Ilundáin-Agurruza. “Wax On, Wax Off! Habits, Sport Skills, and Motor Intentionality”. *Topoi* 40, sy 3 (2021): 609-22. <https://doi.org/10.1007/s11245-020-09720-3>.
- Carlisle, Clare. *On Habit (Thinking in Action)*. Routledge, 2014.
- Carr, David. “Personal Identity Is Social Identity”. *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 20, sy 2 (2021): 341-51. <https://doi.org/10.1007/s11097-020-09702-1>.
- De Preester, Helena, ve Veroniek Knockaert, ed. *Body Image and Body Schema: Interdisciplinary Perspectives on the Body*. John Benjamins Publishing Company, 2005.
- Deacon, Terrence W. *Incomplete Nature: How Mind Emerged from Matter*. W. W. Norton & Company, 2011.
- Di Paolo, Ezequiel A., Thomas Buhrmann, ve Xabier E. Barandiaran. *Sensorimotor Life: An Enactive Proposal*. First edition. Oxford University Press, 2017.
- Diprose, Rosalyn, ed. *Merleau-Ponty: Key Concepts*. Repr. Key Concepts. Acumen, 2009.
- Dunham, Jeremy, ve Komarine Romdenh-Romluc. *Habit and the History of Philosophy*. 1. bs. Routledge, 2022. <https://doi.org/10.4324/9781315186436>.
- Egbert, Matthew D., ve Xabier E. Barandiaran. “Modeling Habits As Self-sustaining Patterns of Sensorimotor Behavior”. *Frontiers in Human Neuroscience* 8 (2014). <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fnhum.2014.00590>.
- Francisco, Varela, Evan Thompson, ve Eleanor Rosch. *The Embodied Mind: Cognitive Science and Human Experience*. 2. bs. Massachusetts Institute of Technology, 2016.
- Froese, Tom. “From Adaptive Behavior to Human Cognition: A Review of Enaction”. *Adaptive Behavior* 20, sy 3 (2012): 209. <https://doi.org/10.1177/1059712311433892>.
- Gallagher, Shaun. “Neurophilosophy and Neurophenomenology”. *Phenomenology* 2005. Volume 5/Part 1, 2007, 293-316. https://doi.org/10.7761/9789738863255_13.
- Gautam, Akash. “Afferent and Efferent Impulses”. İçinde *Encyclopedia of Animal Cognition and Behavior*. 2017.
- Gordon, Susan, ed. *Neurophenomenology and Its Applications to Psychology*. Springer New York, 2013. <https://doi.org/10.1007/978-1-4614-7239-1>.
- Gordon, Susan. *The Mind-Brain Continuum: Psychoneurointra-crinology*. Springer International Publishing, 2022. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-10059-8>.

- Howell, Whitney. "Learning and the Development of Meaning: Husserl and Merleau-Ponty on the Temporality of Perception and Habit". *The Southern Journal of Philosophy* 53, sy 3 (2015): 311-37. <https://doi.org/10.1111/sjp.12116>.
- Jackson, Gabrielle Benette. "Maurice Merleau-Ponty's Concept of Motor Intentionality: Unifying Two Kinds of Bodily Agency". *European Journal of Philosophy* 26, sy 2 (2018): 763-79. <https://doi.org/10.1111/ejop.12301>.
- Jensen, Rasmus Thybo. "Motor Intentionality and the Case of Schneider". *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 8, sy 3 (2009): 371-88. <https://doi.org/10.1007/s11097-009-9122-x>.
- Jesus, Paulo De. "Enacting Enaction-Enaction Enacted: Experiments With and Through Enactive Ontologies". Goldsmiths, University of London, 2022.
- Johnson, Mark. *Merleau-Ponty's Embodied Semantics -From Immanent Meaning, to Gesture, to Language*. 2006.
- Kim, Jaegwon. "Emergence: Core Ideas and Issues". *Synthese* 151, sy 3 (2006): 547-59. <https://doi.org/10.1007/s11229-006-9025-0>.
- Kosma, Maria. *Phenomenological Body Schema as Motor Habit in Skill Acquisition - Intentionality Is in Action*. 2023.
- Landes, Donald A., ve Maurice Merleau-Ponty. *The Merleau-Ponty Dictionary*. Bloomsbury Philosophy Dictionaries. Bloomsbury, 2013.
- Laughlin, Charles, ve Adam Rock. "Neurophenomenology: Enhancing the Experimental and Cross-Cultural Study of Brain and Experience". İçinde *The Wiley-Blackwell Handbook of Transpersonal Psychology*, editör Harris L. Friedman ve Glenn Hartelius. John Wiley & Sons, 2013. <https://doi.org/10.1002/9781118591277.ch14>.
- Lee, Jonny. "Enactivism Meets Mechanism: Tensions & Congruities in Cognitive Science". *Minds and Machines* 33, sy 1 (2023): 153-84. <https://doi.org/10.1007/s11023-022-09618-6>.
- Lizardo, Omar. "Habit and the Explanation of Action". *Journal for the Theory of Social Behaviour* 51, sy 3 (2021): 391-411. <https://doi.org/10.1111/jtsb.12273>.
- Luecke, Suraiya. "Freediving Neurophenomenology and Skilled Action: An Investigation of Brain, Body, and Behavior through Breath". *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 22, sy 4 (2023): 761-97. <https://doi.org/10.1007/s11097-022-09808-8>.
- Lukitsch, Oliver. "Effort, Uncertainty, and the Sense of Agency". *Review of Philosophy and Psychology* 11, sy 4 (2020): 955-75. <https://doi.org/10.1007/s13164-020-00486-6>.

- Merleau-Ponty, Maurice. *Phenomenology of Perception*. Çeviren Donald A. Landes. Routledge, 2012.
- Mohanty, J. N. “Habitual Body and Memory in Merleau-Ponty”. İçinde *Phenomenology and the Human Sciences*, editör J. N. Mohanty. Springer Netherlands, 1985. <https://doi.org/10.1007/978-94-009-5081-8>.
- Mooney, Timothy. “Plasticity, Motor Intentionality and Concrete Movement in Merleau-Ponty”. *Continental Philosophy Review* 44, sy 4 (2011): 359-81. <https://doi.org/10.1007/s11007-011-9195-4>.
- Moran, Dermot. *Contributions to Phenomenology The phenomenology of embodied subjectivity*. 2013.
- Morganti, Francesca, Antonella Carassa, ve Giuseppe Riva, ed. *Enacting Intersubjectivity: A Cognitive and Social Perspective on The Study of Interactions*. Emerging Communication: Studies in New Technologies and Practices in Communication 10. IOS Press, 2008.
- Morris, David. “The Logic of the Body in Bergson’s Motor Schemes and Merleau-Ponty’s Body Schema”. *Philosophy Today* 44, sy Supplement (2000): 60-69. <https://doi.org/10.5840/philtoday200044Supplement7>.
- Moya, Patricia. “Habit and embodiment in Merleau-Ponty”. *Frontiers in Human Neuroscience* 8 (2014). <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fnhum.2014.00542>.
- Moya, Patricia. “The Role of Habit in Human Behavior According to M. Merleau-Ponty”. *Filosofia Unisinos* 13, sy 3 (2012): 367-80. <https://doi.org/10.4013/fsu.2012.133.02>.
- Noë, Alva. *The Entanglement: How Art and Philosophy Make Us What We Are*. Princeton University Press, 2023.
- O’Regan, J. Kevin, ve Alva Noë. “A Sensorimotor Account of Vision and Visual Consciousness”. *Behavioral and Brain Sciences* 24, sy 5 (2001): 939-73. <https://doi.org/10.1017/S0140525X01000115>.
- Paolo, Ezequiel A Di, Elena Clare Cuffari, ve Hanne De Jaegher. *Linguistic Bodies: The Continuity between Life and Language*. The MIT Press, 2018.
- Pollok, Konstantin. *Kant’s Theory of Normativity*. Cambridge University Press, 2017.
- Ransom, Tailer G. “Process, Habit, and Flow: A Phenomenological Approach to Material Agency”. *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 18, sy 1 (2019): 19-37. <https://doi.org/10.1007/s11097-017-9541-z>.

- Sepúlveda-Pedro, Miguel A. *Enactive Cognition in Place: Sense-Making as the Development of Ecological Norms*. Springer International Publishing, 2023. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-20282-7>.
- Seuchter, Tim. *Action-Related Representations: An Action-Based Approach to Grounded Cognition*. De Gruyter, 2020. <https://doi.org/10.1515/9783110663792>.
- Shutaleva, Anna. “Epistemic Challenges in Neurophenomenology: Exploring the Reliability of Knowledge and Its Ontological Implications”. *Philosophies* 8, sy 5 (2023): 5. <https://doi.org/10.3390/philosophies8050094>.
- Şan, Emre. “TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi”. İçinde *Fenomenoloji*. 2022.
- Tanaka, Shogo. “Body Schema and Body Image in Motor Learning: Refining Merleau-Ponty’s Notion of Body Schema”. İçinde *Body Schema and Body Image: New Directions*, 1. bs, editör Yochai Ataria ve Shaun Gallagher. Oxford University Press, 2021. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198851721.001.0001>.
- Thompson, Evan. *Mind in Life: Biology, Phenomenology, and the Sciences of Mind*. First Harvard University Press paperback edition. The Belknap Press of Harvard University Press, 2010.
- Van Der Gaag, Mandy A. E., Naomi M. P. De Ruiter, Saskia E. Kunnen, ve Harke Bosma. “The Landscape of Identity Model: An Integration of Qualitative and Quantitative Aspects of Identity Development”. *Identity* 20, sy 4 (2020): 272-89. <https://doi.org/10.1080/15283488.2020.1821154>.
- Waldenfels, Bernhard. “The Central Role of the Body in Merleau-Ponty’s Phenomenology”. *Journal of the British Society for Phenomenology* 39, sy 1 (2014): 76-87. <https://doi.org/10.1080/00071773.2008.11006630>.
- Wehrle, Maren. “‘Bodies (That) Matter’: The Role of Habit Formation for Identity”. *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 20, sy 2 (2021): 365-86. <https://doi.org/10.1007/s11097-020-09703-0>.
- Yılmaz Emin, Sümeyye. “Feminist Fenomenolojide Bedenlenme”. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2024.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	İlknur	ELİŞ	
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce	İspanyolca	
ve Düzeyi	C1	A2	
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lisans	2015	2019	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2021	2025	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi SBE Felsefe Tezli Yüksek Lisans
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı	
1.			
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):			
Tarih:		25/09/2025	
İmza:			
Adı Soyadı:		İlknur ELİŞ	

